Siri Hempel Lindøe: TV-aksjonens historie
Henrik Bastiansen: Mediehistorie 2.0
Roar Madsen og Per Overrein: Høyre og konsernpressen
Morten Haave: Jødene og arbeiderpressen

TV-INNSAMLINGER, PARTIPRESSE OG BEHOVET FOR EN MEDIEHISTORIE 2.0

Mediehistorisk Tidsskrift nr.1 2020
Årgang 17, nr. 33

Norsk Mediehistorisk Forening
www.medietidsskrift.no

TV-innsamlinger, partipresse og behovet for en Mediehistorie 2.0

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 1 2020
(Årgang 17, nr. 33)

Utgitt av
Norsk Mediehistorisk Forening

Redaksjon for dette nummeret av Mediehistorisk Tidsskrift:

Birgitte Kjos Fonn (ansv. red.)
birgitte@oslomet.no

Redaksjonsråd:
Astrid Gynnild
Roy Krøvel
Christine Myrvang
Arnhild Skre
Ove Solum

© 2020 Forfatterne

Design/Grafisk produksjon: Endre Barstad
endre.barstad@online.no

Omslag: Endre Barstad

ISSN digital utgave: 2464-4277

Utgitt av Norsk Mediehistorisk Forening
Tidsskriftet er Open Access og publiseres under lisensen Creative Commons CC BY-NC 4.0. Betingelsene kan leses her:
http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.no

Adresse:
Norsk Mediehistorisk Forening
c/o Mediebedriftenes Landsforening
Kongensgate 14
0153 Oslo

Hjemmeside: www.medietidsskrift.no

Innhold

Leder
TV-aksjonens historie, nettarkiver og partipresse 6
Siri Hempel Lindøe
Den norske TV-aksjonen i historisk perspektiv. 13
Henrik G. Bastiansen
Mediehistorie 2.0 og behovet for en ny filologi. 33
Morten Haave
Norsk arbeiderbevegelse og «pengejødene» 47
Roar Madsen og Per Overrein
«– Vi stemmer Høyre i Sandefjord». Høyreaviser i valgkamp 71

FORUM

Jens Petter Kollhøj
Essay: Nærmere Bjørnstjernes kropp 95
Henrik G. Bastiansen
I nærkontakt med mediehistorien: En presentasjon av Norsk radio- og fjernsynsmuseum 117
Magne Lindholm
Bokessay: Overvåkningskapitalismen 131
Gudleiv Forr
Briljant maraton. Da Arne Hestenes skrev 30 portrettintervjuer på 26 dager 137

Sammendrag 140
Abstracts 142
Om bidragsyterne 144
Forfatterveiledning 146
Utgaver så langt 148

Leder:

TV-aksjonens historie, nettarkiver og partipresse

Birgitte Kjos Fonn
Professor i journalistikk, Oslo Met
Redaktør Mediehistorisk Tidsskrift
birgitte@oslomet.no

TV-aksjonen. En søndag ettermiddag hver høst banker noen på døren med en bøsse i forbindelse med TV-aksjonen. Samtidig kan de som er hjemme se mange timer med underholdning og reportasjer, med innlagt opptelling av innsamlingsresultatet, på NRK.

Med årene er dette blitt et like sikkert høsttegn som at trærne feller bladene. Som navnet antyder er TV-aksjonen, som hvert år er en innsamling på vegne av nye veldedige formål, også uløselig knyttet til en stor programsatsing i NRK-regi. Det er vanskelig å tenke seg at de forskjellige innsamlingsaksjonene ville hatt like stor gjennomslagskraft uten NRKs godkjentstempel og dessuten public service-kanalens betydelige formidlingsapparat.

Det er vanskelig å tenke seg at de forskjellige innsamlingsaksjonene ville hatt like stor gjennomslagskraft uten NRKs godkjentstempel

Siri Hempel Lindøe har utforsket TV-aksjonens historie, og er forfatter av åpningsartikkelen i dette nummeret av *Mediehistorisk Tidsskrift*. Den første aksjonen fant sted allerede i 1974 – hvilket betyr at konseptet nærmer seg sin 50-årsdag, og at mange knapt kan huske en tilværelse før TV-aksjonene. Aksjonen i 1974 gikk til Flyktningerådet, og kronprinsesse Sonja foretok den høytidelige åpningen – utenfor et bedehus på Utsira. Men kombinasjonen innsamlingsaksjon og NRK, enten det nå var i TV eller radio, hadde vært utprøvd siden 1950-årene med en rekke kampanjer: Kreftsaken i 1951, Indiahjelpen i 1953, Verdens Flyktningeråd i 1960, Dag Hammarskjölds minnefond i 1961, Helsegaven i 1964, Røde Fjær-aksjonen i 1966 og den såkalte Bankpå-aksjonen i 1967, et misjonsprosjekt. I tillegg spilte, som Lindøe blant annet har vist i boken *Lidelse på TV. En kritisk analyse av fremstillinger og fortellinger i TV-aksjonen* (2019), innsamlingene til Biafra i slutten av 1960-årene, en stor rolle for å få etablert TV-aksjonene. Fra 1977 fant aksjonen for alvor sin form.

TV-aksjonen har med årene innbrakt betydelige beløp til en rekke gode formål. Men er det uproblematisk? Lindøes forskning viser at TV-innsamlingene har vært beheftet med diskusjoner helt siden starten. Ikke bare det, men debatten om TV-aksjonene – og programmene i seg selv – har gjennom disse 50 årene (og vel så det) endret innhold på en måte som også illustrerer viktige skiftninger i samfunnsdebatten.

Da aksjonene ble til for alvor i 1974, var giverrollen preget av «iver, alvor og en trygghet på egen legitimitet», skriver Lindøe. Men bak kulissene, i det politiske liv, ble det også stilt spørsmål ved om dette var måten man skulle løse samfunnets problemer på. Et viktig debatt-tema i NRK-styret og Kringkastingsrådet var om det å legge så mye vekt på innsamlingsaksjoner bidro til å svekke mulighetene for kollektive ordninger i den fremvoksende velferdsstaten. På den måten inntok NRK et «basar- og veldedighetsstandpunkt som hører hjemme i den sosialpolitiske steinalder», mente Ap-representanten Ingjald Ørbeck Sørheim i 1970.

I takt med at denne debatten etter hvert ble mindre fremtredende, kom nye spørsmål til. Fra 1980-årene ble et annet problem mer presserende: Den vestlige giverrollen ble problematisert og kritisert for å videreføre en kolonialistisk nord-sør-forståelse. Dermed ble programmene mer preget av post-kolonialistisk selvransakelse, og også av den ironien og satiren som vår tids *fin-de-siècle* – særlig 1990-årene – er så kjent for.

Nettarkiver og kildekritikk. Henrik Bastiansen tar utgangspunkt i den omfattende digitaliseringen av mediemateriale som finner sted i Norge, ikke minst i Nasjonalbibliotekets regi. I 2019 hadde Nasjonalbiblioteket blant annet skapt eller gjenskapt 2,5 millioner digitale aviskopier og over 2,5 millioner digitale timer med radio og tv. Dette endrer både det mediehistoriske materialet og får betydning for kildekritiske problemstillinger for alle som bruker mediehistorisk empiri i sin forskning.

Bastiansen skiller mellom tre typer digitalt materiale. Det er såkalt født digitalt (native digital) materiale, det er gjenfødt digitalt materiale – digitalt materiale som er samlet inn og arkivert – og det er analogt materiale som er blitt digitalisert. Det er det siste han tar for seg i sin artikkel i dette nummeret – trykte skrifter, analog TV og radio etc. – som nå har fått en digital form.

Men er en digital kopi av en analog medieenhet i praksis det samme som den analoge «originalen»? Det ser tilsynelatende slik ut, men er det ikke. En grunn er at reproduksjonen i seg selv gjør at noe går tapt – selv om det ikke nødvendigvis er synlig. Bastiansen trekker parallellen til filosofen Walter Benjamins argument om at et reprodusert kunstverk tas til et nytt stadium, det blir tilgjengelig for flere, men samtidig er det tatt ut av både sin sammenheng og sin stedlighet – og mister dermed også sin «aura». En avis eller en film har neppe noen aura, og samtidig er de laget for masseproduksjon. «Originalen» er dermed per se en reproduksjon. Likevel har avisen, tidsskriftet eller det gamle opptaket noe som kan

sammenlignes med en aura – de har materialitet, patina, kanskje spor etter bruk. Det er i seg selv en grunn til at avisen og opptaket, og deres digitale kopier, ikke kan behandles som én og samme ting.

Den andre grunnen er at digitaliseringsprosessen i seg selv innebærer flere trinn som de som studerer digitalt historisk mediemateriale, må gjøre seg kjent med for å forstå fullt ut, skriver Bastiansen. Selv om etablerte kildekritiske prinsipper ikke taper terreng, får dette så vidtrekkende betydning for det mediehistoriske arbeidet at det gir grunn til å snakke om en mediehistorie 2.0, er hans argument.

Partipressen. Mediehistorien blir ikke ferdig med partipressen, og i dette nummeret har vi to artikler om denne epoken, fra to høyst forskjellige perioder og med ulik tematikk.

Den eksisterende litteraturen kan gi inntrykk av at **jødefiendtlige stereotypier** i mellomkrigstiden først og fremst var noe som fantes i den borgerlige og/eller høyreorienterte pressen. **Morten Haave** viser i sin artikkel at bildet er langt mer nyansert.

Den eksisterende litteraturen kan gi inntrykk av at jødefiendtlige stereotypier i mellomkrigstiden først og fremst var noe som fantes i den borgerlige og/ eller høyreorienterte pressen

Haave har undersøkt retorikken til arbeiderpartimannen Johannes Stubberud. Stubberud var gjennom årene redaktør i flere arbeiderpartiaviser, fra *Oppland Arbeiderblad* som han grunnla i 1924, via *Kongsvinger Arbeiderblad* og *Fremover* til *Halden Arbeiderblad*. *Halden Arbeiderblad* ble hans siste redaktørpost, på begynnelsen av andre verdenskrig. På 1920-tallet fremmet eller gjenga Stubberud flere antisemittiske påstander i avisene han redigerte, som at norske jøder – som kunne bli karakterisert for eksempel som «pengejøder» – beriket seg på både den nasjonale penge- og lånepolitikken og på militærpolitikken. Stubberud var heller ikke alene om å mene dette, flere partifeller ga offentlig uttrykk for lignende ting. Men de aller fleste eksemplene er fra 1920-årene. Etter som nazistene grep makten i Tyskland og alvoret i retorikken ble mer og mer tydelig, kan det se ut som om denne språkbruken forsvant fra arbeiderpressens spalter. Jødene ble nå mer omtalt som en utsatt part enn en skjult makt.

Det er heller ingen grunn til å assosiere Stubberud selv med nazistene. I realiteten ble han en krigshelt. Han var i sterk opposisjon til nazi-regimet under krigen, og han ble arrestert og sendt til Sachsenhausen, der han døde i 1942. Artikkelen viser først og fremst at språkbruken forekom også i arbeiderpressen.

Roar Madsen og **Per Overrein** fortsetter en debatt om partipressen som har vært publisert i *Mediehistorisk Tidsskrift* i flere omganger, i 2016 og 2019. I 2019-artikkelen argumenterte de for at det fortsatt var **tette bånd mellom seks tradisjonelle høyreaviser og Høyres organisasjoner** så sent som i midten av 1980-årene, da Orkla Media hadde begynt å kjøpe opp disse avisene. I dette nummeret går de to videre på studiet av de seks avisene *Moss Avis*, *Fredriksstad Blad*, *Tønsbergs Blad*, *Sandefjords Blad*, *Østlandets Blad* og *Gjengangeren*. De argumenterer for at mange aviser fortsatt hadde funksjonelle bånd til partiene, definert som dekning som «kontinuerlig både på lederplass og gjennom nyheter til et bestemt politisk parti leverer eksplisitt, omfattende og fra partiets synspunkt adekvat støtte» (sitert fra NOU 2000: 15, *Pressepolitikk ved et tusenårsskifte*). Undersøkelsen som publiseres i dette nummeret, argumenterer for at disse avisene fortsatt i 1985 kunne være en direkte del av valgkampen til Høyre, ikke bare politisk, men til og med taktisk, som organisatorer for partiapparatet i valgkampene.

Bilder av Bjørnstjerne. Forum-delen åpnes av et essay av **Jens Petter Kollhøj**, som introduserer begrepet *fotografiske intimitetsfelt* for å diskutere forskjellige former for nærhet og avstand knyttet til fotografiet. Han bruker dette begrepet på et sett med bilder av Bjørnstjerne Bjørnson, både fra Bjørnsons dødsleie i Paris i april 1910 og fra tidligere år.

På det første bildet er Bjørnstjerne død og omkranset av de tre kvinnene i hans liv, hustruen Karoline og døtrene Dagny og Bergliot. De berører ikke den døde Bjørnstjerne, bare hverandre, men likevel forteller fotografiet en over hundre år gammel historie

om intimitet og nære relasjoner. «Den tette grupperingen vi ser, gir en tydelig opplevelse av nærhet, og er et godt eksempel på at fotografier formulerer og formidler relasjoner. Fotografier er visuelle framstillinger av nærhet og avstand mellom mennesker, og de er godt egnet som innganger til å undersøke forskjellige aspekter ved intimitet», skriver Kollhøj.

Andre bilder i essayet – alle tatt fra den store samlingen på to tusen Bjørnson-relaterte bilder som Nasjonalbiblioteket digitaliserte og katalogiserte i forbindelse med Bjørnson-jubileet i 2010, viser et kanskje anstrengt forhold mellom Bjørnstjerne og Edvard Grieg, og et atskillig mer vennskapelig og nært forhold mellom Bjørnstjerne og Alexander Kielland. Kollhøj diskuterer disse og andre fotografier (også av andre personer, fra Trump til Erik Bye) i lys av fire fotografiske intimitetsfelt som også er svært nyttige i kildekritikk av bilder: Dette er forholdet mellom de avbildede, mellom fotograf og de avbildede, mellom bildet og betrakterne, og mellom bildet og dets eier. Som del av dette diskuterer han hvordan bilder kan bidra til å forsterke (eller eventuelt svekke) informasjon om personrelasjoner fra andre kilder, i for eksempel biografier.

Norsk radio- og fjernsynsmuseum i Selbu er en helt unik institusjon

Datagiganter og herredømme. Som vi har pekt på flere ganger i *Mediehistorisk Tidsskrift*, er det ikke bare slik at samtidshistorie er historie så godt som noe, men de siste tiårenes utvikling på mediefeltet bidrar også til å gjøre samtiden til historie raskere enn hva vi er vant til. Dermed har vi i flere numre og bidrag hatt et spesielt blikk på mediehistorien etter årtusenskiftet**. Magne Lindholm**s bokessay tar utgangspunkt i Shoshana Zuboffs verk *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power,* som handler om hvordan de digitale gigantene (og «*det* digitale») de siste par tiårene i stadig økende grad har kolonisert og overtatt vår livsverden – uten at vi verken er forberedt eller har rukket å opparbeide tilstrekkelig motstandskraft.

Lindholm tar særlig for seg konkurransen mellom tradisjonelle medier og sosiale medier som karakteriserer dette landskapet. Men, spør han, er konkurranse et riktig begrep? Det forutsetter en viss grad av likeverd, og vi er for lengst forbi det stadiet hvor tradisjonelle medier har noe å stille opp med i konkurransen med datagigantene: «I datagigantenes verden er de tradisjonelle mediene bare en liten parentes, som leverer innhold gigantene mer enn gjerne inkluderer i sin egen virksomhet.» Dette gjelder selvsagt også de norske mediekonsernene, som er typiske representanter for de tradisjonelle medienes underordnede plass i overvåkningskapitalismen. De prøver så godt de kan å etablere egne digitale revir, men er delvis avhengig av utenlandske datagiganter, skriver Lindholm, som mener Zuboffs 700 sider lange verk er en forutsetning for å forstå denne maktubalansen.

Unikt radio- og fjernsynsmuseum. I Selbu i Trøndelag ligger et unikt museum – Norsk radio- og fjernsynsmuseum. Det er bygd opp av Jan Erik og Anne Helene Steen, som har klart det kunststykket å samle store deler av den moderne både norske og internasjonale mediehistorien på en trøndersk gård.

Norsk Mediehistorisk Forenings leder **Henrik G. Bastiansen** besøkte museet i februar i år, og skriver om det i sin faste spalte. Her finnes norsk og utenlandsk utstyr helt tilbake til 1890-årene, blant annet rundt tusen radioapparater og det første eksempelet på en radiomottaker i kommersielt salg, en amerikansk radio fra 1920. Her finnes videre, for å nevne noe, illegalt radioutstyr fra krigen, en stor Alf Prøysen-samling og en beredskapsbuss i tilfelle storkrise under den kalde krigen, og rundt 5000 historiske fjernsynsgjenstander som er overtatt fra NRK i samarbeid med Norsk Teknisk Museum.

Norge har ikke noe eget mediemuseum, og det som finnes, er spredt rundt på så forskjellige steder som Røros, Øystese, Jessheim og Oslo – og altså Selbu, som er den viktigste norske samlingen i sitt slag. «Det norske motstykket til radio- og fjernsynsmuseene som vi ellers finner i byer som New York og Los Angeles, finner vi altså på et småbruk ved Selbusjøen», skriver Bastiansen – som understreker at prosjektet

fortjener å bli kjent blant foreningens medlemmer og tidsskriftets lesere. Spalten forteller om et museum som ikke bare har imponerende omfang og aktivitet, men også en forhistorie som strekker seg helt tilbake til 1950-årene, da de to museumsetablererne var unge rockeentusiaster som etter hvert også begynte å undersøke de teknologiske forutsetningene bak *lyd*.

Medieminner. Spalten Presseminner eller Medieminner har ofte vært et populært innslag her i tidsskriftet. Det er også en viktig måte å samle noe av den mediehistorien som ikke fanges opp av forskningen. Dermed gjør vi det til et fast innslag fra og med dette nummeret, som delvis fungerer som en stafett, der nummerets medieminneskribent(er) utfordrer én eller to nye. Tidligere dagbladjournalist **Gudleiv Forr** starter stafetten i dette nummeret, med en artikkel som ikke handler om egne erfaringer i pressen, men om et maratonløp med 30 portrettintervjuer som dagbladkollegaen Arne Hestenes gjennomførte sommeren 1975 – og som Forr var blant dem som var vitne til. Hestenes, som døde i 1995, var en av *Dagbladet*s mest profilerte featurejournalister gjennom mange tiår. Han arbeidet i *Dagbladet* fra 1947 inntil han gikk av med pensjon, og skrev særlig portretter, reportasjer og petiter.

Jeg vil avslutte med å takke tidsskriftets bidragsytere og fagfeller for at de gjør publikasjonen mulig, og takk også til alle som bidrar med bilder eller lar oss få reprodusere avissider o.l. Designer **Endre Barstad** og språkvasker **Hegelin Waldal** skal også nevnes for sin innsats, som alltid er helt avgjørende for å få produsert *Mediehistorisk Tidsskrift*.

Oslo, 19. juni 2020
Birgitte Kjos Fonn,
redaktør.

Call:
Call for Book Chapters: Ideologies in Nordic Media History

Vernon Press invites chapter proposals for a volume on the role of ideologies in Nordic media history edited by Jukka Kortti and Heidi Kurvinen.

In the forming of *worldview* of an individual, ideology is located to its reflected, active dimension, *the philosophy of life* in the first place. In media, this is most apparent when an individual or a group of people establishes a cultural periodical, a blog or further his or her political agenda in social media, for instance. However, *ideology* is different from the philosophy of life as it is always intended for several individuals, whereas philosophy of life can be understood on an individual level as well. On the other hand, media operate also in the 'passive', subconscious side of worldview, *mentality*, when they present and represent ideologically loaded formations of everyday life as 'natural.' Signifying 'hidden' encoded meanings through 'common sense' make ideologies powerful when represented in media, both through facts and fiction.

According to the well-known Marxist idea by structuralist Louis Althusser, media are one of the 'ideological state apparatuses' and, according to cultural theoretician Stuart Hall, the mass media are crucial in producing, reproducing and moulding ideologies. Ideologies have not been a focus of interest in the field of humanities and social sciences in recent decades, but the comeback of propaganda in the forms of 'trolling', 'disinformation' and 'post-truth politics' has evoked to rethink the power of ideologies in the media sphere. It has also resulted in a newly found interest in the history of propaganda as part of the wider media historical field. Analysing the role of different ideologies – through propaganda or other forms media content and production – in media

history provides wider perspectives in understanding our current media landscape.

In the forthcoming book this will be done by focusing on the Nordic region. The Nordic countries have many social and cultural similarities, including the press and broadcasting systems. In comparing media systems, Daniel C. Hallin and Paolo Mancini famously classified the Nordic countries belonging to the *democratic-corporative model* that is characterised by high newspaper circulation, historically strong party press, strong professionalisation, institutionalised self-regulation and strong public-service broadcasting. Other common denominators for these countries have been the early spread of literacy into the lower social groups and the Protestant religion. Furthermore, the similarities between Nordic countries constitute a perfect area for a regional media history against not only a European but also a global backdrop. On the other hand, despite the similarities, the Nordic countries also have many national peculiarities, such as different histories in the forming of political left, the feminist movement or the relationships with the East and West during the Cold War.

We welcome articles that are widely interested in the role of ideologies in Nordic media history. The articles can study, but are not limited to, openly political ideologies, such as social democracy, environmentalism, feminism, liberalism, communism and fascism in their different forms. Or they could include wider ideological formations that are not limited to one political movement, such as populism, nationalism and conservatism. Articles could also trace such 'everyday ideologies' as commercialization, consumerism, rationalism, regulation, deregulation, equality, emancipation and bureaucracy in the Nordic media history. Besides news bulletin, journalism and media institution, the articles can study the ideologies through the different fictional media content such as film and television series.

We especially encourage articles that approach Nordic media history either conducting comparative studies between the Nordic countries or making transnational media historical research – that is analysing either exchanges and interactions in media between the Nordic countries or tracing trends, patterns, organisations and individuals that have been living in between and through the Nordic countries.

Article proposals (max. 500 words) are due on September 30, 2020. Submissions should be sent to the editors through email. A notice of acceptance of abstracts will be sent to selected authors by mid-October 2020. Based on the first round of abstracts, a symposium will be organised with the selected authors in early 2021. A follow-up symposium will be arranged in autumn 2021.

Articles (between 8,000–10,000 words) will be due on January 31, 2022.

All articles will be peer-reviewed. The book will be published in autumn 2022 or spring 2023 by Vernon Press, which is an independent publisher of scholarly books in the social sciences and humanities.

For further information or questions about the book, please contact the editors heidi.kurvinen@utu.fi and jukka.kortti@helsinki.fi

Titten Tei kunne i 1977 føle seg trygg på at TV-aksjonen bidrog til en bedre verden, noe som ga grunn til optimisme og glede . (Foto: Adressa/NRK.)

Fagfellevurdert

Når NRK samler folket om en god sak:

Den norske TV-aksjonen i historisk perspektiv

Siri Hempel Lindøe
Førsteamanuensis
Institutt for nordisk og mediefag
Universitetet i Agder
siri.h.lindoe@uia.no

Klokken 1500 søndag 6. oktober 1974 var det duket for en omfattende direktesending i NRK Fjernsynet. Det første bildet viste en forblåst fjellknaus med et lite tårn. Kameraet zoomer sakte ut, og stemmen til NRKs reporter følger bildene: «Velkommen til Utsira. Det er her den høgtidlege åpninga av *Flyktning'74* skal gå for seg.» Mer og mer av omgivelsene kommer til syne, og bildet viser 60–70 mennesker, kledd i hatter, frakker og kåper. De står utenfor et hvitt bedehus med oppmerksomheten rettet mot døra, som er åpen. På bildet av de ventende øyboerne på Utsira informerer reporteren om at kronprinsesse Sonja nå skal foreta åpningen av aksjonen. Kameraet panorerer mot huset, hvor det står en plakat opp mot veggen med en godt synlig tekst: «Tenk og gi!» Kronprinsessen kommer så ut av døra. Det høres klikking fra fotografiapparater som vitner om at avisfotografer også er til stede for å dokumentere åpningen. Samtidig zoomes det inn på kronprinsessen, som tar ordet:

> Det er en stor glede for meg i dag, på vegne av Det Norske Flyktningeråd, å erklære den landsomfattende innsamlingsaksjonen *Flyktning'74* for åpnet. I dette øyeblikk står 50 000 frivillige innsamlere over hele Norge klar til å gjøre en innsats for *Flyktning'74*.[1]

En langvarig tradisjon med endringer i giverrollen

Slik startet det som ble en årlig tradisjon, og som skulle vise seg å få en særegen plass i norsk kultur- og medievirkelighet. Hver høst, som regel den tredje søndagen i oktober, er Norsk Rikskringkasting vert for en pengeinnsamling til støtte for arbeidet til én eller flere ideelle organisasjoner. Parallelt med pengeinnsamlingen sender NRK et live-show som omfatter samtaler i studio, ferdigproduserte videoinnslag, live-rapporter og artistopptredener.

Med sin bortimot femti år lange fartstid er NRKs TV-aksjon den lengstlevende innsamlingsaksjonen i Europa i sitt slag. I denne artikkelen ser jeg nærmere på bakgrunnen for og oppstarten av aksjonen, for så å belyse endringer i konseptet gjennom å fokusere på hvordan giverrollen kommer til uttrykk i programmet. Artikkelen har tre deler. I den første skisserer jeg et bakteppe for TV-aksjonen, med vekt på hvilke ideer og verdier som preget beslutningsprosessen i forkant av oppstarten i 1974. Innsamlingene til Biafra i årene 1968–70 har tidligere vært fremholdt som viktige for oppstarten av TV-aksjonen.[2] Her trekker jeg opp et større bilde og viser hvordan behovet for å avklare NRKs rolle i møte med de frivillige organisasjonenes ønske om medieoppmerksomhet var av stor betydning.

Med sin bortimot femti år lange fartstid er NRKs TV-aksjon den lengstlevende innsamlingsaksjonen i Europa i sitt slag

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33, 2020, årgang 17, s. 12-31, publisert 19.06.2020.
Artikkelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33 2020,
url: http://medietidsskrift.no/tidsskrift/mediehistorisk-tidsskrift-nr-1-2020-33/

Men det tok noen år før konseptet satte seg. I den andre delen av artikkelen tar jeg for meg de tre første årene av TV-aksjonens historie. Her viser jeg at det ikke var før i 1977 at aksjonen fant sin faste form og at den konsoliderte seg som en gjenkjennelig og årlig begivenhet. I den siste delen av artikkelen spør jeg etter hvilke endringer uttrykket for giverrollen har gjennomgått i TV-aksjonens historie. Ved oppstarten i 1974 var giverrollen preget av iver, alvor og en trygghet på egen legitimitet. I løpet av 1980-årene økte det humanitære feltet kraftig i volum og intensitet. Samtidig ble den giverrollen et vestlig publikum identifiserte seg med, kritisert for å videreføre en kolonialistisk arv og forsterke en asymmetri mellom sør og nord. Denne kritikken gjenspeiles også i TV-aksjonen fra midten av 1980-årene. Jeg ser dette i sammenheng med en saklighetskultur som preget TV-aksjonen fra starten av og frem til slutten av 1990-årene, da det var vanlig at programlederne var profilerte nyhetssjournalister og utenriksreporterere i NRK.

Overgangen til 2000-tallet representerte en posthumanitær vending i den humanitære diskursen, som blant annet kjennetegnes ved en ironisk solidaritet hvor giveren har innsett sine begrensninger, sin legitimitet og sin effekt.[3] I TV-aksjonen kom denne vendingen til uttrykk i satiriske humorinnslag som har fått en mer og mer fremtredende plass fra det første tiåret av 2000-tallet og frem til i dag. I denne tiden har det også skjedd en stilendring i TV-aksjonen, ettersom profilerte nyhetsjournalister har forsvunnet fra programlederrollene. I stedet har det blitt vanligere å bruke folk med erfaring fra sportsjournalistikk og underholdning.

Ved oppstarten i 1974 var giverrollen preget av iver, alvor og en trygghet på egen legitimitet

Artikkelen avsluttes med en refleksjon over hvorvidt TV-aksjonen, med de endringene som har skjedd, bryter med eller viderefører det verdigrunnlaget som lå til grunn for oppstarten i 1970-årene.

Behovet for retningslinjer

Den 5. juni 1968 lanserte stortingsrepresentant Kolbjørn Stordrange[4] følgende problemstilling i Stortingets spørretime: «TV har ved en rekke anledninger engasjert seg i masseinnsamlinger. Finnes det, i betraktning av at mange gode tiltak kunne trenge slik støtte fra TVs side, klare retningslinjer for Fjernsynets og lydradioens engasjement i det sosial og humanitære hjelpearbeid?»[5] NRK Radio og NRK Fjernsynet hadde frem til da vært aktive i flere innsamlinger, både knyttet til norske forhold, og forhold utenfor Norge. Eksempler på dette er Kreftsaken i 1951, Indiahjelpen i 1953, Verdens Flyktningeråd i 1960, Dag Hammarskjölds minnefond i 1961, Helsegaven i 1964, Røde Fjær-aksjonen i 1966 og Bankpå-aksjonen i 1967.[6] Og det var store beløp som ble samlet inn. Eksempelvis innbrakte Røde Fjær-aksjonen i regi av Lions Norge 8,6 millioner kroner og la grunnlaget for byggingen av Beitostølen Helsesportsenter, et nasjonalt rehabiliteringssenter for mennesker med funksjonsnedsettelser. Bankpå-aksjonen i 1967, som gikk til misjonsorganisasjoner, innbrakte 11 millioner kroner. Erfaringene viste at når en aksjon fikk med seg NRK på laget, ble det et godt resultat. Innlegget i spørretimen signaliserte ikke at dette var et problem i seg selv, men understreket behovet for en mer rettferdig fordeling av de ressursene NRK besitter, når det gjelder hvilke saker og organisasjoner som skal få dra nytte av dem.

Hvorvidt innlegget i spørretimen i juni 1968 var direkte årsak til opprettelsen av TV-aksjonen som en årlig tradisjon, er vanskelig å bevise. Men det er ingen tvil om at det i 1968 kom i gang en prosess som førte frem til en bestemmelse om nye retningslinjer for hvordan NRK skulle forholde seg til og bedrive innsamlinger til gode formål. *Flyktning'74* var den først aksjonen som ble avholdt med disse nye retningslinjene.

I det følgende skal jeg trekke frem noen problemfelt, ideer og verdier som kom til uttrykk i og omkring NRKs egen behandling av saken. Jeg tar utgangspunkt i et innspill som kom fra konsulent og PR-mann Egil Tresselt, som høsten 1968 henvendte seg til NRK med en visjon om en årlig storaksjon. Motivasjonen hans

Bildesekvens fra TV-aksjonen i 1974, som ble åpnet av kronprinsesse Sonja utenfor et bedehus på Utsira. Screenshot fra NRK.

var å samordne de gode kreftene i samfunnet, både gjennom å effektivisere innsamlinger og å sørge for dannelse av allmennheten.

En visjonært innspill

Egil Tresselt hadde lang fartstid når det gjaldt sosialt og humanitært engasjement. Han var født i 1905, og hadde jobbet som journalist siden tidlig i 1930-årene. Under krigen arbeidet han sammen med Ester Langhelle med det som ble omtalt som «Barnehjelpen» etter eksplosjonsulykken 20. april på bryggen i Bergen i 1944.[7] Han oppholdt seg delvis også i USA under andre verdenskrig og skrev for *VG* etter det. En av reportasjene som fikk mye oppmerksomhet, handlet om boforholdene for de 350 sinnslidende på Tokerud i Asker. Tresselt beskrev de sanitære forholdene der som verre enn i konsentrasjonsleiren Dachau.[8] Tidlig i 1950-årene startet Tresselt Norges første PR-byrå.[9] Han var også involvert i en rekke innsamlingsaksjoner i 1960-årene.

Den siste kvelden i oktober 1968 samlet Tresselt en gruppe sentrale samfunnsaktører[10] i sitt hjem på Blommenholm i Bærum. Der holdt han et engasjert innlegg om å samordne behovet for å reise kapital knyttet til prosjekter som skulle gjennomføres i 1969.

Rasjonalisering av humanitær sektor og kultivering av givergleden

Tresselts visjon var todelt. For det første ønsket han å rydde opp i det han fremstilte som en ineffektiv og profesjonell veldedighetsindustri. Faren med for mange innsamlinger er at folk gir uten å bry seg, uten å engasjere seg i saken: «De gir for å få fred, for å dulme en litt dårlig samvittighet (…) Og de gir i rørelse over et par bedende barneøyne.»[11]

For Tresselt var samfunnsbevissthet og politisk engasjement sentralt. Derfor burde innsamlinger foregå på en måte som kunne «kultivere giverne» og engasjere med hensyn til «hvorledes man skal leve for å dekke forpliktelsen overfor det andre menneske». Målet var at innsamlingsaksjoner skulle fremme samfunns- og fellesskapsbevissthetten. Og for å klare det måtte de ha med mediene:

> Tror vi det er mulig å engagere våre sterkeste media i et oppsedingsarbeid som knytter seg til å ta standpunkt til de til enhver tid foreliggende oppgaver i kultur- og sosialsektoren? Kan vi overbevise de bestemmende instanser om, at en årlig aksjon «Vi løfter i flokk» ikke må vurderes som en «innsamlingsaksjon», men som et løft til fremme av fellesskapstanken, av den kultiverte holdning i medmenneskelige spørsmål?

Etter samlingen på Blommenholm, den 3. november, sendte Tresselt et brev til biskop Fridtjov Birkeli. Han ba biskopen ta opp samme sak på bispesamlingen, slik at kirken også kunne involveres i storaksjonen. Planen var å tilby konseptet til NRK, og igjen understreket han det oppdragelsesmessige verdigrunnlaget for aksjonen: «Det er innsamlingsaksjon brukt til og siktende på å kultivere givergleden, engasjementet i det humanitære arbeid, i karakterdannelse og livsstil vi må søke gjennomført.»

Dialog mellom Tresselt og NRK

Tresselt tok omgående kontakt med NRK, og det kan se ut som om han i første omgang har snakket

direkte med programdirektør Torolf Elster. Elster har i hvert fall bedt Tresselt om å sende over manuset til innlegget han holdt i sitt eget hjem samt en kopi av brevet til biskopen. Brevet fra Tresselt ble stilet til kringkastingssjef Hans Jacob Ustvedt og de to programdirektørene Otto Nes og Torolf Elster. Et kort notat fulgte dokumentene, hvor Tresselt påpekte hvor kostnadseffektiv den modellen han foreslo, ville være.[12]

Innspillet fra Tresselt ser ut til å ha blitt behandlet med interesse. Det tok nemlig ikke lang tid før NRK mottok nok et brev. Den 20. januar sendte Tresselt et P.M. til ledelsen, hvor ideene han tidligere hadde skrevet om, var utformet mer systematisk.[13] Her ble viktigheten av at innsamlingene la opp til et personlig engasjement hos giverne nok en gang understreket. I tillegg pekte Tresselt på samarbeid med menighetene som vesentlig for å nå frem til alle i hele Norge: «Gjennom arbeidet i menighetene når vi bokstavelig talt ut til hver gate i våre byer, til hver veistump i våre bygder, og selv til gårder i grissgrendte deler av landet.»[14] Han forslo også en begrensing på maksimalt ti formål knyttet til hver masseaksjon, og at det måtte være en grense på forslagsvis fem år før en organisasjon kunne melde seg på igjen med et behov.[15]

Den 6. februar fikk Tresselt svar fra kringkastingssjef Ustvedt. Han skriver at han har lest P.M.-et og foreløpig vil bemerke at NRK nå jobber med spørsmålet om retningslinjer for «Fjernsynets og Radioens engasjement i det sosiale og humanitære hjelparbeid» etter at dette ble tatt opp i Stortingetinget juni 1968. Kringkastingssjefen understreket videre at det er NRK som selv må avgjøre hvilke saker som «skal tilgodeses på denne måten», samtidig som han åpnet for at NRK også kan benytte seg av konsulenter i den forbindelse.[16] Tresselt skrev så tilbake til kringkastingssjefen den 13. februar. Han hadde snakket med programdirektør Otto Nes og virker forventningsfull med hensyn til fortsettelsen: «Jeg forstår på ham, at saken er under arbeid hos dere, og jeg kan bare glede meg over at den har vakt den interesse at dere bearbeider den for Styrets behandling.» Han avslutter med å si at han selvsagt stiller seg til NRKs disposisjon med «den viden, med de erfaringer (…) som dere måtte få bruk for».[17]

Et halvt år senere fikk Tresselt et brev fra kringkastingssjefen med beskjed om at årets NRK-aksjon skulle gå Norges Røde Kors og en innsamlingsaksjon rettet mot å etablere et astmainstitutt i Voksenåsen.[18] Tresselts forslag om en storaksjon ble dermed ikke tatt til følge. Men Ustvedt ga også uttrykk for at det ikke var kroken på døra for Tresselts visjoner: «Norsk Rikskringkasting er imidlertid av den oppfatning at de forslag De har tatt opp, bør drøftes nærmere og er for sin del innstilt på å delta i slike drøftinger.»[19] Det ser imidlertid ikke ut til at kontakten mellom NRK og Tresselt fortsatte. Hva årsaken til det var, vites ikke. Informasjonssjefen i Norge Røde Kors var en av dem som var hjemme hos Tresselt i oktober året før, og Tresselt kan ha blitt skuffet over at Røde Kors muligens opererte på egen hånd overfor NRK. Det er imidlertid kun spekulasjoner. Men visjonen og ideene Tresselt formidlet, var gjort kjent for ledelsen i NRK. Hans innspill kan derfor ha fungert som inspirasjon i prosessen som førte frem til etableringen TV-aksjonen.

Møte i Kringkastingsrådet i september 1970

Spørsmålet om hvordan innsamlingsvirksomhet for fremtiden skulle organiseres, ble drøftet på NRKs styremøte 3. november 1969,[20] og det var også på dagsordenen i Kringkastingsrådet i februar 1970. Men Kringkastingsrådet behandlet saken grundig først under møtet i Trondheim 24. og 25. september 1970. Det var mange som var samlet da saken om innsamlingsaksjoner i NRK skulle drøftes. I tillegg til kringkastingsrådets 22 representanter var to styrerepresentanter samt lokale representanter for avdelingskontoret og det lokale programrådet i Trondheim til stede. Også toppledelsen i NRK var på plass med kringskastingssjefen, fire programdirektører, personalsjefen og sjefssekretæren. Sistnevnte, Sverre Smeland, hadde i oppgave å innlede til saken om innsamlingsaksjoner på møtets andre dag, fredag 25. september. Han listet opp de større innsamlingene NRK hadde deltatt i frem til da, og ga en oversikt over reglene som ble praktisert i Sverige og Danmark. Smelands forslag var at styret i NRK oppnevnte et utvalg hvis hovedoppgave burde være å legge frem et forslag om hvordan innsamlingsaksjoner i NRK i fremtiden skulle foregå.

Referatet fra møtet i Kringskastingsrådet viser at et bredt spekter av verdier og synspunkter preget av ulike politiske grunnsyn var oppe til debatt. Et av temaene var spørsmålet om NRK, ved å engasjere seg i innsamlingsaksjoner til frivillige organsasjoner, bidro til å svekke arbeidet for bedre rettigheter og trygdeordninger i velferdsstaten.

Innsamlingsaksjoner som et problem for utviklingen av velferdsstaten?

Debatten startet med at Oscar Olsen, lege fra Kristiansand, listet opp de innvendingene mot NRKs medvirkning til innsamlingsaksjoner som han var gjort kjent med. En av dem var at NRK ikke skal bidra til «å opprettholde veldedighet overfor sosiale oppgaver som det er samfunnets soleklare plikt å ta det økonomiske ansvaret for».[21]

Spørsmålet om de frivillige organisasjonens rolle i samfunnet og deres betydning for utviklingen av velferdsstaten var et brennbart tema på slutten av 1960-tallet. Et bidrag til det var Arne Skouens artikler i *Dagbladet* i 1965, under vignetten «Velferdsstatens legdebarn», som førte til aksjonen, *Rettferd for de Handikappede*. Skouen pekte på problemet med uklare grenser mellom statlig ansvar og privat virksomhet, og at staten ble for passiv i arbeidet med rettigheter for svake grupper: «veldedigheten tok på seg stadig nye oppgaver til statens tilfredshet. Staten har brukt den som skalkeskjul for egen passivitet.»[22] Skouen tok imidlertid ikke prinsipielt avstand fra verdien av frivillig engasjement i den sosiale sektor. Han understreket at meningen ikke var å kaste vrak på det han omtalte som «en naturlig trang til å gi», men at staten skulle ta sitt ansvar, og at det private initiativ skulle kanaliseres til «et område som ikke angriper mottakerens selvrespekt».[23]

«Veldedigheten tok på seg stadig nye oppgaver til statens tilfredshet. Staten har brukt den som skalkeskjul for egen passivitet.»

Arne Skouen, 1966

De fleste av medlemmene i Kringskastingsrådet, inkludert Olsen, stilte seg positive til at NRK skulle bidra til innsamlingsaksjoner. De så potensialet for at NRK på denne måten, sammen med arbeidet til de frivillige organisasjonene, kunne bidra både til å løse sosiale oppgaver som ikke ennå var løst, og å legge press på statlige myndigheter. Men dette synet ble også kraftig kritisert av den 32 år gamle AP-politikeren Ingjald Ørbeck Sørheim. Han mente at det overhodet var akseptabelt at NRK engasjerte seg i innsamlingsaksjoner. Å bidra til slik virksomhet var ifølge Sörheim det samme som å innta et «basar- og veldedighetsstandpunkt som hører hjemme i den sosialpolitiske steinalder». Problemet med innsamlinger, hevdet Ørbeck Sørheim, er at de viderefører en nedverdigende praksis som hører fortiden til, hvor «de rike ga smuler fra sin overflod, og de nødstedte tok ydmykt imot». Målet må være «å fjerne mottaker- og giversituasjonene og kjempe rettighetssystemet igjennom i praksis».[24] Til støtte for sitt syn trakk han inn Arne Skouen og prinsippet om at «Den som trenger støtte, har krav på støtte».

Ørbeck Sørheim ble stående alene når det gjaldt det prinsipielle synspunktet om at NRK skulle avstå fra all deltakelse i innsamlingsaksjoner. Og innlegget bidro til å få frem hvordan andre rådsmedlemmer vurderte verdien av det personlige engasjement knyttet til innsamlingsaksjoner. Den 34-årige høyremannen Lars Roar Langslet tok ordet etter Ørbeck Sørheim. Han understreket at at han delte synspunktet på hvor viktig det var å bygge opp velferdsstaten. Men han hevdet på sin side at det sosialpolitisk bakstreverske ville være å nekte NRK enhver befatning med private hjelpeaksjoner, «hvis nødvendighet ingen kan dra i tvil.» Han argumenterte videre for at personlige og private hjelpeinitativ kunne fungere som et korrektiv til det statlige systemet:

Er det ønskelig å eliminere en slik personlig faktor? Som et korrektiv til et statlig system, som alltid vil opptre i formalistiske kategorier, og hvor man risikerer at den menneskelige dimensjon lett faller ut av bildet, kan den være verdifull.[25]

Men det var ikke bare som korrektiv til det statlige systemet det personlige engasjementet ble omtalt

som verdifullt på Kringkastingsrådets møte. I debatten kom det også frem synspunkter som pekte på egenverdien i at innsamlingsaksjoner både skaper og gir rom for medmenneskelig engasjement.

Verdien av å være med å gjøre noe godt for andre

Innsamlingsaksjoner er ikke bare en mulighet for å skape oppmerksomhet omkring en sak eller en organisasjon. De er også begivenheter hvor folk gis muligheten for å oppleve et fellesskap basert på troen på at det er mulig å gjøre noe godt for andre. Flere av innleggene i Kringkastingsrådet vitnet om at dette ble sett på som noe verdifullt i seg selv. Olav Brunvand fra Arbeiderbladet hevdet at «Engasjementet er mer vesentlig enn pengene som samles inn»,[26] og presten Herman Kvarving pekte på at «Kringkastingen driver i realiteten ikke veldedighet, men fremmer engasjement», noe som gjør det mulig å «ta vare på noe meget vesentlig, nemlig den rent menneskelige faktor».[27]

«Veldedigheten (…) gir seerne en velbehagelig følelse av storsinn hver gang man kaster smuler. Man opplever at de politiske løsninger døyves i basarrus.»

Ingjald Ørbeck Sørheim, 1970

Egenverdien i det å være med på noe som bidrar til et bedre samfunn, var også sterkt til stede i Egil Tresselts visjon. Han omtalte det å kunne yte sin medvirkning i den medmenneskelige sektor som «et behov og en livsforutsetning» for det alminnelige menneske.[28] En lignende holdning kom, som vist, også til uttrykk hos Arne Skouen i verdsettingen av det han beskrev som «en naturlig trang til å gi».

Ørbeck Sørheim avviste fullstendig dette perspektivet. Hans oppmerksomhet var rettet mot negative moralske konsekvenser av veldedighetssystemet: «Veldedigheten er dessuten direkte politisk skadelig, fordi den gir seerne en velbehagelig følelse av storsinn hver gang man kaster smuler. Man opplever at de politiske løsninger døyves i basarrus.» Dette fordømmende synet på giverrollen møtte sterk motstand i rådet. Flere protesterte mot at engasjement for en god sak ble fortolket som hovmod og følelse av storsinn. Kringkastingssjefen var en av dem. Han understreket sitt positive syn på at hundretusener av nordmenn var medlemmer i humanitære organisasjoner, og advarte mot «forsøk på å latterliggjøre givergleden i disse organisasjonene».

I Oscar Olsens oppsummering av debatten formulerte han et klart positivt syn på verdien av det personlige engasjementet. Her kommer det frem at dette er noe som både har verdi for det enkelte menneske som deltar, og at dette engasjementet kan bidra til politisk endringer:

> Det ligger en menneskelig verdi i at man engasjerer [seg] direkte og personlig i humanitære tiltak. Jeg tror at Kringkastingen på dette området har sin store betydning i at den kan kanalisere medmenneskeligheten ut til de store masser, og dessuten være en vekker for myndighetene. Kringkastingens intensjoner skal strekke seg utover det å samle inn midler. Den skal gjennom informasjon og opinionsskapende virksomhet bidra til å løfte problemene opp på det statlige plan, men ikke overflødiggjøre det personlige initiativ, for det har sin verdi i seg selv.[29]

I etterkant av møtet i kringkastingsrådet vedtok styret i NRK å oppnevne et utvalg som skulle «vurdere den praksis Norsk Rikskringkasting har fulgt i sine innsamlingsaksjoner og legge fram forslag om hvordan disse aksjonene for fremtiden skal organiseres».[30]

Kartlegging, vurdering og klarsignal

Utvalget ble oppnevnt i mars 1971 og leverte sin innstilling i mai 1972.[31] Innstillingen bestod av en kartlegging av den praksis NRK frem til da hadde hatt for medvirkning til innsamlingsaksjoner, en redegjørelse for hvordan praksis var i et utvalg av andre europeiske land[32], en vurdering og et forslag til retningslinjer.

I kartleggingen av daværende praksis beskrives fire forskjellige kategorier: «Full mobilisering», «Avdelingsaksjoner», «Programstøtte» og «Omtale».[33] Det er den første som er relevant i denne sammenheng. I kategorien «Full mobilisering» regnes de aksjonene

hvor «NRK stiller hele sitt apparat i innsamlingens tjeneste» med omfattende programproduksjon i radio og fjernsyn for å fortelle om behovet for hjelp og for å stimulere til oppslutning om aksjonen. I slike aksjoner har NRK på selve innsamlingsdagen også kommet med direkte appeller om å gi, og har fulgt opp med rapporter om resultatene etter hvert som aksjonen skred frem.

Under punktet for full mobilisering trekkes også «store katastrofer med et akutt behov for hjelp» inn. Her nevnes NRKs innsats under Biafra-krigen i 1968 og «Flukten fra Pakistan» i 1971. Om disse tilfellene heter det at man ikke har hatt anledning til å gjennomarbeide programstoffet på samme måte, men man har til gjengjeld «tillatt kraftige appeller til seerne og lytterne om å vise hjertelag».[34]

Videreføring av synspunktene fra debatten i Kringskastingsrådet

Innstillingen reflekterte også de problemfelt og verdier som kom frem under Kringskastingsrådets møte i september 1970. For det første understrekes viktigheten av statens ansvar når det gjelder humanitære behov i Norge såvel som i andre land. Her het det at disse fortrinnsvis bør dekkes «gjennom utbyggingen av trygdeordninger og ikke gjennom innsamlinger». Utvalget henstilte derfor Kringskastingens ledelse om å være «meget tilbakeholdne overfor all pågang om støtte til innsamlingsaksjoner». Men ettersom utbygging av sosiale trygdeordninger tar tid, «kan man ikke la være å hjelpe i påvente av ideelle tilstander.» Dette synspunktet kom også til uttrykk i rådet. I innstillingen ble det imidlertid lagt vekt på at dette var den samme holdningen utvalget hadde funnet hos andre lands kringskastingsinstitusjoner. Når det gjaldt behov knyttet til krig og naturkatastrofer, het det at disse står i en særstilling, ettersom det vil være «både naturlig og riktig at befolkningen i andre deler av verden yter rask hjelp for å lindre nøden som har oppstått».

Verdien av innsamlingsaksjoner som en mulighet for borgerene til å være med og bidra til noe godt, ble også vektlagt: «Utvalget ønsker å legge vekt på det uttrykk for medmenneskelig samhørighet som en slik stor innsamlings rommer.» Innsamlinger tilbyr en mulighet for å handle i tråd med «en positiv trang til å være med å yte hjelp»: «Ved slike anledninger må NRKs aksjons-innsats vurderes som en service overfor alle de lyttere og seere som vil være med å gi en håndsrekning til medmennesker i nød».[35]

Utvalget konkluderte med at det ville være tilrådelig å opprette et organ som skulle styre innsamlingsvirksomheten. De utarbeidet også et forslag til retningslinjer. Her het det at NRK ikke bør engasjere seg i mer enn én større innsamling årlig. Denne kunne gå til hjelpetiltak utenfor såvel som innenfor landets grenser, og NRK skulle sørge for god informasjon om saken: «Det forutsettes at man i slike aksjonsprogrammer legger stor vekt på å bringe bred og allsidig opplysning om formålet og om behovet for hjelp.»

Et eget innsamlingsråd ble operativt fra 1973, og søknadsprosessene startet dette året. Den første organisasjonen som ble tildelt aksjonen etter disse retningslinjene, var Det Norske Flyktningeråd.[36] Det var aksjonen, *Flyktning'74*, som altså gikk av stabelen i oktober 1974.

Men det tok noen år før TV-aksjonen fant en fast form.

Konsolidering av konseptet fra 1974 til 1977

Flyktning'74 var en storsatsing med til sammen tre og halv time direktesending spredt over tre programbolker som strakk seg helt til Kveldsnytt. Programlederne var Lauritz Johnson og Arne Fjørtoft, som begge var kjente ansikter for seerne.[37] De befant seg i NRKs studio på Marienlyst i Oslo, hvor de tok imot gjester og introduserte innslag både i og utenfor studio. Johnson ønsket velkommen med å si at han tror denne «flyktningeaksjonen utvikler seg til en liten nasjonal fest», og han var trygg på at det ville bli stor oppslutning om å gi: «Jeg tror vi står i kø for å slåss om å gi vår skjerv. For jeg har inntrykk av at det er rene julekvelden i dag, en slik stemning tror jeg faktisk at hele Norge sitter med.» Det var mye som skulle klaffe, og programlederen ba om forståelse dersom noe skulle gå galt underveis: «Hvis vi skulle gjøre noen tabbe (*smiler, ser seg rundt*) – dette er et meget stort arrangement, så tilgi oss, det er ikke vondt ment, det kan jeg forsikre om.»

Programmet hadde et ambisiøst opplegg, med reportasjer og direkteinnslag fra distriktskontorene.

Programmet inneholdt en lang reportasje på ca. 20 minutter fra Katumbaleiren i Tanzania og flere mindre videosnutter fra andre deler av verden hvor Det Norske Flyktningeråd arbeidet. I tillegg var det reportasjer om mennesker om hadde flyktet til Norge fra Ungarn og Chile: Det ble også ble trukket linjer til krigen, med innslag som handlet om nordmenn som hadde måttet flykte til Sverige.

Innsamlingen ble organisert som en «bank-på»-aksjon, med 50 000 bøsseinnsamlere spredt over hele landet. Et barometer i studio ble brukt til å holde seerene oppdatert på resultatet av innsamlingen. I studio var både representanter for Det Norske Flyktningeråd og kronprinsessen til stede. Sistnevnte var leder i aksjonskomiteen og ble i løpet av dagen fløyet fra Utsira til Oslo for å delta i studio etter at hun hadde åpnet aksjonen på Utsira. I studio var det artistopptredener og samtaler, og publikum kunne ringe og stille spørsmål til hjelpearbeidet. En kunstmaler som hadde kommet til Norge som flyktning fra Ungarn i 1956, malte et bilde som skulle auksjoneres bort til slutt i sendingen. Det mest eksotiske innslaget var en hest, som ble trukket inn i forbindelse med et intervju med en britisk skuespiller som spilte hovedpersonen i *Silkesvarten*, en britisk dramaserie som gikk på TV på søndager. Denne søndagen fikk publikum dermed anledning til å møte hovedpersonen live i studio etter dagens episode av *Silkesvarten*.

Mange av elementene i Flyktning'74 ble faste bestanddeler i det som skulle bli et gjenkjennelig programkonsept

Mange av elementene i *Flyktning'74* ble faste bestanddeler i det som skulle bli et gjenkjennelig programkonsept som etter hvert gjentok seg år etter år. Men de to påfølgende årene inngår ikke i denne rekken.

Dårlig timing i 1975

I 1975 gikk aksjonen til Norske Kvinners Sanitetsforening som del av en satsning på revmatismearbeid i Norge. Formålet med aksjonen var å «skaffe midler til utbygging og modernisering av organisasjonens nåværende institusjoner for revmatismepasienter».[38] Aksjonen var lagt opp som en kombinasjon av en såkalt brevaksjon, som strakk seg over høsten 1974, og en «bank-på-aksjon», som fant sted i februar. Det var den siste NRK var involvert i, med en fjernsynssending 23. februar, altså bare drøye fire måneder etter *Flyktning'74*. Det var sannsynligvis for tidlig. I en rapport hvor Sanitetsforeningen summerte opp resultatet av aksjonen, skriver de at det var vanskelig å få kommunene til å stille opp som forventet for å organisere innsamlingen:

> Kraftinnsatsen i anledning av «Flyktning'74» hadde imidlertid tilsynelatende tatt nokså sterkt på, og et stort flertall av de forespurte kommuner viste seg lite interessert i å delta i aksjonen, mens andre ikke svarte på henvendelse i det hele tatt.[39]

Interessen tok seg likevel opp frem mot aksjonsdagen, og til slutt ble det mobilisert 35 000 innsamlere som gikk med bøsser, samtidig som NRK dekket aksjonen gjennom en rekke program i både radio og fjernsyn. I løpet av dagen kom det inn 7,5 millioner kroner.[40]

Protester mot veldedighet i 1976

I 1976 gikk aksjonen også til et prosjekt i Norge. *Regnbueaksjonen'76* var en opplysnings- og innsamlingskampanje for å reise penger til Norges Blindeforbunds etablering av Hurdalssenteret. Innsamlingen foregikk i likhet med året før over en viss tid, og TV-sendingen fant sted i tilknytning til siste fase, slik det ble annonsert i Programbladet: «Fjernsynet vil søndag 31. oktober gjennom en rekke sendinger følge innspurten i den landsomfattende bank på-aksjonen.»[41] Antallet bøssebærere hadde steget til 75 000. Sendingen startet klokken 15.30 og innebar både avvikling fra studio på Marienlyst og en rekke lengre reportasjer som skildret livet til svaksynte i Norge. Opplegget var likevel betraktelig enklere enn i 1974. Det var ikke direkteinnslag fra distriktskontorene, og de medvirkende ble samlet i studio i Oslo.[42]

Regnbueaksjonen møtte kraftige protester fra Interesseorganiasjonen for funksjonshemmede

(IFF). Omtrent 100 personer demonstrerte utenfor Fjernsynshuset. På bannerne stod det: «Nei til Statlig organisert veldedighet!», «Nei til tigging i radio og tv!» Protestene ble også vist i Dagsrevyen på selve aksjonsdagen.[43] En talsmann for IFF, Kjell Wahl, var blant dem som protesterte. Han ble intervjuet i *VG* noen dager senere, hvor han understreket at innsamlinger svekket arbeidet med å få på plass rettigheter for funksjonshemmede: «Vi reagerer meget sterkt på at NRK hjelper myndighetene til å skyve oppgavene fra seg.»

De negative reaksjonene på at NRK stilte seg bak en innsamling til Blindeforbundet, aktualiserte problematikken knyttet til statlige ansvar for å bygge opp velferdsstaten som var blitt drøftet i Kringskastingsrådet, og som også ble understreket i innstillingen. Men Wahl trekker også inn et annet aspekt, nemlig problemet med at innsamlingsaksjoner setter mottakerne i en underdaning posisjon vis-à-vis giverne: «Vi som funksjonhemmede (…) reagerer mot å bli gjenstand for slike innsamlinger. Og vi reagerer på den tåredryppende måten dette ofte gjøres på.»[44]

«Vi som funksjonhemmede (…) reagerer mot å bli gjenstand for slike innsamlinger. Og vi reagerer på den tåredryppende måten dette ofte gjøres på.»

Kjell Wahl, 1976

Kritikken fra Wahl og hans meningsfeller synliggjør hvor lett en innsamlingsaksjon som oppfordrer til å vise hjertelag, kan komme til å stakkarsliggjøre mottakeren av hjelpen. Dette var også et Ørbeck Sørheims poeng da han argumenterte for å fjerne giver-mottaker-dynamikken fra den sosiale og humanitære sektor. Regnbueaksjonen ble også siste gangen TV-aksjonen gikk til et formål knyttet til fysisk funksjonshemming i Norge.

Problemer med stakkarsliggjøring av mottakeren i TV-aksjonen var imidlertid ikke over med det. Som vi skal se, dukket de opp igjen i 1980-årene, i tilknytning til en ny bevissthet omkring den problematiske giverrollen i humanitære aksjoner. Men først skal vi se nærmere på det året hvor TV-aksjonen for alvor festet grepet.

Braksuksess i 1977

I 1977 gikk innsamlingen til Kirkens Nødhjelp med tittelen *Nødhjelp'77*. Opplegget var utvidet, og sendingen startet allerede klokken 12:00. Den bestod av hele syv programbolker og ble avsluttet omkring klokken 23:30. *Nødhjelp'77* ble kun avbrutt av en VM-kvalifiseringskamp i fotball mellom Norge og Sveits, Barne-TV, Dagsrevyen, en times sending fra VM i turn samt Sportsrevyen og Kveldsnytt. Antallet innsamlere hadde nå steget til 80 000, og ifølge forhåndsavtalen i Programbladet kunne man vente seg et ambisiøst program: «Et lite stykke norsk fjernsynshistorie skrives i dag idet programmet *Nødhjelp'77* går på lufta med over seks timer direktesending fra i alt åtte steder i landet.»[45] Det endte med rekordinnsamling, og programlederne, som var de samme som i 1974, ga tydelig uttrykk for begeistring da de kunne melde at: «Vi har sprengt barometeret vårt.» I programbolken etter Kveldsnytt var beløpet kommet opp i 43 millioner, men det endte på 54 millioner, nesten fire ganger så mye som året før, og godt over det dobbelte av beløpet i 1974. Generalsekretær Sigurd Aske i Kirkens Nødhjelp satt i panelet og var sterkt berørt. Da han mot slutten av programmet ble spurt om han kunne forklare forskjellen mellom nødhjelp og utviklingshjelp, startet han med å si at «nå er jeg så glad at jeg nesten ikke kan tenke». Sendingen ble avsluttet med at programleder Fjørtoft oppfordret det norske folk til å la det gode resultatet føre til et varig engasjement:

> Det må ikkje bli ein eingongsaksjon. Det må bli ei haldning vi har til den store utfordringa som finst i verda i dag. Vi kan skape meir rettferdige tilhøve, ei betre framtid, dersom vi samlar oss i aksjonar som dette. Men det må bli noko permanent, og det må vi ta med oss, når vi no gler oss over det resultatet vi har fått.

Fra og med 1977 fulgte TV-aksjonen en temmelig fast form. Inndelingen i flere sendebolker, vekslingen mellom informasjon om saken, underholdningsinnslag og det å følge selve bøsseinnsamlingen ble

gjenkjennelige trekk ved konseptet. Et medlem av kongehuset har rollen som høy beskytter og deltar som regel også i sendingen.

TV-aksjonen har som konsept holdt seg stabilt gjennom historien, selv om det gradvis også har skjedd justeringer.[46] I det følgende skal jeg se nærmere på ett av aspektene hvor det har skjedd endringer. Det gjelder måten giverrollen har kommet til uttrykk på i TV-aksjonen.

Fra en uproblematisert til en selvkritisk og tvilende giverrolle

I tiden fra begynnelsen av 1970-årene og frem til i dag har synet på og holdningen til humanitært engasjement og humantær kommunikasjon gjennomgått betydelige endringer.

En økning i antallet veldedige organisasjoner så vel som storaksjonen *Live Aid* i 1985 inngår i dette bildet. Flere nasjonale innsamlingsaksjoner i Europa så også dagens lys i denne tiden.[47] Parallelt vokste det frem en ny bevissthet både omkring den faktiske effekten av prosjekter og måten den humanitære kommunikasjonen foregikk på. Postkolonialistisk kritikk kastet lys over det asymmetriske forholdet mellom giver og mottaker. Bevisstheten om dette maktforholdet førte med seg endringer i humanitær estetikk, blant annet utviklingen fra en såkalt «sjokk-estetikk», hvor de lidende ble fremstilt uten identitet og kun som trengende kropper, til en såkalt «positiv stil», hvor personlige egenskaper og personlig identitet ble en del av fremstillingen.[48] Kritikken som vokste frem i løpet av 1980-årene, påvirket også fremstillinger av giverrollen. I det følgene skal jeg hente frem eksempler fra TV-aksjonen som viser en utvikling, fra en tid preget av en uproblematisert giverrolle til en tid hvor fremstilling av giverrollen også har kommet til å omfatte kritisk selvrefleksjon.

Sikkerhet og inderlighet

Da kronprinsesse Sonja stod i bedehusdøra på Utsira, avsluttet hun appellen til det norske folk med å gi uttrykk for en sikkerhet for saken og en oppfordring som understreket betydningen av den enkeltes personlige engasjement:

> I visshet om at *Flyktning'74* vil føre til en mer medmenneskelig tilværelse for flyktningene, kan vi alle slutte opp om denne aksjonen, og jeg vil slutte med å appellere til hver især: Gi så du kjenner det inni deg! Takk.

Stemningen fra 1974 bar preg av et nasjonalt giver-vi med visshet for at det både var nødvendig og riktig å innta giverrollen. Bak seg hadde det norske giver-viet på dette tidspunktet mange erfaringer med at felles mobilisering nytter. Den forrige aksjonen som det var naturlig å sammenligne med, *Flyktning'74,* hadde innbrakt 11 millioner kroner. Innsamlingene til Biafra, som ble kanalisert gjennom Kirkens Nødhjelp i 1968 og 1969 hadde til sammen brakt inn 36 millioner kroner.[49]

Giverrollen som kom til uttrykk ved oppstarten av TV-aksjonen i 1974, sprang slik sett ut fra relativt nye medieerfaringer fra slutten av 1960-årene og fra starten av 1970-årene. Fjernsynet, som nådde full riksdekning i 1967,[50] hadde i denne tiden vist seg som et svært effektivt medium for å konstituere et giver-vi som kunne handle overfor de behov og den nøden som dette viet ble stilt overfor. Dette er derfor et giver-vi som ikke er i tvil om sin legitimitet.

Sterk tro på giverens betydning

Det uproblematiserte giver-viet fra TV-aksjonens første periode kommer også til uttrykk i en sekvens fra suksess-aksjonen i 1977 som gikk til Kirkens Nødhjelp. Her sitter den velkjente barne-TV-figuren, en tredukke ved navn Titten Tei, i samtale med programleder Arne Fjørtoft. Temaet er i utgangspunktet litt tungt, ettersom Titten Tei forteller at han føler seg sliten og lei i møte med all nøden i verden:

> Titten Tei: Vet du, altså, man blir så sliten og lei seg av å høre om verdens elendighet, det har jeg ofte tenkt. Og man føler seg liksom som en hjelpeløs prikk der en sitter og tenker at en ingen ting kan gjøre.
>
> Fjørtoft: Ja, det er en veldig vond følelse det.
>
> Titten Tei: Ja, for en sitter langt fra der tingene skjer.

«Ja, det er godt å vite altså, at det er liv i hver krone vi gir.» Tredukken Titten Tei ga stemme til håpet om godt resultat under TV-aksjonen i 1977. Screenshot fra NRK.

Dialogen starter altså med at Titten Tei gir uttrykk for et fenomen som omtales som «compassion fatigue», en følelse av resignasjon og fatalisme i møte med andres lidelse i mediene.[51] Samtalen tar imidlertid snart en ny vending ved at de kommer inn på hvor viktig hver enkelts lille bidrag er:

> Titten Tei: Og så plutselig får en høre at det er noe en kan gjøre, hjelpe folk å gi liv til mennesker.
> Fjørtoft: Ja, det er fantastisk at vi kan få være med på dette, for eksempel i dag.

Begge to konkluderer med at de føler seg trygge på at aksjonen bidrar til en bedre verden, noe som gir grunn til optimisme og glede:

> Titten Tei: Ja, det er godt å vite altså, at det er liv i hver krone vi gir.
> Fjørtoft: Ja, da må vi virkelig ha grunn til å være glade.[52]

Den utilslørte tryggheten på giverrollens betydning hørte til TV-aksjonens første fase. Det var en diskurs hvor problematiske sider ved giverrollen ikke hadde begynt å gjøre seg gjeldende. Men dette endret seg i løpet av 1980-årene.

Kritikk, selvrefleksjon og utilstrekkelighet

I aksjonen *Menneskeverd* i 1983 var det flere eksempler på en kritisk tilnærming til giverrollen. Aksjonen gikk til Norsk Folkehjelp, og programlederne var Åse Kleveland og Per Øyvind Heradstveit.[53] Et av innslagene var et intervju med Vest-Tysklands forbundskansler Willy Brandt. Han fikk blant annet et spørsmål om hvordan han så på forholdet mellom egoisme og solidaritet, hvor han svarte at mennes-

Fra TV-aksjonen i 1986. Artistene Ole Paus (f.v.) og Bjørn Eidsvåg, og NRKs Hilde Hummelvoll. Ole Paus snakker om Live Aid-konsertene, som han beskriver som å «bruke elendigheten som scenedekorasjon». Screenshot fra NRK.

kene bærer med seg begge deler. Brandt pekte også på at kampen mot hungersnød var et ledd i den vestlige verdens egeninteresse. Et annet innslag i samme aksjon handlet om en ANC-representant som besøkte en gruve på Svalbard, hvor arbeidsforholdene ble sammenlignet med tilsvarende arbeid i Sør-Afrika. I et intervju understreket ANC-representanten at det er forskjell på å støtte og det å utvise medlidenhet. Utsagnet var underforstått en kritikk av aksjoner som legger for mye vekt på å bevege giveren følelsesmessig, i stedet for å peke på hva som faktisk fungerer med hensyn til å skape endringer i en urettferdig verden.[54] Dette innslaget er derfor et tidlig eksempel på at en kritikk som tidligere hadde latt seg høre innenfor rammen av norske forhold, slik som kritikken av *Regnbuaksjonen* i 1976, nå også gjør seg gjeldende i en aksjon hvor mottakerne av hjelpen ikke er norske.

I aksjonen fra 1986, Hjelp uten grenser, som gikk til Kirkens Nødhjelp, var den kritiske bevisstheten blitt mer fremtredende

I aksjonen fra 1986, *Hjelp uten grenser*, som gikk til Kirkens Nødhjelp, var den kritiske bevisstheten blitt mer fremtredende. Nok en gang var det kronprinsesse Sonja som holdt en appell i begynnelsen av sendingen, med ordene «Det handler ikke om veldedighet, men rettferdig fordeling».[55] Men også andre innslag fra TV-aksjonen 1986 innebar en kritisk tilnærming til giverrollen. I aksjonssangen, «Vi vet vi står i gjeld», komponert og fremført av Bjørn Eidsvåg, var budskapet at vestlig velstand er bygget på den overmakten koloniherrene

hadde over land i sør. I det samme programmet ble også artistenes rolle i humanitær kommunikasjon gjenstand for krass kritikk. Bakteppet var *Live Aid*-konsertene året før. Ole Paus kalte dette for å bruke «elendigheten som scenedekorasjon». Morten Harket kritiserte koblingen av pop-kultur og humanitært følelsesengasjement, og fortalte at grunnen til at a-ha ikke deltok i Band Aid, var at de ikke ønsket å delta i det han kalte for en «eksplosjon av pasjon».[56]

Det at TV-aksjonen lot kritiske refleksjoner være en del av programmet, kan også ses i lys av at konseptet i 1980-årene var preget av en saklighetskultur. Aksjonene på denne tiden inneholdt eksempelvis programposter kalt «Faktahjørnet» og «Kunnskapshjørnet», som innebar panelssamtaler med rom for diskusjon. I 1988, da pengene gikk til Det Norske Flyktningeråd for tredje gang, diskuterte dette panelet blant annet begrepet solidaritet. En av deltakerne, Reiulf Steen, daværende visepresident på Stortinget og arbeiderpartipolitiker, ga i den forbindelse uttrykk for at nordmenn ikke på noen måte er spesielt gode på solidaritet.

Saklighetskulturen i TV-aksjonen kan sies å være forankret i verdigrunnlaget fra oppstarten, hvor aksjonens legitimitet ble knyttet til NRKs rolle som folkeopplyser. Dette aspektet ved konseptet ble imidlertid også styrket av at programlederne i 1980-årene i mange tilfeller var profilerte nyhets- og utenriksjournalister.[57] Programledere med denne type bakgrunn preget også TV-aksjonen i 1990-årene[58] og frem til de første årene av 2000-tallet.

Når det gjelder kritisk selvrefleksjon knyttet til giveridentiteten, er det først og fremst siste halvdel av 1980-årene hvor dette blir behandlet eksplisitt som en del av samtaler og diskusjoner i TV-aksjonen. I 1998 finnes det imidlertid et eksempel på et kunstnerisk innslag som reflekterer en selvkritisk giverrolle sterkt preget av ambivalens.

Lidelse uten lettelse

I aksjonen *På flukt i eget land* fra 1998, som gikk til Den Norske Flyktningeråd, fremførte artisten Odd Børretzen låten *Murene* sammen med Lars Martin Myhre. Teksten ble delvis lest og delvis sunget, karakteristisk for Børretzens stil. Den beskriver et jeg som ønsker å bygge opp en mur mot andres lidelse:

> Jeg skulle ønske jeg ikke visste. Jeg skulle ønske jeg ikke så.
> Skremte magre mødre som vasser i støv og sand.
> Skulle ønske at jeg ikke hørte. Ikke hørte lyd fra redde barn.
> Barn gråter likt i alle verdens land.
> (...)
> Skulle hatt en mur rundt hele mitt hjerte. Skulle hatt en mur rundt alt som er mitt. Så jeg kunne sitte i fred i min hage og vite at verden ikke kom inn hit.

Teksten vitner om at det å vite om andres lidelse er tungt, og innslaget har i den forstand en viss parallell til samtalen mellom Titten Tei og programlederen i 1977. Men i teksten til Børretzen tilbys ingen løsning på «compassion fatigue» gjennom å flytte oppmerksomheten over på at «det nytter». I stedet understrekes kun ansvaret for å se og høre:

> Men det er jo ikke sånn.
> Jeg vet.
> Jeg hører.
> Jeg ser det jo.

Jeget som stilles overfor andres lidelse i denne teksten, tilbys ingen lettelse, slik tilfellet var med eksemplet fra 1977. Her er det det å kunne forholde seg til virkeligheten, ikke vike unna, som settes i sentrum. Alvoret i uttrykket for giverrollen i dette innslaget fra 1998 harmonerer slik sett godt med den saklighetdiskursen som fremdeles preget TV-aksjonen i 1990-årene, hvor journalistiske verdier knyttet til sannhet og grundighet ga rom for informasjonstunge sendinger med relativt lav show-faktor.

Posthumanitarisme og et selvironisk giver-vi

Det er først etter overgangen til 2000-tallet at giverrollen i TV-aksjonen også kommer til uttrykk gjennom bruk av selvironi og satire. I boken *The Ironic Spectator. Solidarity in the Age of Post-Humanitarianism* identifiserer Chouliaraki en endring i den humanitære

Fra åpningen av TV-aksjonen i 2019. Nå var humorinnslag med Robert Stoltenberg blitt en del av konseptet. Screenshot fra NRK.

diskursen etter år 2000, som blant annet karakteriseres ved bruk av ironi i kampanjer og appeller.[59] Hun knytter begrepet «ironisk solidaritet» til en giveridentitet hvor giveren har innsett sine begrensninger, sin legitimitet og sin effekt, og som derfor vender seg mot seg selv.[60] Devika Sharma ser den økte bruken av satire i humanitære show som et uttrykk for det såkalt «posthumanitære» og omtaler det som «a general turn in humanitarian communication from grand emotions to ironic self-reflexivity».[61] Denne posthumanitære vendingen gjør seg også gjeldende i TV-aksjonen fra begynnelsen av 2000-tallet.

Etter overgangen til 2000-tallet kommer giverrollen i TV-aksjonen til uttrykk gjennom bruk av selvironi og satire

Satire og selvironi

Underholdningsinnslagene i TV-aksjonen innebærer som regel også rene humorinnslag. De består ofte av at kjente komikere tar med seg karakteren sin og bidrar med innslag som er spesialskrevet for årets aksjon. De første eksemplene jeg har funnet på at TV-aksjonen har gjort narr av sitt eget giver-vi, er fra aksjonen i 2003, som gikk til Redd Barna. Her bidro den svenske komikeren Robert Gustavsson med sin karakter Classe Ekmann, som var en fiktiv korrespondent for Sveriges Radio.[62] Ekmann kunne blant annet fortelle at grunnen til at nordmenn gir så mye til TV-aksjonen, er at de befinner seg under konstante trusler om å havne i helvete dersom de sluntrer unna. Humoristen Knut Nærum bidro også med innslag som gjorde narr av forestillingen om nordmenns giverglede. Han laget absurde versjoner av en velkjent giver-annonsestil av typen «for bare 100 kroner kan et barn i Afrika gå på skole i ett år». I en av Nærums varianter sammenligner han det det koster å drikke seg full for en gjennomsnittsnordmann, med det det koster for en barnelege i et utviklingsland å være snydens i en måned. I en annen heter det: «I Nicaragua koster en blyant 80 øre. For mange av oss er dette dessverre litt langt å dra bare for å kjøpe en billig blyant.»[63] På den måten inkluderte aksjonen

i 2003 en ironisk distanse til giverrollen. Lignende grep ble gjort to år senere, i aksjonen for 2005, *Drømmefanger,* da Bård Tufte Johansen og Harald Eia stod for humorinnslagene.[64]

I 2010-aksjonen *På flukt*, som gikk til Flyktninghjelpen, hadde selvironien fått en mer fremtredende plass. Da stod komikerduoen Bye & Rønning sammen med artisten Ole Morten Aagenæs for underholdningsinnslagene «Show» og «Vær så snill å gi meg litt engasjement».[65] Innslagene var en del av et show som de tre hadde gående på en av scenene i Oslo samme høst med tittelen *Bye & Rønning redder verden*. «Vær så snill å gi meg litt engasjement» er skrevet på melodien til Queens «Somebody to Love». Aagenæs var solist med en klar referanse til Freddie Mercurys karakteristiske stil. Teksten handlet om det å ønske å gjøre noe godt, men ikke egentlig orke å gjøre det. «Vær så snill å gi meg litt engasjement» ble fremført flere ganger i TV-aksjonen 2010. Den inngikk også som en del av avslutningen, og ble fremført samtidig med at det innsamlede beløpet ble feiret.

Det at humorinnslag som handler om ambivalens og handlingslammelse hos giver-viet, kunne få en så fremtredende plass i programmet, tyder på at ironien på dette tidspunktet hadde fått et godt feste i den humanitære diskursen.

Det ferskeste eksemplet på humanitær satire i TV-aksjonen er fra 2019, som gikk til organisasjonen, Care. Her ble det gjort narr av giverrollen helt i starten av sendingen

Det ferskeste eksemplet på humanitær satire i TV-aksjonen er fra 2019, som gikk til organisasjonen Care. Her ble det gjort narr av giverrollen helt i starten av sendingen.[66] Programmet åpnet med et humorinnslag hvor komikeren Robert Stoltenbergs kjente karakterer opptrer som bøssebærere. En av disse er en «pen» mann fra Oslos beste vestkant. Han står foran en døråpning hvor en kvinne står, omgitt av tre barn. Et av barna står klar med pengene. «Hvor mange tusenlapper gutten har tenkt å gi, da» spør mannen i en litt påtrengende tone. Gutten blir tydelig overrasket over denne noe overdrevne forventningen fra bøsseinnsamleren. Han svarer bestemt at han ikke skal gi bort noen tusenlapper. Bøsseinnsamleren bøyer seg så ned og ser på gutten og sier: «Tenk på de barna som ikke har noe å spise, kanskje bare har en liten orm eller en gresshoppe?»

Det er første gangen humorinnslag som gjør narr av det vestlige blikket på «Afrika», blir brukt i starten av sendingen. En grunn til at det selvironiske uttrykket for giverrollen kan få en så fremtredende plass i 2019, er nok at Robert Stoltenberg også befinner seg i rollen som programleder i samme aksjon.[67] Ved at den samme personen som gjør narr av giver-viet, også står som garantist for dets legitimitet, fremstår ironien som integrert i konseptet. På denne måten ivaretas også muligheten for en seriøs tilgang til giverrollen.

Oppsummering

TV-aksjonen er forankret i en historisk kontekst og i en idéverden som ble formet på slutten av 1960-årene og på begynnelsen av 1970-årene. Det var behovet for å finne et regelverk for NRKs medvirkning til innsamligsaksjoner som satte i gang prosessen som førte frem til oppstarten i 1974. Behovet sprang ut fra nye medierfaringer hvor fjernsynet både hadde vist seg å være en effektiv og en knapp ressurs når det gjaldt å formidle behov for å samle inn penger til sosiale og humanitære prosjekter. Rettferdig fordeling av denne ressursen inngikk i verdigrunnlaget for TV-aksjonen. Oppfatningen om at NRK hadde en viktig rolle både som informasjonsformidler og som tilrettelegger for deltakelse i et giverfelleskap, stod også sentralt i det verdigrunnlaget aksjonen ble tuftet på.

Troen på det gode giverfellesskapet preget oppstarten av TV-aksjonen, og den farget måten giverrollen kom til uttrykk på i de første årene. Problematiseringer av giver-viet begynte å vise seg da TV-aksjonen reflekterte de kritiske perspektivene som meldte seg i bistandsfeltet og i humanitær kommunikasjon i løpet av 1980-årene. Den såkalte «posthumanitære vendingen» etter år 2000 kommer til uttrykk i TV-aksjonen ved at ironi og satire tas i bruk i humorinnslag som handler om giverrollen.

Endringene som har skjedd i måten giverrollen kommer til uttrykk på i TV-aksjonen, kaster lys over utviklingen i det humanitære engasjementet i den tiden TV-aksjonen har eksistert. Både kronprinsessens appell i bedehusdøra på Utsira og den selvkritiske tilnærmingen til giverrollen i 1980-og 1990-årene tilhører en tilbakelagt tid. Det at giverrollen til dels uttrykkes gjennom satire og selvironi i dagens variant av TV-aksjonen, betyr likevel ikke at konseptet har tatt farvel med arven fra 1970-årene. Aksjonens «giver-vi», bestående av programledere, artister, kjendiser og «vanlige folk», uttrykker fremdeles det som fremstår som ekteføIt interesse for saken, tro på at det nytter og begeistring over givergleden. Men i dagens versjon av TV-aksjonen må nok giverrollen kunne spøkes med for at den også skal kunne tas seriøst.

Noter

1 Takk til NRK for tilgjengeliggjøring av materiale som er brukt som illustrasjoner i denne artikkelen. Flyktning'74 er også en av flere som er digitalisert og gjort tilgjengelig i NRKs spiller: https://tv.nrk.no/serie/tv-aksjonen/1974.
2 Lindøe 2019: 61
3 Chouliaraki 2012
4 Kolbjørn Stordrange (1924–2004) satt på Stortinget for Høyre, Vest-Agder. Medlem av protokollkomiteen, 15.10.1965–30.09.1969
5 Innstilling fra utvalg til å utrede spørsmål til innsamlingsaksjoner i Norsk Rikskringkasting 1972, s. 1: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
6 Ibid.: 6
7 Barnehjelpen varte frem til sommeren 1945, og omfattet 7000 og 8000 barn som ble evakuert til privatpersoner og feriekolonier (Fuglum 2008).
8 Tresselt 1946
9 Cappelen 2012
10 Brev fra Tresselt til NRK 4. november 1968: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet. Kopi av brevet til biskop Fridtjov Birkeli 3. november 1968 er vedlagt. De som var samlet, var pastor Ragnvald Overveld (formann i Norges Blindeforbund), Asbjørn Orseth (leder av voksenopplæringen for blinde), revisor Johan C.C. Harr (fra firmaet Arthus Andersen & Co), Bjørn Deichman-Sørensen (informasjonssjef i Norges Røde Kors), Reidar Kjellberg (museumsdirektør i Norsk Folkemuseum), Per Wiedswang (formann i Oslo Journalistklubb), Kåre Kleiven (viseformann i VG), Daniel Liseth (p.t. i Jerusalem med norske vanføre til OL for vanføre) og Tor Trosterud.
11 Ibid. Manuset til innlegget Tresselt holdt den 30.oktober er vedlagt brevet til NRK. Alle sitatene i avsnittet er fra dette dokumentet.
12 Ibid.
13 Brev fra E. Tresselt til NRK, datert 20. januar 1969: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
14 Ibid.
15 Tresselt hadde også gjort et estimat for hvor mye penger som kunne komme inn på en felles aksjon, og hvordan pengene var tenkt fordelt til ulike formål i en aksjon med tittelen «Vi løfter i flokk». Det kan se ut som om dette ble utarbeidet på forespørsel fra NRK, da det er arkivert sammen med P.M.-et fra 20. januar, som også finnes i Riksarkivet: Arkiv RA/S-4162 NRK; Fjernsynsdirektøren: serie Fhb (Otto Næs), eske 5, mappe 10 – Innsamlingsaksjoner.
16 Brev fra Kringkastingssjefen til E. Tresselt, 7. februar 1969: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
17 Brev fra E.Tresselt til Kringkastingssjefen, 13. februar 1969: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
18 Resultatet bidro til etableringen av Voksentoppen Institutt for barn med astma og allergi i 1971.
19 Brev fra Kringkastingssjefen til E. Tresselt, 19. august 1969, med gjenpart til Norges Røde Kors, fjernsynsdirektørene Otto Nes, Torolf Elster samt sjefssekretær S. Smeland: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
20 Referat fra Kringkastingsrådets møte 24. og 25. september 1970, s. 51: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
21 Ibid.: 55
22 Skouen 1966: 52. Artiklene fra 1965 ble samlet i denne boken.
23 Skouen 1966: 57
24 Referat fra Kringkastingsrådets møte 24. og 25. september 1970, s. 57: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
25 Ibid.: 58
26 Ibid.: 64
27 Ibid.
28 Brev fra E.Tresselt til NRK, 20. januar 1969: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
29 Referat fra Kringkastingsrådets møte 24. og 25. september 1970, s. 73: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
30 Innstilling fra utvalg til å utrede spørsmål til innsamlingsaksjoner i Norsk Rikskringkasting 1972: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.
31 Utvalget bestod av høyesterettsadvokat Ragnar Horn, filmsensor Else Germeten, professor Olav Lid, sekretær for utvalget var programsekretær i NRK, Sverre Tinnå.
32 Sverige, England, Vest-Tyskland og Holland
33 «Avdelingsaksjoner» var aksjoner som ble organisert i NRK, som salget av Barnetimeboka og den ukentlige ønskekonserten til inntekt for Radiogavefondet. De to siste kategoriene dreide seg om at NRK lagde informasjonsprogrammer i forbindelse med for eksempel den årlige kreftdagen, eller brakte kortere omtaler og intervjuer i tilknytning til årlige aksjoner eller humanitære organisasjoners innsats i Norge og utenfor Norge.

34 Innstilling fra utvalg til å utrede spørsmål til innsamlingsaksjoner i Norsk Rikskringkasting 1972, s. 4: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet. NRK spilte for øvrig en viktig rolle for innsamlingene til Biafra også etter høsten 1968, både gjennom en rekke programmer som fortalte om situasjonen i Biafra, og ved formidle det sterke engasjement folk ga uttrykk for rundt omkring i landet (Berge 2005, Lindøe 2019).

35 Ibid.: 12

36 Det Norske Flyktningeråd skiftet i 2005 navn til Flyktninghjelpen.

37 Lauritz Johnson var kjent som programleder for barneprogrammer. Arne Fjørtoft var knyttet til nyhets- og utenriksjournalistikk.

38 Brev fra Innsamlingsrådet til Kringkastingssjefen 6. juni 1974: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.

39 Brev fra Sanitetsforeningen til NRK, 4. april 1975: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet.

40 Ibid.

41 Programbladet nr. 43, 1976, s. 5.

42 Internt notat til distriktskontorene, 18. august 1976: Arkivboks 115-1-1, NRK Dokumentarkivet. Selve live-sendingen fra 1976 er ikke tatt vare på, men flere av reportasjene finnes i arkivet til NRK Fjernsynet under tittelen Blind hverdag, 31. oktober 1976.

43 NRK/SIFT-arkivet. Innslaget har produksjonsnr. FNYH 100006/76 . 29 sek (stk.). Arkivnr. A 59564. Påsynskassett: DV-36366. TC inn: 00:58:28.07

44 Horn, Siri i VG 5.11 1976: «La oss slippe å tigge»

45 Programbladet nr. 43, 1977, s. 23

46 Lindøe 2019

47 Ibid.: 31. I Storbritannia ble den første innsamlingen organisert av Thames Television i 1981 (Devereux 1996: 48). Children in Need, som er BBCs årlige innsamling til veldedige formål rettet mot barn i Storbritannia, startet opp i 1980, men fikk først form av en langvarig sending i 1984. Flere TV-innsamlinger startet opp i kjølvannet av Live Aid. I desember samme år begynte BBC med Comic Relief, hvor formålene varierer og inkluderer både humanitære prosjekter i og utenfor Storbritannia. Irske, People in Need, som er rettet mot å redusere sosial nød i Irland, hadde sin første sending i 1989.

48 Choularaki 2010

49 Berge 2005: 175

50 Bastiansen & Dahl 2008: 366

51 Tester 2010: 13.

52 NRK TV-aksjonen 1977: NRK Fjernsynsarkivet. Produksjonsnr. FRED 0013/77. Innslaget befinner seg i del 4, klokken 20.45–21.15.

53 Per Øyvind Heradstveit var politisk journalist og Åse Kleveland var kjent som programleder i NRK Fjernsynet.

54 NRK TV-aksjonen 1983:NRK Fjernsynsarkivet. Prodnr. FOLA 0218/83. Innslaget med Brandt kom rett etter cupfinalen, og innslaget med ANC-representanten kom ca. klokken 19.00.

55 NRK TV-aksjonen 1986: NRK Fjernsynsarkivet. Prodnr. FOLA 0372/86.

56 Ibid. Innslaget med O. Paus og M. Harket befinner seg i tidsrommet 21.40–21.50.

57 Einar Lunde, Per Øyvind Heradstveit, Henry Notaker og Håkon Børde var blant dem som ledet TV-aksjonen i 1980-årene. Programledere med denne typen bakgrunn var vanlig i TV-aksjonen frem til de første årene av 2000-tallet.

58 Året 1998 (da Ingolf Håkon Teigene og Anne Grosvold var programledere) og 1999 (da Christian Borch og Renie Thorleifsson ledet programmet) kan ses som høydepunktet for saklighetskulturen i TV-aksjonen. I disse årene, da innsamlingen gikk til henholdsvis Det Norske Flyktningeråd og Amnesty, var TV-aksjonen preget av en informasjonsmettet journalistisk tilnærming. Show-faktoren var også lav. Det var for eksempel ikke publikum i studio i 1998, og i 1999 ble det gjort svært lite ut av selve pengeinnsamlingen, noe som ellers ofte blir dekket med egne reportasjer og live-innslag.

59 Chouliaraki peker på tre transformasjoner som betingelser for den såkalte «posthumanitære» vendingen: instrumentaliseringen av bistands- og nødhjelpssektoren, svekkingen av de store solidaritetsnarrativene og en økende teknologisering av kommunikasjonsfeltet (2012: 5). Svekkingen av solidaritetsnarrativene er blant annet beskrevet hos Boltanski 1999.

60 Chouliaraki 2012: 15

61 Sharma 2017. Sharma viser også til funn i artikkelen Christiansen og Olwig 2015.

62 Denne karakteren var på den tiden kjent for norske TV-seere gjennom programmet Åpen post.

63 NRK TV-aksjonen 2003: Nasjonalbiblioteket. I to av Nærums varianter heter det at «For det det koster å drikke seg full for en gjennomsnittsnordmann, kan en barnelege i Bangladesh være snydens i en måned». «I Nicaragua koster en blyant 80 øre. For mange av oss er dette dessverre litt langt å dra bare for å kjøpe en billig blyant.»

64 NRK TV-aksjonen 2005: Nasjonalbiblioteket

65 NRK TV-aksjonen 2010: Nasjonalbiblioteket

66 TV-aksjonen 2019 er tilgjengelig i NRKs spiller. Åpning av aksjonen finnes her: https://tv.nrk.no/serie/tv-aksjonen/2019/MUHU22000119/avspiller

67 Robert Stoltenberg var en av programlederne i programledertrioen sammen med Ingvild Gjessing Linhave og Mikkel Niva.

Gjennomgått arkivmateriale

Riksarkivet:

Arkiv RA/S-4162 NRK, Fjernsynsdirektøren: serie Fhb (Otto Næs), eske 5, mappe 10
– *Innsamlingsaksjoner*

NRK Dokumentarkivet:

Arkivboks 115-1-1 : INNSAMLINGSAKSJONER Fra 1969 til 30/9-81. Mappe 1–5.
Ringperm 1, merket: Innsamlingsrådet 1973–2006
Ringperm 2, merket: INNSAMLINGSRÅDET. Historisk. Innst./Møteinnk./Diverse

Omtalte og siterte TV-programmer:

NRK Fjernsynet. (6. oktober, 1974). *Flyktning '74*
NRK Fjernsynet. (31. oktober, 1976). *Blind hverdag*
NRK Fjernsynet. (30. oktober, 1977). *Nødhjelp '77*
NRK Fjernsynet. (23. oktober, 1983). *Aksjon menneskeverd*
NRK Fjernsynet. (19. oktober, 1986). *Hjelp uten grenser*
NRK Fjernsynet. (16. oktober, 1988). *På flukt*
NRK Fjernsynet. (18. oktober, 1998). *På flukt i eget land*
NRK Fjernsynet. (21. oktober, 2003). *Redd Barna*
NRK Fjernsynet. (23. oktober, 2005). *Drømmefanger*
NRK Fjernsynet. (19. oktober, 2008). *Blå kors*
NRK Fjernsynet. (24. oktober, 2010). *På flukt*
NRK Fjernsynet. (20. oktober, 2019). *Care*

Litteratur

Bastiansen, H. & Dahl, H.F. (2008). *Norsk Mediehistorie*. Oslo: Universitetsforlaget
Berge, B.M. (2005). *Biafra, da Norge våknet: Elias Berge og Kirkens Nødhjelp*. Oslo: Forlaget Press
Boltanski, L. (1999). *Distant Suffering: Morality, Media and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press
Cappelen, A. (2012). *Bruk pressen 3.0. Komplett guide i presserelatert PR*. Oslo: PR-forlaget AS
Chouliaraki, L. (2012). *The Ironic Spectator: Solidarity in the Age of Post-humanitarianism*. London: Polity
Chouliaraki, L. (2010). «Post-humanitarianism: humanitarian communication beyond a politics of pity». *International Journal of Cultural Studies, 13*(2), s.107–126.
Christiansen, L.B., and M.F. Olwig (2015). «Irony and Politically Incorrect Humanitarianism: Danish Celebrity-Led Benefit Events». I Richey, A. (Red.) *Celebrity Humanitarianism and North-South Relations. Politics, Place and Power*. New York: Routledge
Devereux, E. (1996). «Good causes, God's poor and telethon television». *Media, Culture & Society, 18*, 47–68
Fuglum, A. (2008). *Byen brenner! En kjuagutts erindringer*. Oslo: Cappelen Damm
Horn, S. (1976). «La oss slippe å tigge». *VG*, 5.11.1976
Lindøe, S.H. (2019). *Lidelse på TV. En kritisk analyseav undersøkelse av fremstillinger og fortellinger i TV-aksjonen*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk
Programbladet nr. 43. (1977, 29.10–04.11)
Skouen, A. (1966). *Rettferd for de Handicappede: Et foreldre-synspunkt på velferdsstat og samfunnsmoral*. Oslo: Aschehoug & Co
Tester, K. (2010). *Humanitarianism and Modern Culture*. Pennsylvania: The Pennsylvania State University Press
Tresselt, E. (1946) «Et besøk hos 350 åndssvake på Tokerud». *VG*, 8. januar 1946
Sharma, D. (2017) «Doing good, feeling bad: humanitarian emotion in crisis». *Journal of Aesthetics & Culture* 9 (1). 1370357. DOI:10.1080/20004214.2017.1370357

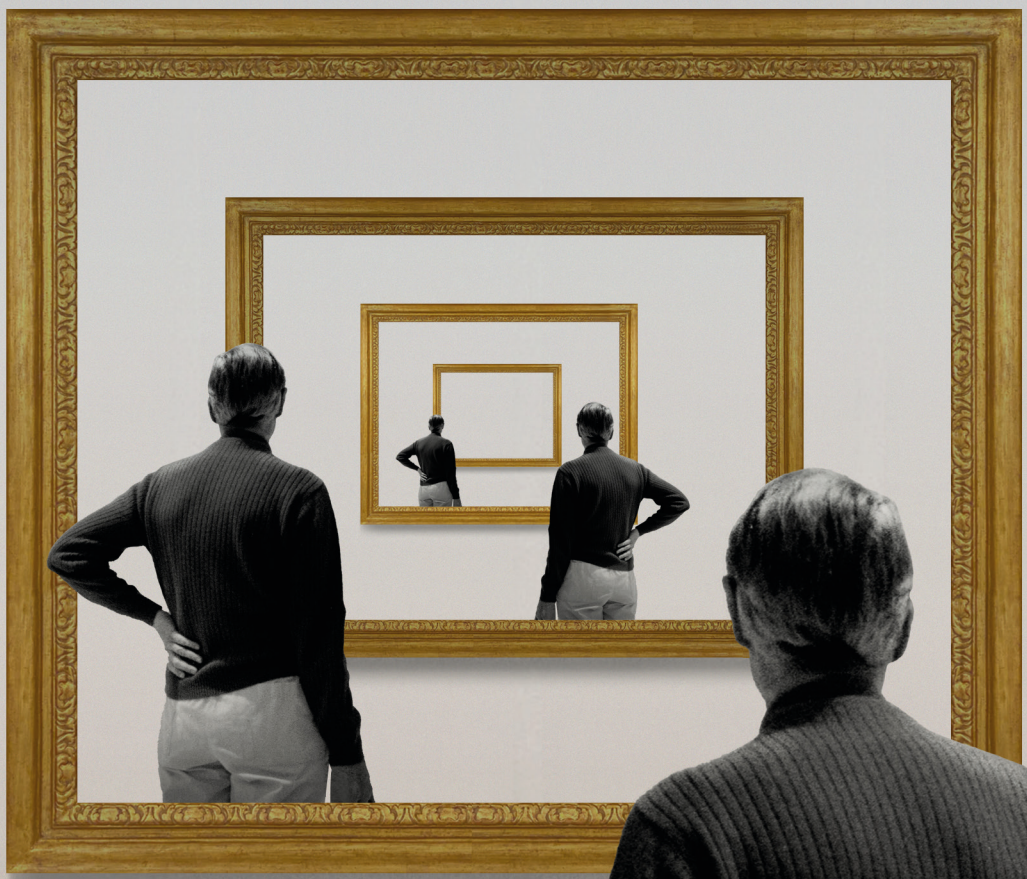

Ill: Endre Barstad Grafisk © 2020

Fagfellevurdert

Nettarkivenes digitale objekter som intellektuell utfordring:

Mediehistorie 2.0 og behovet for en ny filologi

Henrik G. Bastiansen
Professor i medievitenskap
Høgskulen i Volda
bastians@hivolda.no

Flere og flere kilder fra mediehistorien blir nå overført fra sin originale, fysiske form til et digitalt format. Det gjelder først og fremst aviser og tidsskrifter, men også foto, film, radio og fjernsyn. Denne overføringen betyr at alle disse historiske medieformene nå kan oppleves og studeres på en dataskjerm. NRK gjør det samme: legger ut stadig flere digitaliserte versjoner av sine radio- og TV-programmer i sin nettspiller.

Dette reiser viktige kildekritiske spørsmål for oss som er mediehistorikere. Gang på gang kan man se at forskerne bruker slike digitale versjoner som om de er identiske med den fysiske originalen. De synes å betrakte den digitale versjonen som en nærmest transparent (dvs. gjennomsiktig) tilgang til den mediehistoriske originalen – som om det foreligger et en-til-en-forhold mellom dem. Årsaken er lett å forstå: En side med avisens originale trykk på papir og en digital versjon av den samme, kan se helt identiske ut. Ja, hele hensikten med å digitalisere mediehistoriske produkter – som for eksempel alle utgavene av en avis – er jo å bevare dem mest mulig etterrettelig for ettertiden, og deretter gjøre dem tilgjengelige for allmennheten i et nettarkiv.

Det er utfordrende å måtte innse at likheten mellom en avisside og en digital kopi bare er tilsynelatende, for realiteten er at det ikke foreligger noe en-til-en-forhold mellom dem

Derfor er det utfordrende å måtte innse at likheten mellom de to bare er tilsynelatende, for realiteten er at det ikke foreligger noe en-til-en-forhold mellom dem. De to er faktisk helt forskjellige objekter. Vi må derfor passe oss for ikke å forveksle dem. Dette er helt grunnleggende hvis vi vil studere papiravisenes fortid i et digitalt nettarkiv: Forskjellene mellom dem har vidtrekkende betydning for hele det mediehistoriske fagfeltet.

La oss begynne med begrepet «nettarkiv». Det finnes i dag et uendelig antall nettsteder med mediehistorisk innhold. Mest utbredt er kanskje YouTube, som inneholder enorme mengder musikk, film og TV-programmer, men uten opplysninger om opprinnelse og andre metadata er de i mange tilfeller ubrukelige som kildemateriale. Det finnes også egne arkiver for nettbaserte medier, slik som det danske Netarkivet.dk (opprettet 2005), og The Internet Archive i USA (opprettet 1996), med sin Wayback Machine som var operativ fra 2001. Disse siste laster ned og arkiverer innhold fra World Wide Web.

Innholdet i et nettarkiv er altså digitalt. Det er nå blitt vanlig å inndele et digitalt materiale i tre hovedtyper. Den første typen er *digitalisert* materiale, som opprinnelig ble laget i fysisk-analog form, men som siden er overført til digitale formater og gjort tilgjengelig i ulike nettarkiver. Den andre formen er materiale som er *født digitalt*, slik som innholdet i nettbaserte medier på Internett og World Wide Web. Den tredje formen er det såkalt *gjenfødte digitale* materialet, det vil si online-innhold fra weben, *etter* at det er samlet

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33, 2020, årgang 17, s. 32-45, publisert 19.06.2020.
Artikkelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33 2020,
url: http://medietidsskrift.no/tidsskrift/mediehistorisk-tidsskrift-nr-1-2020-33/

inn og arkivert for forskning. Danske forskere har bygd opp en hel filologi over denne siste formen – fordi arkiverte websider har en helt annen karakter enn nettsider i sanntid.[1] Poenget til professor Niels Brügger i Århus – som er internasjonalt ledende i dette arbeidet – er å utvikle et kunnskapsgrunnlag for hvordan arkivert nettinnhold kan brukes som kilde til seriøs historisk forskning.[2]

Mengden av historisk materiale som nå blir digitalisert, vokser hurtig. Niels Brügger slår fast at «The growing digitization of nondigital collections of documents and other sources […] provided historians with new ways of accessing, searching, and analyzing source material».[3] Han fortsetter med at «digitized sources tend to resemble the nondigital counterparts from which it derive» og at de derfor «have mainly been taken for granted».[4] Han føyer til at «The main characteristic of digitized material is that to a large extent, its digitality is a function of the nature of the original».[5]

Disse sitatene tyder på at Brügger synes å ta digitalisert materiale fra fortiden for gitt – siden han mener at de er så preget av fortidens originaler. Han vier i hvert fall resten av boken til utfordringen det er å forstå gjenfødt digitalt materiale fra weben, og hvordan det kan brukes til forskning. I dette har han nærmest skapt en ny filologi. I det følgende skal vi derfor holde både født og gjenfødt digitalt materiale fra Internett og web utenfor fremstillingen. Fremstillingen som følger, avgrenser seg derfor til historisk – eller mediehistorisk – materiale som opprinnelig ble laget i fysisk-analog form, og som siden er blitt overført til digitale formater.[6] Mer konkret er det først og fremst papiraviser, foto, film, radio og TV – slik de nå kan studeres i nettarkiver – som skal diskuteres.

Den type nettarkiver vi snakker om her, er systematiske, gjerne offentlig eid og ikke-kommersielle (i hvert fall i nordiske land) og de har en folkeopplysende karakter som retter seg mot allmennheten. Og de gir brukerne tilgang til en lang rekke ulike medietyper. I Norge inntar Nasjonalbiblioteket en særstilling på dette feltet. De har en enorm fysisk samling, men også en digital samling som foreligger på Internett. Nasjonalbibliotekets nettsider – nb.no – er ikke bare Norges største digitale bibliotek; det er også landets største mediehistoriske nettarkiv. Derfor er Nasjonalbiblioteket den viktigste norske casen vi kan oppdrive på dette feltet.

Oppgaven til et nettarkiv er langt på vei den samme som for de tradisjonelle fysiske arkivene: å gi brukerne tilgang til institusjonens samling av fortidige kilder i smått og stort. Alminnelig erfaring fra bruk av arkiver i historisk forskning er derfor en fordel også når vi nærmer oss et nettarkiv med et mediehistorisk innhold. Vi må bare være oppmerksomme på forskjellene mellom dem: Den førstnevnte formen er et fysisk arkiv, mens den andre kun foreligger i en ikke-materiell form på Internett. Mens den første lagrer fysiske produkter, finnes det ingen slike i et nettarkiv. Mediehistoriske nettarkiver, i overnevnte forstand, inneholder kun digitaliserte versjoner av immateriell karakter. Disse versjonene kan vi kalle digitale objekter eller – litt mer teknisk – for datafiler.

Alminnelig erfaring fra bruk av arkiver i historisk forskning er en fordel også overfor et nettarkiv med mediehistorisk innhold. Vi må bare være oppmerksomme på forskjellene mellom dem

Forutsetningen for oppbyggingen av et nettarkiv som Nasjonalbibliotekets er at de fysiske kildene er digitalisert først. Et nettarkiv som i denne forstand gir tilgang til et historisk kildemateriale er altså resultat av en forutgående digitaliseringsprosess, som vanligvis er skjult for brukerne. Men som nasjonalbibliotekar Aslak Sira Myhre skrev om deres digitale samling i 2019: «Det er eit stort arbeid som ligg bak kvart einaste vesle historiske dokument ein finn på nettet».[7] Det er således resultatet av et omfattende arbeid brukerne møter på dataskjermen. Hvis vi vil forstå hva som møter oss i et mediehistorisk nettarkiv, kan vi altså ikke neglisjere spørsmålet om de digitaliserte objektenes karakter. Hva slags «objekt» er det egentlig vi ser på dataskjermen når den viser oss en hundre år gammel avisside – eller andre digitaliserte produkter fra medienes historie? Hva slags egenart har egentlig et slikt digitalt objekt?

Svaret på det er ikke så enkelt som man kanskje

skulle tro. I en tidligere artikkel har jeg reist denne problemstillingen, men kom da ikke frem til noe tilfredsstillende svar.[8] Spørsmålet må imidlertid besvares – inngående – hvis historieforskningen skal møte den nye digitale tiden. Vi trenger å forstå hva innholdet i et nettarkiv er, og hva det betyr at fortidens fysiske medietyper (kilder) er blitt digitalisert.[9]

I denne artikkelen skal vi belyse dette ved å betrakte den digitaliserte versjonen av et mediehistorisk produkt som en «digital reproduksjon» av originalen. Adjektivet «digital» viser i utgangspunktet til hvordan digitaliseringsprosessen har overført analoge medieformer til det binære totallsystemet med verdiene 0 og 1. Den andre delen av begrepet – reproduksjon – er kanskje mindre selvinnlysende og trenger derfor en forklaring. La oss derfor begynne med å se på reproduksjonsbegrepet hos Walter Benjamin. Det var han som – mer enn noen annen – innførte denne betegnelsen i kulturhistorisk sammenheng. Og hans bidrag er fortsatt relevant.

Walter Benjamin, 1928. (Foto: Akademie der Künste, Berlin - Walter Benjamin Archiv/Wikimedia Commons.)

Begrepet «reproduksjon» hos Walter Benjamin

Den tyske filosofen og kultur- og litteraturkritikeren Walter Benjamin (1892–1940) publiserte i 1936 et essay i *Zeitschrifft für Sozialforschung* med tittelen *Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit*. Dette essayet har med tiden blitt en av hans mest berømte tekster. Det er oversatt til mange språk. I den norske oversettelsen kalles det «Kunstverket i reproduksjonsalderen». Tittelen forteller straks hva dette handler om: to størrelser og deres innbyrdes relasjon. Det er selve kunstverket og hvilken status det har i en tid med stadig flere tekniske reproduksjonsmidler.

> *«Kunstverket har i prinsippet alltid kunnet reproduseres. Hva mennesker har laget, kan alltid gjøres etter av andre mennesker.»*
>
> *Walter Benjamin*

«Kunstverket har i prinsippet alltid kunnet reproduseres», begynner Walter Benjamin. «Hva mennesker har laget, kan alltid gjøres etter av andre mennesker.» Han peker på hvordan elever etterlikner deres lærer. Fra grekerne – som kjente reproduksjonsteknikker som støpning og pregning – trekker han en historisk utviklingslinje fremover. Med tresnittet ble tegningen for første gang teknisk reproduserbar, mens skrift ble reproduserbar gjennom trykkekunsten. Så førte kobberstikk, radering og litografiet reproduksjonsteknikken enda videre. Benjamin anså litografien som et «prinsipielt nytt stadium»: for med den ble det for første gang mulig å massefremstille tegninger og bringe dem til markedet i stadig nye skikkelser. Deretter kom han frem til fotografiet og filmen, som han betraktet som sin tids fremste reproduksjonsmidler. Han relaterte fotografiet til maleriet og filmen til teateret. Omkring år 1900 mente han at reproduksjonsteknikken var nådd så langt at den «gjorde alle eksisterende kunstverker til sitt objekt», slik at deres «virkning ble endret på det mest dyptgripende». Benjamin diskuterte derfor fotografi og film mer

inngående enn de andre. Slik kom han frem til sin egen samtid i 1930-årene. Han kom til at fotografi og film var reproduksjonsformer som «virker tilbake på kunsten i dens tradisjonelle form».[10]

Kunstverkets egenart var kjernen i hans resonnement. Benjamin mente at kunstverkets karakter lå i dets «her og nå», det vil si «dets unike eksistens på det sted hvor det befinner seg». Et originalverk var unikt og befant seg kun på ett eneste sted. Originalverkets «her og nå» «danner begrepet om dets ekthet», fastslo han. Et kunstverk var først og fremst kjennetegnet av sin egen «aura», som viste dets unike eksistens. Men så kom den moderne reproduksjonsteknikken og endret verkets unike status: Den «løser det reproduserte ut av tradisjonens område. Når reproduksjonen mangfoldiggjøres, erstattes dens unike eksistens av en eksistens i masseopplag». Den tekniske reproduksjonen fjernet rett og slett kunstverkets aura, en prosess han anså som «symptomatisk; den har betydning langt ut over kunstens område», skrev han.[11]

Her var Walter Benjamin fremme ved sitt hovedpoeng: Den reproduksjonsteknikken han opplevde rundt seg, hadde en langt videre betydning enn for kunstverk alene. Hans essay er derfor egentlig en vidtrekkende samtidsanalyse: Han mente at innenfor store historiske tidsrom «forandres sanseopplevelsene i takt med de menneskelige kollektivers samlede eksistensform».[12] Særlig var han opptatt av «de samfunnsmessige omveltninger som fant sitt uttrykk i forandringen av fornemmelsen» – og med det mente han «auraens forfall». Hans aura-begrep rettet seg generelt mot «historiske gjenstander», men tidens tendens var «å overvinne det unike ved hver foreteelse ved å skape en reproduksjon av den. Behovet for å gripe gjenstandens umiddelbare nærhet som bilde, eller snarere som avbildning, som reproduksjon, melder seg sterkere for hver dag».[13]

Benjamins aura-begrep rettet seg generelt mot «historiske gjenstander», men tidens tendens var «å overvinne det unike ved hver foreteelse ved å skape en reproduksjon av den

For Benjamin var fotografiet «det første virkelig revolusjonære reproduksjonsmediet». Da kjente kunstlivet at en krise nærmet seg. Den ble møtt med læren om kunst for kunstens egen skyld. Opprinnelig var et kunstverk knyttet til ritualer, som ga det sin verdi, men «den tekniske reproduserbarhet frigjør for første gang i verdenshistorien kunstverket fra dets eksistens som parasitt på ritualet».[14]

Reproduksjonsteknikken begynte nå å virke tilbake på frembringelsen av nye kunstverk: De ble nå laget *for* å bli reprodusert. Teknikken var altså ikke nøytral, men virket tilbake på sitt objekt. Dermed begynte kunstverket å endre karakter. Det hadde hatt både en kultverdi og en utstillingsverdi, men når kunstverket ble frigjort fra ritualene (og kultverdien), økte dets utstillingsverdi så mye at det innebar en kvalitativ forandring av dets natur. Her viste han igjen til fotografiets forhold til malerkunsten og filmens forhold til scenekunsten. I begge tilfeller begynte den tekniske reproduksjonen å forandre den opprinnelige kunstformen: Fotografiet utfordret kunstmalerne og filmen scenekunstnerne. Benjamin slo fast at «Muligheten for å reprodusere kunstverket teknisk forandrer massens forhold til kunsten.»[15]

Walter Benjamins poeng gjelder altså hva som skjer når et enkeltstående originalverk kan gjenfinnes overalt på grunn av teknisk reproduksjonsmidler. Det er bare å tenke på verdens mest berømte maleri – Leonardo da Vinci's Mona Lisa. Originalverket på museumsveggen i Louvre i Paris er enestående og umulig å måle i økonomisk verdi, men likevel kan alle eie sin egen reproduksjon i form av plakater, kunstkalendre, postkort og så videre. Mona Lisa finnes altså i to former – som originalverk og som reproduksjon, og de kan se forbløffende like ut. Vi kan kalle dem for verkets *første og annen orden*. Forholdet mellom dem kan vi systematisere i en tabell. (Se tabell 1 øverst på side 38.)

Kunsthistorien er full av liknende eksempler på kjente verk som siden er reprodusert. Det mest kjente norske eksempelet er *Skrik* av Edvard Munch. Alle skjønner at selv om en teknisk reproduksjon likner originalen til Munch helt ned til minste detalj, så er

Ill: Endre Barstad Grafisk ©2020

Kategori:	Første orden: original	Annen orden: reproduksjon
Antall	Ett	mange: i prinsippet uendelig
Status	unikt, enestående	masseprodusert
Objektet er et …	Kunstverk	industrielt masseprodukt
Objektet har	Aura	ikke aura
Objektets ontologi	Kun «her og nå»	Kan finnes overalt, som plakat, postkort, i kalendere, magasiner, reklame, aviser, TV-dokumentarer osv.

Tabell 1: Skjematisk analyse av Mona Lisa, inspirert av Walter Benjamin, og inndelt i første og annen orden.

den likevel noe helt annet. Denne innsikten har en overføringsverdi som vi nå kan bruke for å oppnå en bedre forståelse av forholdet mellom en historisk originalkilde i fysisk form (som papiraviser, filmruller, radiobånd, TV-kassetter osv.) og de digitale versjonene vi finner av dem i et nettarkiv som det til Nasjonalbiblioteket. Reproduksjonsbegrepet brukes nemlig fortsatt.

Reproduksjonsbegrepet i dag

Begrepet reproduksjon synes i dag å være enda mer relevant enn på Walter Benjamins tid. Vi finner det ikke minst blant kunsthistorikerne. I sin populære innføringsbok, *Kunst*, definerer Robert Cumming begrepet slik: «En kopi av et bilde eller trykk laget med mekaniske midler, for eksempel fotografi».[16] I *Store Norske Leksikon* (SNL) forklares begrepet generelt som «gjenskapning, fremkalling, gjengivelse». Leksikonet skiller mellom to grunnbetydninger av ordet: Den første gjelder kunsthåndverk og fotografi, den andre gjelder innenfor biologien angående formering blant planter, dyr og mennesker. I vår sammenheng er det den førstnevnte som er relevant. SNL forklarer denne betydningen av reproduksjon som et «Avtrykk, gjengivelse; bilde, kunstverk el.l. nøyaktig gjengitt ved mekaniske eller fotokjemiske metoder».[17] SNLs definisjon peker altså på reproduksjon som en teknisk eller mekanisk *gjengivelse* av en original – med høy grad av nøyaktighet. Mekaniske og fotokjemiske metoder er nevnt i definisjonen. Samtidig definerer SNL verbet å «reprodusere» som å «gjenskape, gjengi; formere seg». SNL gir også en definisjon av betegnelsen «reprofag», som er relevant her:

> Samlebetegnelse for de tradisjonelle fagområdene innenfor trykksakproduksjon, reprofotografering, repromontasje, litografi, kjemigrafi og gravørfag. Disse fagene hadde til felles at de bidrog i en arbeidsprosess der en original gjennom en fotografisk eller fotokjemisk prosess ble overført til et trykkmedium – klisjé, offsetplate e.l.[18]

SNL skriver at prosessen i begynnelsen av 1990-årene ble mer og mer overført til digital teknikk. De ulike fagfeltene ble da slått sammen og integrert. I 1995 ble reproteknikk slått sammen med typografi/repromontasje til et enhetlig opplæringsområde med betegnelsen «førtrykk».[19]

Det gir derfor god mening å betrakte den digitale teknologien av i dag som en direkte forlengelse av den reproduksjonsteknikken Walter Benjamin diskuterte i 1936. Vi kan følgelig snakke om en *digital reproduksjonsteknikk* som nært beslektet med dem Benjamin pekte på. Dette har betydning om vi ønsker å forstå forholdet mellom mediehistoriens fysiske originalprodukter på den ene siden og nettarkivenes digitale versjoner av dem på den annen.

Datafilen – nettarkivets mediehistoriske objekt

I det øyeblikk vi går inn på Nasjonalbibliotekets nettsider og begynner å søke i aviser og tidsskrifter (eller andre medier), får vi straks opp de ønskede publikasjonene – men vi møter dem altså kun i form av digitale objekter. Spørsmålet er om vi forstår det vi da har foran oss på dataskjermen. Hvordan skal vi egentlig forstå et slikt digitalt objekt som ser ut som en vanlig side i en avis eller et tidsskrift?
Rent umiddelbart kan dette virke enkelt. Bildet vi ser

på dataskjermen er en digital versjon av originalen, for eksempel en side fra en papiravis. Papiravisen er en fysisk original, mens bildet på skjermen er en kopi av den, eller mer presist: en teknisk reproduksjon av den. Eller enda mer presist: en digital reproduksjon av papiroriginalen.

Hvis vi nå ser den digitale reproduksjonen på dataskjermen i lys av Walter Benjamin, blir det hele straks mer komplisert. Det første som er slående, er selvfølgelig alle forskjellene. En ting er jo at de objektene vi nå snakker om – avissider eller andre produkter fra norsk mediehistorie – er noe helt annet enn de unike kunstverkene Benjamin skrev om. Produktene fra presse- og mediehistorien er jo ikke unike kunstverk. De har derfor ingen «her og nå»-karakter og heller ingen aura, slik Benjamin brukte disse begrepene. Tvert om, de er industrielt frembragte masseprodukter beregnet på et betalende massemarked. De er industriprodukter, ikke kunstverk. En helside fra en avis – eller historiske filmproduksjoner og bevarte radio- og TV-programmer – må forstås som det bevarte resultatet av en massekommunikasjonsprosess, slik den foregikk i hver enkelt medieform. I massekommunikasjon overføres et budskap fra en sender til mange mottakere via en eller annen teknisk kanal eller medieform. Et aviseksemplar og en konkret film, eller radio- og TV-programmer, utgjør den sentrale budskapsdelen som overføres gjennom massekommunikasjonsprosessen. Det er altså denne vi kan studere i et mediehistorisk nettarkiv – og kun den. Resten av massekommunikasjonen derimot glimrer som regel med sitt fravær. Her er lite om senderen og enda mindre om mottakerne av det. Budskapets form fremstår derfor ofte som løsrevet både fra den opprinnelige senderen og de opprinnelige mottakerne. Det er kun det bevarte medieinnholdet dataskjermen viser oss.

Produktene fra presse- og mediehistorien er jo ikke unike kunstverk. Tvert om, de er industrielt frembragte masseprodukter beregnet på et betalende massemarked

Så mens Walter Benjamin opererte med kunstneren som verkets opphavsmann og tildelte kunstverket en unik «her og nå»-status med egen aura, så foreligger ingen av disse egenskapene i presse- eller mediehistoriske produkter. Mediehistoriens innholdsprodukter er ikke unike, enkeltstående verk som kun foreligger i ett enkeltstående eksemplar: Fordi de ble masseprodusert, kan de gjenfinnes som utallige avis-eksemplarer (i ulike versjoner) på ulike steder, både i privat eller offentlig eie. Noen aura i Benjamins forstand kan de ikke ha, men de kan oppnå en viss patina. Og den øker med alderen. Avispapiret kan få patina når det gulner. Det gjelder også grammofonplater med hakk og riper eller film-, radio- og TV-opptak med varierende kvalitet på lyd og bilde.

Likevel er fortidens eksemplarer av aviser, fotografier, film, radio og TV viktige historiske kilder. De er fortsatt arkivalia av stor verdi. De har jo bevart sitt innhold for ettertiden. Her kan det være på sin plass å peke på det mediebegrepet Nasjonalbiblioteket legger til grunn for sin virksomhet. I loven om pliktavlevering av allment tilgjengelig materiale, som er institusjonens juridiske grunnlag, defineres begrepet «medium» som «noko som kan lagra informasjon» (§ 3). Loven overtok denne definisjonen fra et offentlig utvalg ledet av Berge Furre. I utredningen som utvalget la frem i 1984, foreslo de opprettelsen av et nasjonalbibliotek i Norge – og hele dets virksomhet skulle bygge nettopp på medienes evne til å bevare sitt innhold for ettertiden.[20] Til grunn for hele Nasjonalbibliotekets virksomhet ligger altså et mediebegrep, der det vesentligste er den fysiske formens evne til å lagre innholdet. Deres fysiske form betraktes som *lagringsmedium*: Avispapiret har bevart trykksverten og dermed avisnyhetene fra dag til dag, mens filmruller, radiobånd og TV-kassetter har fysisk båret sitt innhold helt frem til oss.[21]

Alt dette får betydning når vi vil definere statusen til de digitale objektene vi finner i et nettarkiv som det til Nasjonalbiblioteket. Avispapiret, fotografier, filmer, radio- og TV-programmer må – til tross for sin teknisk-industrielle opprinnelse – her tildeles status som historiske originaler, selv om de ikke er unike

Kategori:	Første orden: det opprinnelige fysisk-materielle produkt	Annen orden: digital reproduksjon
Antall	Mange: resultat av industrielt organisert massekommunikasjon	Uendelig: tilgjengelig online for x antall brukere
Status:	Produktet er massekommunikasjonens bevarte innholds- eller budskapsdel.	Produktet er et digitalt bilde av massekommunikasjonens bevarte innholds- eller budskapsdel.
Objektets egenart	Fysisk original på papir, som fotografi, filmruller, radio- og TV-opptak m.m.	Digital reproduksjon av den fysiske originalen, lagret som datafil i Nasjonalbibliotekets digitale sikringsmagasin.
Det arkiverte objektet	Materiell karakter: kan lagres i fysiske arkiver	Ikke-materiell karakter: datafil som kun kan lagres i digitale arkiver
Aldringstegn:	Patina, ikke aura	Patina kan kun delvis reproduseres som det gulnede ved gammelt papir, men kan også fjernes gjennom fargekorrigering: hakk og riper i film eller lydopptak m.m.

Tabell 2: Skjematisk analyse av mediehistoriens opprinnelige produkter og nettarkivets digitale reproduksjoner av dem – inspirert av Walter Benjamin og inndelt i første og annen orden.

kunstverk. De har status som opprinnelige produkter fra sin medieform. Det vi derimot ser av dem på dataskjermen når vi bruker et mediehistorisk nettarkiv, er kun en digital reproduksjon av dem. Skillet mellom dem aktualiserer det vi ovenfor har omtalt som første og annen orden. Hvis vi nå bytter ut Benjamins kunstverk med mediehistoriens innholdsprodukter og beholder inndelingen i to ordener, kan vi sette opp en liknende oversikt som i tabell 1, men nå altså med mediehistoriens opprinnelige fysisk-materielle produkter som første orden og de digitale reproduksjonene som den annen. Vi får da følgende resultat: (Se tabell 2 øverst på siden.)

Tabell 2 viser prinsipielle forskjeller mellom originale medieprodukter og det mediehistoriske nettarkivets digitale reproduksjoner. På denne måten ser vi tydeligere at reproduksjonsteknikken som Walter Benjamin analyserte, har fått en digital forlengelse i vår tid: Når eksterne PC-brukere studerer en historisk avisforside i et nettarkiv som nb.no, så ser de kun en digital reproduksjon – av massekommunikasjonens budskapsdel. Den første orden er ikke lenger et unikt og enkeltstående originalverk med aura, men en masseprodusert avis på billig papir. Den annen orden i tabell 2 er en digital reproduksjon av den første, slik den fremstår på dataskjermen.

Dette er selvfølgelig ikke den eneste måte å tolke forholdet mellom de to på. Et nærliggende alternativ er å peke på hvordan Marshall McLuhan mente at innholdet i ett medium alltid er et annet medium.[22] I sin bok *Remediation* fra 1999 utviklet Bolter og Grusin denne tilnærmingen videre. De peker på hvordan nye medier kan ta eldre medieformer opp i seg (og eldre medier etterlikne de nye), slik at ulike medier speiler seg i hverandre. De utvikler dette til en bred analyse av vestlig samtidskultur. Denne speilingen kaller de «remediering». De er særlig opptatt av hvordan nye digitale medier på Internett – ikke minst websider – tar opp i seg eldre medieformer. Bolter og Grusin ville utvilsomt kalt Nasjonalbibliotekets utlegging av historiske aviser, fotografier, film, radio og TV og så videre på sine nettsider for remediering. Institusjonens nettside (eller nettarkiv, som vi kaller det her) kan således sies å remediere mange eldre medieformer. Ja, et nettsted som nb.no kan faktisk remediere alt som tidligere er publisert, såfremt de først er bragt over i digital form.

Bolter og Grusin har mange gode observasjoner av dette, men deres tilnærming er likevel ikke uten problemer. Det største er – etter min mening – antallet medier som peker på hverandre. Hvor mange medier skal man egentlig regne med, helt konkret,

Medieform/år:	2016	2017	2018	2019
Aviser: antall sider	4 500 000	4 600 000	6 200 000	4 700 000
Tidsskrifter: antall sider	410 000	500 000	710 000	1 200 000
Lyd fra truede formater: antall enheter	4500	5100	4800	4900
Foto	50 000	287 000	410 000	502 000
Film – frames per måned	Ikke registrert	320 589	526 716	602 422

Tabell 3: Noen nøkkeltall fra Nasjonalbibliotekets digitaliseringsprogram 2016–2019. Kilde: Nasjonalbiblioteket: Årsrapport 2018: 28, og Årsrapport 2019: 36.

i en gitt situasjon? Hvor mange medier kan sies å speile seg i hverandre når vi studerer en historisk avis på nettsidene til Nasjonalbiblioteket? Skal man være uttømmende, bør man kanskje regne med både dataskjermen, datamaskinen, operativsystemet, tilknytningen til Internett og World Wide Web og deretter Nasjonalbibliotekets nettsted (nb.no) og den digitale datafilen vi har søkt etter – i tillegg til den historiske papiravisen vi er interessert i. Dette blir mange medieformer på en gang. Remedieringens teoretikere har gode poenger, men situasjonen blir raskt helt uoversiktlig. Hvordan skal vi avgjøre hvilket medium som remedierer hvem i denne situasjonen? Det er når man prøver å anvende remedieringsbegrepet i praktisk analysearbeid, at man ser hvordan det fører til en uendelig rekke medier inne i hverandre. Vi får nærmest uoverstigelige definisjonsproblemer: Når slutter det ene mediet, og når begynner det neste?

En vei utenom slike definisjonsproblemer er å følge inspirasjonen fra Walter Benjamin og heller snakke om to grunnformer: det opprinnelige mediehistoriske produktet i sin fysisk-materielle form og deretter den digitale reproduksjonen av denne. Når slike reproduksjoner samles i et nettarkiv, blir de til ikke-materielle arkivalier som eksterne brukere kan nyttiggjøre seg til studier og forskning via dataskjermen. Slik kan vi nøye oss med to størrelser istedenfor å ende med en uendelig rekke remedieringer – inne i hverandre.

Omfanget

Det vi nå trenger, er en nærmere oversikt over hvilket omfang Nasjonalbibliotekets fremstilling av digitale reproduksjoner fra mediehistorien er i ferd med å få. Det finner vi indikasjoner på i institusjonens egen statistikk. I NBs årsberetninger for 2018 og 2019 finner vi følgende tall for digitaliseringens resultater de senere år: (Se tabell 3 øverst på siden.)

Denne tabellen viser at det er store dimensjoner over Nasjonalbibliotekets digitalisering av historisk innhold fra norske medier. Antallet produserte digitale versjoner av norske avissider økte fra 4,5 millioner i 2016 via 6,2 millioner i 2018 for deretter å lande på 4,7 millioner i 2019. Tallene for digitaliserte versjoner av tidsskrifter, lydopptak, foto og film er også høye hvert eneste år. Institusjonen oppgir samme sted at antallet årlige besøk på institusjonens nettside nb.no økte fra 4,2 millioner i 2016 til 4,8 millioner i 2018 og til 5,1 millioner i 2019. Alt tyder på at denne økningen vil fortsette i årene fremover. Nasjonalbiblioteket oppgir også størrelsen på deres totale digitale samling i antall digitale objekter for hver medieform. Tallene fra 2019 viser at disse er nå blitt svært omfattende: 2,5 millioner avishefter, 46 700 tidsskrifthefter, 2 millioner bilder, 18 000 filmruller/kasetter, 1,6 millioner timer radio og 1,1 millioner timer fjernsyn.[23]

Disse tallene viser noe av de dimensjonene det er i ferd med å bli over Nasjonalbibliotekets samling av digitale objekter fra norsk mediehistorie. Institusjonens mål er at hele samlingen – alt som tidligere har vært publisert i Norge, gjennom alle tider og i alle medieformer – skal digitaliseres. Tallene viser at institusjonen nå begynner å nærme seg dette målet, selv om det fortsatt står mye igjen. Vi kan si det slik: både de årlige produksjonstallene og antallet digitale objekter totalt tallfester en vekst i antallet digitale reproduksjoner basert på mediehistoriens fysisk-materielle originaler. Hvert tall i tabell 3 viser således til en konkret digital reproduksjon som Nasjonal-

biblioteket har laget i akkurat disse årene.

De samlede tallene blir gigantiske, som vi ser, for hver eneste medieform. Det betyr at den analysen vi har foretatt her – av digitale reproduksjoner basert på mediehistoriens originalobjekter – vil gjelde for hvert eneste digitale objekt som Nasjonalbiblioteket skaper. Omfanget av disse er nå i ferd med å inkludere hele den publiserte norske pressehistorien, enorme mengder historiske fotografier, stadig større deler av den bevarte norske filmhistorien, norsk lyd- og musikkhistorie, alle bevarte radio- og TV-programmer og så videre.[24]

Det er altså mange ulike medieformer som nå samles i nettarkivene. De kan med fordel inndeles i to hovedtyper eller modi: de statiske og de dynamiske. Statiske former er de der innholdselementene er uforanderlig festet til lagringsmediet, slik som med aviser, tidsskrifter, ukeblader og fotografier. I tilegnelsen av disse kontrollerer brukeren rekkefølge og tempo. Dynamiske medier har derimot en innebygd forløpskarakter langs en tidsakse, slik som musikk- og lydopptak samt film, radio- og TV-programmer. I tilegnelsen av disse er det medietypen selv som dominerer tempoet og betinger rekkefølgen. Denne distinksjonen – som stammer fra Liestøl og Rasmussen – er en nyttig måte å kategorisere digitale reproduksjoner i et nettarkiv på.[25]

Endringene viser behovet for en ny filologi – en mediehistorie 2.0.

Denne distinksjonen viser også noe annet, nemlig behovet for å ruste opp vår filologi. Hvis vi ikke forstår hva en digital reproduksjon av en fysisk-materiell original er, vil vi vanskelig kunne vurdere det vi har foran oss på dataskjermen når vi studerer mediehistorie digitalt. Det betyr at vi må skaffe oss kunnskap om Nasjonalbibliotekets digitaliseringsprogram, som hver eneste dag overfører innhold fra fysiske lagringsmedier til ikke-materielle digitale formater, for deretter å plassere dem som såkalt tapsfrie datafiler av typen JPG 2000 i institusjonens digitale sikringsmagasin (DSM) i Mo i Rana. Av dem lages det så egne visningskopier i formatene PDF og JPG. Disse er betydelig komprimert i forhold til JPG 2000-formatet: Visningsversjonen i JPG-formatet inneholder kun ca. 10 prosent av filens totale informasjonsmengde i JPG 2000, mens en PDF-versjon inneholder ca. 30 prosent av den.[26]

Alt dette foregår nærmest usynlig og umerkelig for alle oss utenfor Nasjonalbiblioteket. Det eneste vi merker, er den stadig økende tilgangen til mediehistoriske produkter på institusjonens nettsider. Når vi går inn der, er det som om dataskjermen gir oss en nesten direkte og uformidlet – eller transparent – tilgang til fortidens papiraviser, tidsskrifter, fotos eller film. Hele det mellomliggende arbeidet med det opprinnelige fysisk-materielle produktet og fremstillingen av den digitale reproduksjonen som vi får se på dataskjermen, er nærmest usynlig for oss. Vi utenforstående brukere merker ikke noe til all den nitide skanningen som har foregått. Vi får bare opp resultatet. Men det er altså en omfattende bakenforliggende prosess som har skapt de digitale reproduksjonene vi nå kan studere på nb.no. Hvert eneste tall i tabell 3 henviser faktisk til en digital reproduksjon – som skanner-operatørene har laget.

Konklusjon

Hensikten med denne artikkelen har vært å diskutere de prinsipielle forskjellene mellom fysiske originaler hentet fra norsk mediehistorie og den digitale reproduksjonen av dem som vi finner på Nasjonalbibliotekets nettside nb.no – men også betydningen av dette for mediehistorie som fagfelt. Det at Nasjonalbiblioteket nå overfører Norges publiserte historie – i alle former – fra fysiske og analoge former til immaterielle og digitale - betyr at de omformer de mediehistoriske objekter fra én grunnform til en annen. De forandrer ikke på det faktiske innholdet, men objektenes eksistensform eller egenart – altså deres ontologi – gjennom systematisk overføring til datafiler av typen JPG 2000; fortidens tekster blir nå til digital tekst, dens lyd blir til digital lyd og dens bilder blir til digitale bilder. Det følger viktige konsekvenser av at objektenes eksistensform blir endret på denne måten: som digitale objekter blir f.eks. all tekst fra norsk pressehistorie behandlet med Optical Character Recognition – på norsk kalt

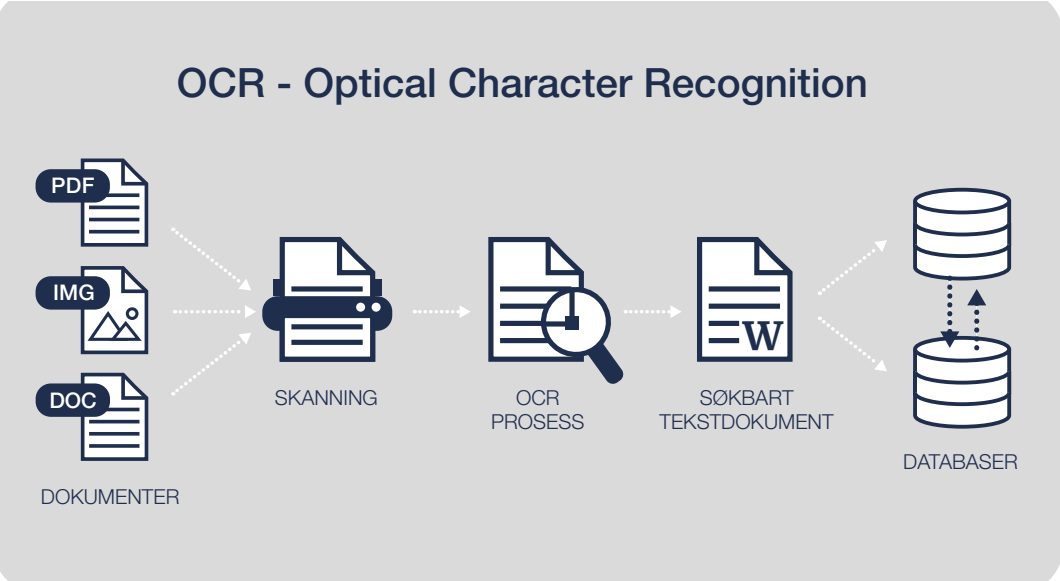

Prinsipiell fremstilling av OCR-prosessen (Optical Character Recognition). (Illustrasjon. Endre Barstad ©2020.)

OCR- skanning – som gjør at teksten blir søkbar. Det gjør at man kan ta i bruk avanserte IT-verktøy for å analysere hittil uidentifiserte tendenser i avisenes språkbruk over tid.[27] Dette er en enorm forandring og det er neppe noen overdrivelse å si at den i fremtiden vil revolusjonere vår bruk av pressehistoriens tekster som historisk kilde. Alt dette springer ut av at mediehistoriens objekter overføres fra analog til digital form – det vil si: endringen av deres eksistensform – altså deres ontologi.

Vi kan følge digitaliseringsprosessen år for år i Nasjonalbibliotekets årsberetninger.[28] I hele sitt arbeid med dette legger institusjonen pliktavleveringslovens mediebegrep til grunn: «noko som kan lagra informasjon» – som opprinnelig ble formulert i Furre-utvalgets utredning i 1984: Det er fortidens fysiske informasjonsbærere som nå overføres til immateriell form.

Spørsmålet er hva dette betyr for mediehistorie som fag. Svaret er ganske kort dette: Nasjonalbiblioteket er i ferd med å forandre grunnvilkårene for mediehistorie som gjenstandsfelt. Vi står nå ved et skille mellom det vi kan kalle mediehistorie 1.0 og mediehistorie 2.0. Mediehistorie 1.0 er all mediehistorisk forskning som bygger på fysiske arkiver og kilder, slik vi har kjent den til nå, i faglige innføringer som Dahls *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget fra 2004* og min egen artikkel «Finne, granske, skrive: Kort innføring i mediehistorisk metode», i *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 2017.

Mediehistorie 2.0 tar derimot utgangspunkt i et kildemateriale som er digitalisert på forhånd, slik som ved digitale reproduksjoner av aviser, foto, film, radio og TV. Jo mer som digitaliseres og overføres til mediehistoriske nettsider eller nettarkiver, jo mer påtrengende blir det å trekke opp denne distinksjonen.

Skillet mellom mediehistorie 1.0 og 2.0 er prinsipielt, men de to kan selvfølgelig også forenes i konkret forskning. Ingen av dem utelukker hverandre. Fortsatt vil tradisjonelt kildearbeid i fysiske arkiver være viktig. Det viser strømmen av ny historieforskning, basert på nitid granskning de senere årene. De grunnleggende innsiktene i fagets metode lever videre og vil kunne rekke langt også i 2.0-varianten, så det er ingen grunn til å kaste den etablerte historiografien over bord. Tvert imot, den må videreføres. Det som likevel gjør at vi trenger en mediehistorie 2.0, er at vi vil møte problemstillinger som ikke dekkes inn av

den klassiske mediehistoriske metodelæren, som jo tar sitt utgangspunkt i vanlige, fysiske arkiver og kilder. Det er særlig fremveksten av mediehistoriske nettarkiver som gjør det nødvendig å påpeke behovet for en mediehistorie 2.0. Vi trenger en filologi som tar utgangspunkt i at en slik samling av digitale reproduksjoner av fysiske originaler må møtes på andre måter enn vi gjør med fysiske kilder i tradisjonelle arkiver. «Digital sources necessitate a rethinking of the historian's toolkit», skriver Niels Brügger.[29] Det har allerede kommet flere bøker som viser hvordan digitaliserte pressehistoriske samlinger er noe helt annet enn de fysiske samlingene av de samme avisene på papir.[30]

Uttrykket «mediehistorie 2.0» er en betegnelse jeg bruker her for første gang. Begrepet er en logisk konsekvens etter opphopningen av digitale reproduksjoner som nå lagres i nettarkiver. Omfanget av dem er nå blitt så gigantisk at vi ikke bare kan fortsette som før: Vi trenger å utvikle nye ferdigheter og nye metoder. Forskerhåndverket må begynne å inkludere kilder i digital form, og vi må diskutere hvordan det tradisjonelle arkivarbeidet kan suppleres av arbeid med nettarkiver. Vi trenger derfor en videreutvikling av vår filologi.

Årsaken er at digitaliseringen alltid endrer noe av det som blir digitalisert – nemlig kildens (eller mediets) eksistensform. Hvilke virkninger det vil få i fremtiden, kan vi i dag bare spekulere over, men ser vi dette i lys av innsiktene til Walter Benjamin, så vil den digitale reproduksjonsteknikken potensielt kunne føre til dyptgripende virkninger: bredere distribusjon utad, lettere kildetilgang for vanlige databrukere – og kanskje endringer i brukernes sansefornemmelser overfor et gitt historisk medieinnhold. Folkemassenes forhold til historien kan bli forandret, slik de også fikk et annet forhold til Mona Lisa som teknisk reproduksjon enn de hadde til originalen. Også for forskerne kan dette dra med seg mange konsekvenser, helt ned i detaljene. For å være konkret: Det innebærer for eksempel at en forsker som studerer en norsk avis fra 1800-tallet via nettarkivet til Nasjonalbiblioteket, bør passe på at kildehenvisningen i fotnoten henviser til det institusjonen kaller «varig lenke» til akkurat den avissiden, i de medfølgende metadata. Det vil ikke være korrekt av forskeren å henvise direkte til papiravisen i originalform, så lenge vedkommende faktisk ikke har studert den, men kun har arbeidet med en digital reproduksjon av den på sin dataskjerm.

Behovet for å skille mellom mediehistoriske produkter i fysisk originalform og deres digitale reproduksjon i et nettarkiv, er hovedtemaet i denne artikkelen. Vi kan altså ikke ta den digitale versjonen av den fysiske originalen for gitt. Å forstå forskjellen mellom dem er viktig for fremtidig forskning, for hvis vi ikke gjør det, kan vi heller ikke forstå innholdet i et mediehistorisk nettarkiv, som det til Nasjonalbiblioteket. Og det er *der* hele den publiserte norske mediehistorien nå er i ferd med å havne.

Derfor trenger vi også en ny filologi – en mediehistorie 2.0.

Noter

1 Brügger 2018: 21 f., Drotner og Iversen 2017: 15
2 Brügger 2018
3 Brügger 2018: 9
4 Brügger 2018: 13
5 Brügger 2018: 22
6 Se Strandgaard Jensen 2017
7 Nasjonalbibliotekets årsrapport for 2019: 7
8 Bastiansen 2018
9 Strandgaard Jensen 2017, 2016
10 Benjamin 1991: 37
11 Benjamin 1991: 39
12 Benjamin 1991: 39
13 Benjamin 1991: 40
14 Benjamin 1991: 42
15 Benjamin 1991: 53
16 Cumming 2006: 495
17 SNL bind 12: 2006: 430
18 SNL bind 12 2006: 431
19 SNL bind 12 2006: 431
20 NOU 1984:3:16
21 Lindholm 2018: 75 f.
22 McLuhan 1987
23 Nasjonalbibliotekets årsrapport 2019: 32: avrundede tall.
24 Her kunne vi også lagt til de 285 000 digitaliserte bøkene som Nasjonalbiblioteket har gjort digitalt tilgjengelig i den såkalte Bokhylla, men siden dette primært handler om norsk mediehistorie, velger vi her å holde norsk bokhistorie utenfor (se Nasjonalbiblioteket: Årsrapport 2019: 36).
25 Liestøl og Rasmussen 2007: 63 f., 66
26 St.meld. nr. 24 (2008–2009): 51
27 Bastiansen 2019
28 Nasjonalbibliotekets årsberetninger 2007–2019

29 Brügger 2018: sitat s. 14
30 Mussell 2012, Gooding 2017

Kilder

Nasjonalbiblioteket: Årsrapporter 2007–2019, Oslo: Nasjonalbiblioteket

NB.no – Nasjonalbibliotekets egen nettside (her kalt nettarkiv)

NOU 1984:3: Frå informasjon til kulturarv (Furre-utvalget)

Store Norske Leksikon (2006), bind 12, Oslo: Kunnskapsforlaget

Kulturdepartementet: Stortingsmelding nr. 24 (2008–2009): Nasjonal strategi for bevaring og formidling av kulturarv

Kyrke- og kulturdepartementet (1990): Lov om avleveringsplikt for allment tilgjengelege dokument, av 9. juni 1989 nr. 32 med forskrifter, særtrykk

Referanser:

Bastiansen , H. G. (2019): «Når mediehistorien blir søkbar – og grafisk: En presentasjon av Nasjonalbibliotekets første IT-verktøy», i *Mediehistorisk tidsskrift*, nr. 2 (nr. 32)

Bastiansen, H. G. (2018). «Fra analog til digital mediehistorie», i *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 2 (30)

Bastiansen, H.G. (2017). «Finne, granske, skrive: Kort innføring i mediehistorisk metode», i *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 (nr. 29).

Benjamin, W. (1991). *Kunstverket i reproduksjonsalderen. Essays om kultur, politikk og litteratur.* Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 2. utgave

Bolter, J.D. & Grusin, R. (1999). *Remediation. Understanding New Media*. Cambridge: The MIT Press

Brügger, N. (2018): *The Archived Web: Doing History in the Digital Age.* Cambridge, Massachusetts: The MIT Press

Cumming, R. (2006). *Kunst. Malerier, skulpturer, kunstnere.* Oslo: Cappelen Damm

Dahl, H.F. (2004). *Mediehistorie. Historisk metode i mediefaget.* Oslo: Cappelen Damm

Drotner, K. og Iversen, S.M. (red.) (2017). *Digitale metoder. At skabe, analysere og dele data.* Fredriksberg: Samfundslitteratur

Gooding, P. (2017): *Historic Newspapers in the Digital Age: «Search all about it!»*. Abingdon & New York: Routledge

Jensen, H.S. (2016): «Doing media history in a digital age: change and continuity in historiographical practices». *Media, Culture & Society* 38 (I), s. 119–128.

Jensen, H.S. (2017): «Digitale arkiver som medskabere i ny historieskrivning». I Drotner, K. og Iversen, S.M. (red.). *Digitale metoder. At skabe, analysere og dele data.* Fredriksberg: Samfundslitteratur

Liestøl, G. og Rasmussen, T. (2007). *Digitale medier. En innføring.* Oslo: Universitetsforlaget, 2. utgave

Lindholm, M. (2018). «Hva skjer med arkivene når de blir digitalisert?». *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 2 (nr. 30)

McLuhan, M. (1987/1964). *Understanding Media.* London: Ark Paperbacks

Mussell, J. (2012). *The Nineteenth Century Press in the Digital Age.* Basingstoke & New York: Palgrave MacMillan

Opland Arbeiderblad
ORGAN FOR DET NORSKE ARBEIDERPARTI I OPLAND FYLKE.
Redaktør: I. Stubberud. 3. årg.
Gjøvik, lørdag 9. oktober 1926.
Nr. 233. Utkommer alle hverdager.

Statsgarantert spekulasjon.

Jernbaner som mangler kull.

En skjebnens ironi

Utvandring til Galapagos.

Høgre og brennevinet!

De troskyldige m…

En lands-veiplan.

200 millioner kroner av statsmidler på 25 år.

Presteopprop…

MANNEN

DET BESTE SLITE…

SKOTØI

Opland Arbeiderblad
ORGAN FOR DET NORSKE ARBEIDERPARTI I OPLAND FYLKE.
Redaktør: J. Stubberud. 2. årg.
Gjøvik, mandag 6. april 1925.
Nr. 79. Utkommer alle hverdager.

J. MOEN Urmaker - Optiker.

Alt som man kan vente å finne i en førsteklasses slakter- og pølsemakerforretning har vi til meget rimelige priser. Gjærløw & Gulbrandsen

Kasper Andresen

GJØVIK

Brød i mange kvaliteter. Kaker i stort utvalg. Alt godt og velbakt. Alle bestillinger utføres samvittighetsfullt.

Til høire for høire.

Ole Knapps begravelse

Bøker fra Gyldendals forlag.

Arbeidsledigheten øker.

Landarbeiderne og statstjenestemennene.

Da bondelaget reklamerte med sine underbetalte gårdsgutter.

Norge i Amerika.

Lønnskrav ved de militære verksteder.

Fettlærstøvler

GJØVIK SKOTØIMAGASIN

Også i arbeiderpressen fantes det jødestereotypier i mellomkrigstiden, ofte knyttet til økonomiske spørsmål. De ser imidlertid ut til å ha avtatt bratt da Hitler kom til makten, og mange begynte å forst alvoret i det å hetse jøder. Disse faksimilene fra Opland Arbeiderblad midt på 1920-tallet viser eksempler på at jøder kunne bli omtalt på stereotypiske måter.

Fagfellevurdert

Norsk arbeiderbevegelse og «pengejødene»

Morten Haave
Frilans historiker/lektor
mnhaave@gmail.com

Mens antisemittismen florerte i bondepressen i midten av 1920-årene og Bondelagets leder Johan E. Mellbye gjorde utfall mot «jødekapitalen» fra Stortingets talerstol, fikk Mellbye konkurranse fra et hold som for mange vil være uventet. En redaktør i hans eget nærområde beskyldte Mellbye for å støtte salg av norsk eiendom til nettopp jødekapitalen. I stedet for slikt salg, understreket redaktøren i opptil flere artikler, måtte norsk politikk legges om slik at ikke «pengejødene» kunne berike seg. Redaktøren het Johannes Stubberud, og var sosialist og redaktør for en arbeiderpartiavis. Gjennom et presseliv kjempet han for frihet på mange måter, helt fram til kampen hans ble skjebnesvanger og han døde i tysk konsentrasjonsleir i 1942. Men før det gikk altså Stubberud til felts mot «pengejødene» i en knapp tiårsperiode som redaktør i flere arbeiderpartiaviser, suksessivt *Oppland Arbeiderblad, Kongsvinger Arbeiderblad og Fremover* i Narvik.

I denne artikkelen vil jeg utforske Johannes Stubberuds skriverier som et antisemittisk innslag i norsk arbeiderpresse, sett opp mot litteraturen som langt på vei skaper inntrykk av at dette knapt eksisterte, verken i arbeiderpressen eller arbeiderbevegelsen generelt. Hvordan og hvorfor forsøkte Johannes Stubberud å diskreditere den jødiske befolkningen med henvisning til pengegriskhet, utplyndring, tusk og svindel i handel og finans? Viser en gjennomgang av hans aviser at han var alene i arbeiderpressen om å mene dette, eller var slik tankegang et innslag hos flere i arbeiderpressen og Arbeiderpartiet? Det vil vise seg at «pengejøder», som er godt dokumentert som en jødefiendtlig trope på norsk høyreside, også har hatt fotfeste i arbeiderpressen. Grunnen til at sluttstrek settes ved Stubberuds redaktørperiode i *Fremover,* er at oppmerksomheten som ble rettet mot «pengejøder» ser ut til å ha forsvunnet etter 1933 og Nazi-Tysklands stadig økende jødeforfølgelser.

Artikkelen viser at «pengejøder», som er godt dokumentert som en jødefiendtlig trope på norsk høyreside, også har hatt fotfeste i arbeiderpressen

Partibygger og krigsoffer

I Gjøvik kommune ble kommunevalget i 2019 kanskje innledningen på en ny politisk epoke. Ordføreren kom nå fra Senterpartiet, etter 96 år med sosialistiske ordførere – i ei ubrutt rekke bortsett fra de illegitime årene med NS under krigen. Det rekordartede ved den ubrutte ordførerrekka er at i de første 44 årene, fra 1923 til 1967, satt én og samme mann i stolen. Niels Ødegaard, som han het, var innom Norges Kommunistiske Parti (NKP) på starten av sitt ordførerliv, da han og flertallet i Gjøvik Arbeiderparti gikk med moskvakommunistene i slutten av 1923. Byens arbeideravis *Ny Dag* tok moskvakommunistene også med seg. Mannen som den gangen kanskje jobbet hardest for at Arbeiderpartiet skulle overleve i byen, var Johannes Stubberud. Han grunnla *Oppland Arbeiderblad* i 1924. Arbeidet bar frukter, slik at etter få år kom Niels Ødegaard tilbake til Arbeiderpartiet sammen med de fleste andre lokale NKP-ere av betydning. Stubberud havnet da i maktkamp med Ødegaard, tapte den og flytta til Kongsvinger i slutten av 1926, hvor han fortsatte

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33, 2020, årgang 17, s. 46-69, publisert 19.06.2020.
Artikkelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33 2020,
url: http://medietidsskrift.no/tidsskrift/mediehistorisk-tidsskrift-nr-1-2020-33/

som arbeideravisredaktør.[1]

I historiografien befant Stubberud seg lenge i skyggen av Niels Ødegaard og andre lokale Ap-størrelser. I 1970 fortalte lokalpressen om visse forvekslinger:

> En av de få gjenlevende av dem som var med på å gjenoppbygge Arbeiderpartiet i Gjøvik etter splittelsen i 1932 [sic, skal være 1923], og som også var med på stiftelsen av *Oppland Arbeiderblad*, 83 år gamle Halfdan Johansen, reagerte sterkt da han forleden dag leste i avisa at noen trodde *Oppland [Arbeiderblad]* var identisk med *Ny Dag*, arbeiderbevegelsens organ før splittelsen.[2]

Johansen tilkjennega sitt mishag og fikk snakke ut over ei helside. Der framhevet han Stubberud som den som sto i spissen for å gjenopplive Ap.

> Vi hadde jo Johannes Stubberud, han gikk foran for arbeidet med egen avis, og da den kom i gang, gikk det raskt riktige vegen. Stubberud var primus motor, det var utrolig hva han klarte å utrette, både når det gjaldt å vinne folk for saken, og i partiarbeidet. Han satt alene i redaksjonen på Gjøvik.[3]

I tillegg visste man da noe som ingen kunne vite i 1926, nemlig at Stubberud endte sitt liv som helt under krigen. Hans siste redaktørstol ble den i *Halden Arbeiderblad*. Da okkupasjonen kom og myndighetene forbød Arbeiderpartiet, fikk han fortsette å redigere den, riktignok med navnebytte til det historisk klingende *Frederiksten*. Stubberud viste seg fortsatt å være en som skrev kritisk mot myndighetene, og da han også hjalp flyktninger over til svenskegrensa, resulterte det i arrestasjon og innesperring i Sachsenhausen, hvor han så tragisk døde 4. mars 1942.[4]

Lokalhistorikeren Terje Paulsberg utga mellom 1998 og 2004 bøker om henholdsvis *Oppland Arbeiderblad* (to bind), Gjøvik Arbeiderparti og Niels Ødegaard. Med dette var arbeiderbevegelsen i Gjøvik meget solid dekket. Ingen kunne nå regne Stubberud som en glemt aktør. Men så var det dette med Stubberud og «pengejødene». Det tok ikke Paulsberg opp. Da jeg i en annen sammenheng kom over et slikt uttrykk brukt av en Ap-politiker, undret jeg meg over om dette var vanlig språkbruk i arbeiderpressen, eller i uttalelser fra arbeiderpartipolitikere, i mellomkrigstida. Et søk viste at *Oppland Arbeiderblad* og *Kongsvinger Arbeiderblad* var sterkt representert.[5]

Forskning på gjenganger-kilder

Begrepet «pengejøder» hører inn under antisemittiske stereotypier, som det har vært forsket nokså mye på i Norge. Begrepets bruk i arbeiderpressen har ingen tradisjon for å bli framhevet i denne forskningen. Derimot er det godt dokumentert at jødestereotypier er «mobile»: Det har ikke eksistert noe fasttømret bilde av jødene, men folk har tillagt jødene forskjellige egenskaper ut ifra eget ståsted. Antisemittisme er derfor ikke nødvendigvis hat som rammer jøder fordi de er jøder, som det er vanlig å si, men hat som rammer jøder på grunn av forestillinger og oppfatninger om jøder.[6] Det er derfor viktig å bruke anførselstegn rundt den tankekonstruksjonen som «pengejøden» er. Innen retorikken kan man for øvrig operere med fem ulike topos, «steder», der folk «henter» antisemittiske forestillinger fra: jøden som religiøs aktør, som konspiratør, som seksuell undergraver, som kommunist og som kapitalist.[7] Det er naturligvis det sistnevnte topos hvor «pengejøden» hører hjemme.

Blant historikere ble pionerarbeidet om jødestereotypier gjort av Per Ole Johansen med boka *Oss selv nærmest* (1984). Den inneholder et kapittel om stereotypien «handelsjøden», som har likhetstrekk med «pengejøden», og likeledes inneholder hans artikkel «I forkant av jødeforfølgelser» (2006) et avsnitt om «pengejøden». I boka *Oss selv nærmest* konkluderer Johansen slik med tanke på partipolitikk og antisemittisme:

> I 1920-årenes partipolitiske agitasjon var det særlig Bondepartiet som var opptatt av «jødekapitalen». Jøden symboliserte storkapitalen og storbyen. Men det skal sies at det enkelte ganger kunne dukke opp slike insinuasjoner fra helt andre kretser også, når spørsmålet om «den internasjonale kapital» kom på tapetet.[8]

Det gis da ett eksempel på «insinuasjoner fra helt

På 1920-tallet forekom jødestereotypier i mange publikasjoner, både i skrift og karikaturer, som i disse forsidene som er eksempler på datidens aksepterte satire.

andre kretser», nemlig fra *Arbeiderbladet*. Ved et høve tok Arbeiderpartiets hovedorgan for seg Peder Kolstads bondepartiregjering (1931–32) og beklaget at den var lydig overfor «alle svartsnuskede storkapitalister – enten de kaller sig franske, tyske eller amerikanske».[9] Svartsnuskede (eg. svartsmuskede) er da nøkkelordet, henspillende på mange jøders svarte hår så vel som på en snuskete handelsmoral. At Johansen kaller dette en insinuasjon, er riktig, for beskyldninger mot jøder sto ofte uttrykt mye mer eksplisitt – også i arbeiderpressen, som denne artikkelen etter hvert skal vise.

I Johansens artikkel fra 2006 siteres faktisk Johannes Stubberuds avis *Oppland Arbeiderblad*, men da i form av et innlegg hvor stortingsmann Johannes Bøe tilsynelatende harselerte med bruken av stereotypien. «Skulde pengejødene være farlige?» spurte Bøe i 1926. Sitatet falt under debatten om å forby jødisk slaktemåte, der visse dyrebeskyttere mente at forsvarere av slakteskikken var «kjøpt og betalt av kapitalsterke jøder».[10]

Ganske riktig fant Johansen bruk av det nedsettende begrepet «pengejøder», men da i kilder fra embetsverket, handelsstanden representert ved *Norsk Kjøpmannsblad*, de høyreorienterte avisene *Aftenposten* og *Nationen* samt Nasjonal Samlings organ *Fritt Folk*.[11]

Antisemittismen ble ikke noe grunnleggende element, men jødene ble assosiert med pengemakt og kapitalisme

I en egen artikkel om debatten om å forby jødisk slaktemåte har Per Ole Johansen kondensert narrativet ytterligere. Ei rekke aktører hadde ulike agendaer i debatten, skriver Johansen, deriblant aviser og politiske partier. Hvilke aviser og partier sikter han til? Det var *Aftenposten*, «Bondepartiavisene» og Bondepartiet.[12] Antisemittisk retorikk i *Nationen* og *Aftenposten* får et eget avsnitt i artikkelen, der Johansen også siterer *Tidens Tegn*, *Adresseavisen* og to borgerlige østlandsaviser.[13] Inntrykket man får, er utvilsomt at «pengejøde»-retorikk var konsentrert på de høyre fløyene i presse og politikk.

Antologien *Forestillinger om jøder* inneholder også en undersøkelse av nettopp *Nationen*, samt en slags bygdas ekvivalent av denne, *Namdalen*. Denne teksten, som er skrevet av Kjetil Braut Simonsen, var et konsentrat av hans masteroppgave om de to bondeavisene. Ikke overraskende fant Simonsen utstrakt bruk av «pengejøder» og andre stereotypier og fiendebilder, ikke bare i *Nationen,* som var ventet på forhånd, men også i *Namdalen*.[14]

Hva betød dette i større sammenheng? Simonsen framholdt at hans funn «rokker ved bildet av den norske antisemittismen som et randfenomen, som bare hadde tilslutning blant høyreekstreme smågrupperinger». Funnene hans om bondepressen viste at antisemittismen ikke bare fantes «i den borgerlige pressen, i vittighetspressen, blant myndighetene og innen kristne miljøer» som særlig Johansen hadde framhevet – forestillingene hadde også betydelig oppslutning «i sentrum av den norske offentligheten».[15]

Også Einhart Lorenz' oversiktsartikkel i antologien *Forestillinger om jøder* omtaler jødestereotypier i mange av de samme *usual suspects*-kildene. Lorenz bruker ikke arbeiderpressen som kilde,[16] enda han har jobbet svært mye med denne.[17] Tvert imot var det Lorenz' uttalte misjon i denne artikkelen å undersøke «antisemittismen i den veletablerte borgerlige offentligheten».[18] Han analyserer innvandringsmyndighetenes holdninger til jøder og ser det i lys av «det som sto i den borgerlige pressen», iberegnet bondepresse og forskjellige kristelige organer.[19]

I boka *Jødehat*, med et europeisk perspektiv på antisemittismen over flere tusen år, har Lorenz et kapittel kalt «Antisemittismen og arbeiderbevegelsen», men med hovedvekt på Tyskland, Østerrike, Frankrike og Russland/Sovjetunionen. Før første verdenskrig var tendensen klar for arbeiderbevegelsens del: «Antisemittismen ble ikke noe grunnleggende element, men jødene ble assosiert med pengemakt og kapitalisme». For mellomkrigstidas del er det «langt på vei enighet om å se sosialdemokratene som konsekvente motstandere av antisemittismen», men Lorenz nyanserer bildet med å peke på at det på venstresida

Johannes Stubberud (1891-1942).

Johan Egeberg Mellbye (1866-1954).

stadig dukket opp karikaturer og utfall mot jøder. Det skjedde særlig blant kommunister og blant østerrikske sosialdemokrater, ifølge Lorenz. Stalin-styret på sin side var regelrett jødeundertrykkende. Norden nevnes ikke i denne sammenhengen.[20]

En annen av dem som har mest inngående kjennskap til arbeiderbevegelsen, Knut Kjeldstadli, fortalte i sin norgeshistorie (1994) at jødenes forfølgere i Norge var politiet, etterretningen, handelsstanden og *Aftenposten*. Hard innvandringsmotstand fant man i følgende partier: «Folk i Høyre og Venstre kunne tenke slik, men Bondepartiet utmerker seg».[21] Dette kan forstås som at i de andre partier kunne få eller ingen «tenke slik». I *Norsk innvandringshistorie* omtaler Kjeldstadli videre to ideologiske miljøer «der kategoriseringer etter 'rase' ble utfordret», nemlig kristenheten og arbeiderbevegelsen. Kristne kunne likevel være *religiøst* intolerante overfor jøder. Arbeiderbevegelsen så på økonomi og eiendom som det som skapte forskjeller. I arbeiderbevegelsen «kunne en nok her i farten snakke om 'rase'», men en benektet «uttrykkelig at dette var det avgjørende skillet mellom mennesker».[22] Tilsvarende skriver Kjeldstadli på Norgeshistorie.no at man i arbeiderbevegelsen kunne «støte på forestillinger om raser»,[23] men at dette altså var mer perifert eller bagatellmessig.

Terje Emberland har i et kapittel i boka *Jødehat* skrevet noe av det samme: «Ja, selv i arbeiderpressen, hvor man på ideologisk grunnlag tok avstand fra rasefordommer, finner man eksempler på grovt fordomsfulle karakteristikker».[24] Selv om det skal finnes eksempler, blir det ikke gitt noen i denne teksten, og resten av kapitlet bruker han på å framheve de samme antisemittiske miljøene som de ovennevnte forfatterne gjør. Endog heter det hos Emberland om en antisemittisk bok fra 1910, *Jøder og Gojim* av Eivind Saxlund, at «arbeiderpressen stilte seg helt avvisende til boken».[25] Belegget er Olaf Sunde Christensens studie av *Jøder og Gojim*-mottakelsen,[26] men den studien har ikke belegg for «avvisning», kanskje heller det motsatte. Av det lille Christensen så på – strengt tatt ikke nok til å kunne ta stilling til hvordan arbeiderpressen stilte seg – fantes både en «gjennomgående positiv» tone til boka og inntak av antisemittiske innlegg

skrevet av Eivind Saxlund selv.[27] (Dette utelukker ikke at *andre* i arbeiderpressen stilte seg «helt avvisende», bare at dette er dårlig dokumentert.[28]) Også i Oskar Mendelsohns store verk *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år* brukte forfatteren én arbeideravis som kilde i omtalen av antisemittisme i pressen, *Social-Demokraten/Arbeiderbladet*.[29] Hovedgrunnen synes å være at borgerlige aviser ble foretrukket siden de publiserte innholdsfortegnelser for sine årganger.[30]

I verket *Folkemordenes svarte bok* er Hans Fredrik Dahl enda mer forsiktig i sin identifikasjon av antisemittiske presseorganer. I pressens hovedstrøm fantes det «kanskje» én antisemittisk avis, «Nationen, som kunne bringe ganske anløpne uttrykk til torgs i sine ledere».[31] Midt i artikkelen dukker det opp et avsnitt med tittelen «Også i Mot Dag». Men det Dahl fant av nevneverdig stoff fra denne kommunistiske studentorganisasjonen, var referanser til «raselæren, *ikke* til antisemittismen». Mot Dag var ikke «i nærheten av en slik lavtstående ideologi, selvfølgelig».[32] Åsmund Borgen Gjerde viser i sin doktoravhandling fra 2019 at Mot Dag-medlemmer sto i fremste rekke i å spre en «sivilisasjonsdiskurs» i arbeiderpressen utover 1930-årene. I tråd med historiens antatte utvikling mot sosialisme innehadde land og folk visse posisjoner på en utviklingsmessig rangstige. Denne diskursen levde side om side med en «jødisk diskurs» hvor sosialister lenge kan ha sett på antisemittismen som inneholdende «en kjerne av sannhet», nemlig at det var bestemte karaktertrekk hos jødene som forbandt dem med kapitalismen, historiestadiet som skulle tilbakelegges.[33] Gjerdes funn vil trekkes inn i diskusjonen nedenfor.

Lars Lien har vist at forestillinger om «internasjonal jødekapital» særlig ble vekket til live i debatter om hjemfallsrett og norsk eierskap til naturressurser. Han belegger det godt med bruk av vittighetspressen, deriblant det sosialistiske bladet *Hvepsen*, uten å legge vekt på dets politiske tilhørighet. Arbeiderpartiets hovedorgan omtales også: «I årene etter første verdenskrig ble forestillingen om 'jødekapitalismen' også å finne i dagspressens spalter. Ifølge aviser som *Tidens Tegn*, *Dagsposten* og *Social-Demokraten* var det jødene som dominerte verdens børser og sto bak alle former for umoralsk handel og spekulasjonskapitalisme».[34] Her har vi en av de få studier som nevner *Tidens Tegn* og *Social-Demokraten* i samme åndedrag når det handler om antisemittisme. Lien skriver imidlertid at «jødekapital»-diskursen raskt ble avløst av terping på jødebolsjevik-forestillingen, og da kom arbeiderpressen mer i forsvarsposisjon.[35]

Blant de nevnte publikasjonene har mange høy kvalitet ut ifra sitt siktemål og sin avgrensning. Flere av dem er pionerarbeider med viktige funn om norsk antisemittisme, godt analytisk nivå og behørig internasjonalt perspektiv. Det er heller ikke slik at arbeiderbevegelsen er forsket for lite på i Norge, snarere er den nok sterkt overrepresentert sammenlignet med for eksempel bondebevegelsen. Likevel vil arbeidene som i så stor grad antyder at antisemittismen avgrenset seg til ikke-sosialistiske miljøer, i neste omgang danne grunnsteinen for annen litteratur. Inntrykket som gis på bred front, er at man ved å ta for seg konservative og agrare kilder har dekket så godt som hele bildet av mellomkrigstidas antisemittisme. Dermed vil det inntrykk at antisemittiske elementer var noe som fantes i alle borgerlige partier samt hos ulike outsidere, forplante seg til den generelle litteraturen. Et eksempel er Øyvind Strømmens *Den sorte tråden* med kapitlet «Jødehatet i Norge».[36] Også verkene av historikere og andre som tar for seg antisemittismens kulminasjon under andre verdenskrig, sprer det samme inntrykket siden mellomkrigsårene dekkes med sekundærlitteratur. Det gjelder Bjarte Brulands standardverk *Holocaust i Norge* og nyere titler som *Det norske jødehatet* av Bjørn Westlie,[37] mens et eksempel fra medieforskningen er Rune Ottosens artikkel om holocaustdekning i Norge og Sverige i okkupasjonstida. Antisemittiske røtter fra det foregående tiår belyses av sekundærlitteratur og Store norske leksikon. Røttene plasseres hos den etter hvert så omtalte vittighetspressen, bondepressen, det famøse firkløver *Tidens Tegn, Norges Handels- og Sjøfartstidende, Nationen og Fritt Folk samt Adresseavisen og Bergens Tidende* med deres «delvis» forståelsesfulle holdning til Krystallnatten.[38]

En arbeideravisredaktør som kommer med gjentatte utfall mot «pengejøder» over flere år, passer ikke inn i dette bildet. Men så var det altså personer som redaktør Johannes Stubberud. Et tosifret antall

artikler med henvisning til «pengejøder» fra 1924 og 1928, først i *Oppland Arbeiderblad* og seinere i Stubberuds neste aviser, utgjør et mønster. Og ut fra det mønsteret springer det ut atter nye tråder som kan utforskes, noe den følgende undersøkelsen bare vil være en start på.

Når ble «pengejødene» henvist til?

«Pengejødene» var økonomiske aktører i Stubberuds verdensbilde. Og da *internasjonale* økonomiske aktører. Mer enn enkeltpersoner var det mer snakk om en dulgt gruppe som skal ha investert, spekulert og kjøpt opp norsk eiendom, bedrifter og lignende – og ikke minst lånt ut penger og krevd renter. Stubberud satte det i sammenheng med Oppland-arbeidernes virkelighet i 1920-årene, hvor folk mistet jord og eiendom i blant annet tvangsauksjoner. Og det de mistet, var det selvsagt noen andre som slo kloa i: altså «pengejøder» og andre kapitalister.

En annen sammenheng han ofte brukte «pengejøder» i, var i antimilitaristisk agitasjon. Hadde norske arbeidsfolk, som hadde så lite og attpåtil mistet det de hadde ved konkurser og tvangsauksjoner, egentlig noe å forsvare med våpen – når eventuelle truende utlendinger allerede kontrollerte Norge finansielt?

«Pengejødene» var økonomiske aktører i redaktør Stubberuds verdensbilde. Og da internasjonale økonomiske aktører

Nedrustning for å slippe unna «pengejødene»

I en meningsartikkel om militærstreiken – en taktikk arbeiderbevegelsen prøvde i 1924 uten at akkurat den skal gås dypere inn på – hevdet således *Oppland Arbeiderblad* at det var meningsløst å straffeforfølge de streikende, fordi det uansett ikke ga mening å ha et militært forsvar: «Forresten har de borgerlige politikere ved sine stadige ofringer til militarismen og fallerte banker i den grad solgt landet til utenlandske pengejøder, at det snart ikke er annet enn gjeld å forsvare».[39]

Som antydet i Halfdan Johansens sitat ovenfor var det i den nesten nye avisa, grunnlagt samme år, bare Johannes Stubberud som satt i redaksjonen. Et enda større offisielt-stempel fikk ytringene da Stubberud omtalte temaet i lederartikler. I august 1924 skreiv han lederen «1579.79 mill. kr». Tallet skulle være identisk med Norges statsgjeld per 30. juni, og Stubberud kritiserte sterkt opptaket av lån og nye lån for å betjene gamle lån. Halen hang han igjen på grisen slik han så det:

> Norge er et fritt og selvstendig land, heter det i en gammel frase. I virkeligheten eies det av pengemennene, av innenlandske finansherrer og av franske og amerikanske pengejøder bl. a. Landet blir i stadig større utstrekning et fattigkasseland, et lydrike under kapitalistenes despoti.[40]

Der var selvsagt Grunnloven Stubberud mente med «gammel frase». I Grunnloven het det fra starten i § 1 at «Kongeriget Norge er et frit, uafhængigt og udeleligt Rige».[41] Nå truet «pengejøder» denne uavhengigheten. Stubberud kritiserte for øvrig den opprinnelige § 2 i Grunnloven som nektet jøder, jesuitter og munkeordener adgang til riket. Da hyllet han arven fra Wergeland idet «bestemmelsen om at jøder ikke hadde adgang til landet» var «et avskrekkende eksempel på den mest trangbrystede reaksjons makt her i landet». Det var spesifikt den religiøse «reaksjonen» og antisemittismen som Stubberud ville til livs.[42] Som sosialist kritiserte han i stedet «avguden» ved navn «militarisme». Statlig sparepolitikk lot angivelig én budsjettpost være i fred, nemlig forsvarsbevilgningene. Slik «kommer landet helt og holdent i hendene på pengejødene», het det i en annen lederartikkel.[43]

Da stortingssesjonen 1925 begynte, satt to av Arbeiderpartiets stortingsrepresentanter fortsatt i fengsel på grunn av oppfordring til militærstreik, Martin Tranmæl og Børge Olsen-Hagen. I en lederartikkel omtalte Stubberud det skandaløse i situasjonen og koblet nok en gang sine to ønsker om avvæpning og om å unngå gjeld til utlandet: «man

skal ikke ruste slik at landet blir en vasalstat under de kapitalistiske staters pengejøder».[44]

Antisemittismen i Norge fikk et kraftig oppsving mellom 1917 og om lag 1924. Årsaken var den russiske revolusjonen som flere fryktet ville spre seg til Norge. At visse russiske kommunister som Lev Trotskij, og sågar Karl Marx, var av jødisk slekt, ble for mange et «bevis» for en sammenheng mellom jødedom og kommunisme eller bolsjevisme.[45] Stubberuds politiske leir støttet derimot den russiske revolusjonen. Om partiet hadde meldt seg ut av Komintern i 1923, markerte de seg fortsatt som kommunister, eller venstrekommunister, mens de Komintern-tro var jyplinger i form av «nykommunister». Og kommunister var ikke redde for bolsjevikjøder, men altså «pengejøder».[46] Uansett hvor man sto på det politiske spekteret, kunne man konstruere et fiendebilde av motstanderne hvor det rammende poenget var at jødene sto bak dem.

Økonomiske slaver under «pengejøder»

Sammenhengen mellom kapitalisme og jødedom ble hamret inn av Stubberud i hans videre virke i *Oppland Arbeiderblad*, og fra 1926 i *Kongsvinger Arbeiderblad*. Til de utenlandske «pengejødiske» kreftene naglet han også norske toppolitikere som hadde inngått eller ville inngå finansielle avtaler som Stubberud mente gagnet jødene.

Kritikken kunne ha lokalpolitisk tilsnitt, som da Stubberud kritiserte Johan E. Mellbye, Bondepartipolitiker og storbonde på Nes. Nes er stedet Gjøvik har panoramautsikt til, rett på andre sida av Mjøsa. Der og andre steder kunne det være interessant for utlendinger å investere i norske naturressurser. «Herr Mellbye vet godt at spekulantene har kastet sine øine på de fattige bygders eneste naturherligheter: skogen, fjellvidden, vannfallene», skreiv *Oppland Arbeiderblad*. Men «Mellbye – godseieren på Grefsheim – synes det er i sin skjønneste orden dette at herlighetene sjakres bort til pengejøder», selges til «pengebaronene» og blir oppholdssted for «besteborgere», het det i en meningsartikkel i *Oppland Arbeiderblad* i 1925.[47]

Da Martin Tranmæl og Børge Olsen-Hagen satt i fengsel, skrev Stubberud at man ikke måtte «ruste slik at landet blir en vasalstat under de kapitalistiske staters pengejøder»

Som nevnt helt innledningsvis var Mellbye en av de på Stortinget som hadde markert seg mest med innlegg mot «den internasjonale jødekapital», ja fra selve Stortingets talerstol.[48] Likevel mente Stubberud at Mellbye la veien åpen for de samme kreftene. Dermed kan man si påstandene som ble kastet fram og tilbake over Mjøsa ble til en slags pikant konkurranse om hvem som var *mest* skeptiske til «pengejødene».

Utspillet mot Mellbye gjaldt investeringspolitikk. «Pengejødene» behersket også andre finansielle instrumenter. Stubberud henviste i en seinere lederartikkel til at «utenlandske pengejøder» etter sigende hadde spekulert, og fravristet den norske stat 40 millioner kroner, på svingninger i kronekursen.[49] I et referat fra stortingsrepresentant Nils Hjelmtveits tale på Raufoss het det tilsvarende: «Valutaen drives der også spekulasjon med, særlig av utenlandske spekulanter. [...] Nå skal staten spille poker med Abraham, Isak og Jakob om kronen, men *de* er drevne, de! Og hvem får betale?»[50] Jo, den arbeidende befolkning.

Lederartikler fulgte med utfall fra Stubberud særlig rettet mot statens lånepolitikk. «Lån er stablet ovenpå lån. Landet er solgt til utenlandske pengejøder. Makthaverne har ikke bare solgt landets verdier, – men de har gjort våre etterkommere til slaver».[51] Rente og diskonto ble styrt etter hva som gagnet kapitalen, mente Stubberud. Eventuelt gikk politikerne sammen om det vi i dag kjenner som *bank bailouts*, mest kjent da Abraham Berges regjering i 1924 støttet Den norske Handelsbank og også fikk Stortinget til å støtte Handelsbanken uten å informere om regjeringens eksisterende støtte. (Handelsbanken falt til tross for støtten og det ble riksrettssak, som Berge overlevde.) Underskudd på budsjetter skulle til dels dekkes inn med renteøkninger, en finansiell byrde lagt på «det norske folks skuldrer» mens den «store finanskapital her hjemme og de utenlandske pengejødene skommet fløten».[52] Lover burde lages som stoppet «disse pengejødene».[53] At den delen av norsk småkårsbefolkning som var

jøder, vel også fikk smake rentebyrder, ble ikke berørt i denne sammenhengen.

Ekstra spesielt ble det da Stubberud skulle legge fram Arbeiderpartiets program som en del av valgkampen 1927. Partiprogrammet gikk kapittelvis som føljetong i avisa, hvor programpostene ble fulgt av en redaksjonell utdyping. Allerede artikkel nummer to i føljetongen omhandlet Arbeiderpartiets bankpolitikk. Partiets program der gikk ut på å sosialisere bank- og kredittvirksomhet, kontrollere pengestrømmen til utlandet gjennom en valutasentral, senke diskontoen samt renta på lån i Småbruk- og Boligbanken og Fiskeribanken.

Her sto det altså programmatisk hva Arbeiderpartiet ville gjøre. Hvorfor de ville gjøre det, ble derimot utdypet av *Kongsvinger Arbeiderblad*. «Renteågrernes klør må klippes. Selv om de tar sin død av det, er *det* bedre enn at folket ødelegges og pines ihjel», lød den usentimentale konklusjonen. «Det går ikke lenger an å la enkelte pengejøder ha hånd- og halsrett over pengene våre, og dermed ha det i sin makt å gjøre flertallet av landets innbyggere til økonomiske slaver».[54] Det er verdt å bemerke at Arbeiderpartiets program inneholdt ingenting om jøder. Som man ser, kunne derimot formidlingen av programmet gjøre det.

Samlet parti og fornyet antimilitær kamp

Utfall mot «pengejøder» i forbindelse med antimilitarismen er nevnt. Seinere i 1920-årene fikk Arbeiderpartiets forsvarspolitikk et viktig uttrykk i *Innst. S. 2/1927*, innstilling til Stortinget om den nye Forsvarsordningen av 1927. Det var den forsterkede militærkomiteen som avga innstillingen, men de tre sosialistiske medlemmene i komiteen – Børge Olsen-Hagen fra Ap, Fredrik Monsen fra NKP og Peter Olai Thorvik fra Norges Socialdemokratiske Arbeiderparti (NSA) – mente det stikk motsatte av resten av komitemedlemmene, og avga en felles mindretallsinnstilling. På samme tid som disse tre jobbet fram en innstilling om militærpolitikken, var de også på vei til å gjennomføre en partisamling. På nyåret i 1927 gikk NSA i sin helhet inn i AP, og Monsen var blant dem fra NKP som også gikk inn – året etter ble han sågar forsvarsminister i Hornsrud-regjeringen. Der ble det så vidt bebudet en stortingsproposisjon om nedlegging av forsvaret, men Hornsrud-regjeringen falt før stort ble gjort. Poenget i vår sammenheng er at dokumentene nevnte ingenting om beskyttelsesbehov mot jøder, heller ikke Monsens brosjyre *Sannheten om militærvesenet* fra 1928.[55]

Som en kan vente, valgte likevel Stubberud å fortsette sin direkte kobling mellom «pengejøder» og antimilitarismen: «Landet er pantsatt til utenlandske pengejøder. For å få penger til å forsvare landet mot «den indre fiende» har borgerpartiene måttet gå den vei», skreiv hans avis i februar 1927, kort tid etter at Stortinget hadde behandlet *Innst. S. 2/1927*.[56] Eller han kunne formulere seg slik: «Fra militarismens leir tales det om at avvæpning vil være det samme som å opgi vor selvstendighet. Det må for alt i verden ikke skje! For militærrumlerne har bruk for den – for å tuske den bort til uten- og innenlandske pengejøder til lån – til militarismen».[57]

Selv innenfor rammene av en undersøkelse om Stubberud lar det seg gjøre å avkrefte at han var et enkelttilfelle. Til det var det for mange andre som kom på trykk med anklager mot «pengejødene», deriblant i Stubberuds forskjellige aviser

Var Stubberud et enkelttilfelle?

En arbeiderpartiredaktørs klager mot «pengejøder» var altså tallrike, men har ikke vært et tema i det meste av litteraturen om antisemittisme i Norge. Er det fordi Johannes Stubberuds skriverier, om han enn var redaktør i distrikter som har blitt viktige for Arbeiderpartiet, likevel er marginale i arbeiderpressen og ikke representerer noen egentlig tendens i den større arbeiderbevegelsen? Selv innenfor rammene av en undersøkelse om Stubberud lar det seg gjøre å avkrefte at han var et enkelttilfelle. Til det var det for mange andre som kom på trykk med anklager mot «pengejødene», deriblant i Stubberuds forskjellige aviser. Ingen navn med ledende posisjoner i arbeiderpressen eller partiet i 1920- og begynnelsen av 1930-årene har (foreløpig) dukket opp, så som

Tranmæl, Torp, Gerhardsen, Nilssen, Madsen, Bull og Hornsrud. Sjiktene under er derimot representert, som stortingsrepresentanter og ordførere, gjerne gjennom stillinger de hadde i arbeiderpressen.

Olav Sæter var stortingsrepresentant for Hedmark og til daglig redaktør i Østerdalens Arbeiderblad – en redaktørkrakk Stubberud for øvrig besatt i noen måneder i 1923. Også Sæter var fortørnet over spekulasjon i den norske valuta. «Det er bare de halvbarbariske stater som legger landet åpent for valutahyenene», mente Sæter, men nettopp det hadde Norge gjort på grunn av paripolitikken. «Og de utenlandske pengejøder har klappet i hendene og ropt bravo!» Staten neglisjerte egne gjeldsbundne innbyggere og førte heller en valutapolitikk for å «flå landets borgere til skinnet til fordel for utenlandske pengejøder». Dette inseratet trykket Stubberud i *Oppland Arbeiderblad*.[58] I andre arbeideraviser gjentok Olav Sæter året etter: «I løpet av et par år har vårt land foræret bort hundreder av millioner kroner til utenlandske pengejøder».[59]

Den søte romjulstid i 1926 fant Stubberud å være det rette tidspunkt å trykke opp en artikkel fra *Akershus Arbeiderblad* som i kjent stil klagde over kommunenes og statens gjeld. Lånene hadde blant annet gått til å «'forsvare vår selvstendighet'. 'Selvstendigheten' til å bli utbyttet av utenlandske kapitalister, 'selvstendigheten' til hvert år å kaste 4–500 millioner kroner i gapet på utenlandske pengejøder».[60] Artikkelen het «Norge – fattigkasselandet», og selv om teksten var fra en annen avis og var usignert, viser det seg at Stubberud tok innover seg stoff han brukte i sin avis. Begrepet «fattigkasseland» var ikke så vanlig, Stubberud hadde brukt det én gang i 1924, men etter dette ble det et flittig brukt Stubberud-ord.[61]

Korte tekster som var sendt inn av andre, kan kanskje kaste ytterligere lys over meninger som rørte seg også hos enkelte i arbeiderbefolkningen. Under pseudonym lurte en innsender i *Oppland Arbeiderblad* på hvorfor Høyre sendte Carl Joachim Hambro «som representant for det norske folk til våre utflyttede landsmenn i Amerika». Hambro var jo «ikke en nordmann, men en – jøde».[62] I *Kongsvinger Arbeiderblad* trykte Stubberud et dikt som viste forbitrelse over dødsdommene mot de italiensk-amerikanske anarkistene Nicola Sacco og Bartolomeo Vanzetti. I diktet skrevet av Hans Nylænder lød den ene linja: «Ned med disse usle, feige 'dollarjøder'».[63]

Under pseudonym lurte en innsender i Oppland Arbeiderblad på hvorfor Høyre sendte Carl Joachim Hambro som norsk representant til Amerika. Hambro var jo «ikke en nordmann, men en – jøde»

Hva med ordfører Niels Ødegaard, som tok over redaktørkrakken i *Oppland Arbeiderblad* 11. desember 1926 – og seinere ble stortingsrepresentant? Allerede under Stubberuds redaktørperiode hadde *Oppland Arbeiderblad* en lederartikkel signert av «Ød.» ved navn «Norge i verdenskapitalismens vold». Her het det: «Landets nasjonalforsamling er blitt en nikkedukke under finansledelsen og dermed under den store utenlandske jødekapital». De nyeste lånene Norge hadde tatt opp i utlandet, «setter oss i avhengighetsforhold til den store jødekapital i Hamburg og New York»,[64] fortalte «Ød.», som i Gjøvik-kontekst neppe kan ha vært noen annen enn Niels Ødegaard. I *Hamar Arbeiderblad* syntes man dette var velvalgte ord og trykket lederen også der.[65] Uka etter var en annen hamarsing, radikaleren Ella Anker, ute og hyllet Christopher Hornsrud for å stå opp mot Venstres finanspolitikk i sin korte periode som statsminister. Hornsrud skar gjennom og ble lyttet til under «åndeløs stillhet» i Stortinget; «Endelig brøt det sunde, norske bondevett igjennem overfor alle gjøglerier fra jøder og hanseater».[66]

Niels Ødegaard lot også trykke leserbrev i *Oppland Arbeiderblad* som uttrykte håp om at «griskhetens og pengebegjærlighetens ånd» ikke var trengt «ned i folkedypet», men bare fantes hos «jødekapitalens forsvarere og tillidsmenn».[67] Ellers kunne C.A. Madsen, Ap-varaordfører i Østre Toten og nå talsmann for Bygdefolkets Krisehjelp, få kritisere pengepolitikken og statsgjelden på følgende måte: «straffen får folket føle – det store, arbeidende folk – mens storspekulasjonen og jødekapitalen går av med millionene – og folket sliter som slaver til renter og avdrag».[68] En artikkel samme år ved navn «Når Israels barn strides på

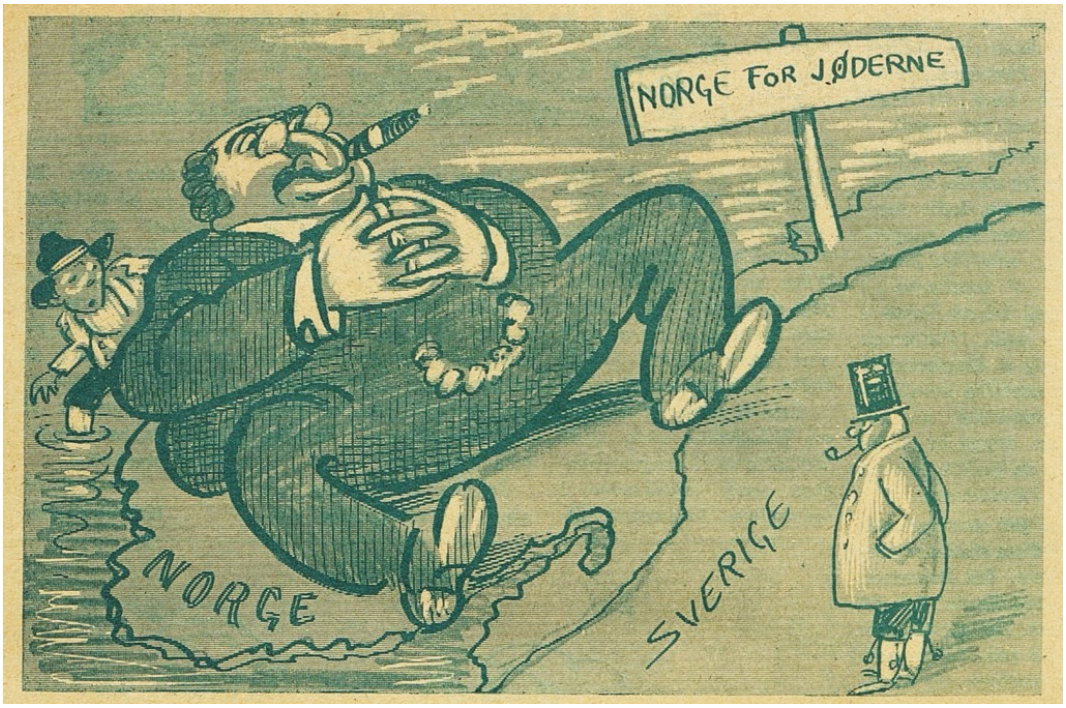

Jødekarikaturene fantes også i Norge, som her, i vittighetsbladet Vikingen fra 1924, hvor Norge fremstilles som et paradis for jøder. (Foto: Nasjonalbiblioteket.)

Kaffistova» kan også nevnes, selv om den var sakset fra Oslo. Teksten omhandlet ikke «pengejøder», men en rettssak etter en slåsskamp mellom en jødisk mann og en «rasefelle». Referenten satt blant «det sterkt rasepregede publikum» i rettssalen og merket seg at ett av vitnene «til en avveksling er norsk».[69]

Johannes Bøes tidligere nevnte ytring i *Oppland Arbeiderblad* om jødisk slakting bør også gås litt nærmere inn på. Den tidligere Jevnaker-ordføreren Bøe satt nå på Stortinget og hadde vært på studietur med Landbrukskomiteen, som fikk se schächtning utført i Aker. Bøe trodde at slakteprosessen skulle være «styggere» enn den var, sa han, etter alt han hadde hørt på forhånd. Ikke desto mindre refererte Bøe prosedyren og fortalte at det tok 5 minutter for det schächtede kveget å dø. Han mente dette var «dyrplageri som skulde være unødvendig i vårt land» og ville derfor forby den «motbydelige schächtningen».[70] På den annen side gikk ikke Bøe inn på å karakterisere det jødiske folket i seg selv, han ser ut til å ha holdt seg til det å ha en mening om slaktemetoden. Andreas Snildal, som har utført spesialstudier av schächtningsforbudet, framhever derimot Torgeir Vraa, stortingsrepresentant for Arbeiderpartiet og redaktør av drammensavisa *Fremtiden* nesten halve livet, som en som under schächtningsdebatten benyttet anledningen til å skrive «hatefulle lederartikler» med beskyldninger også mot «pengejøder» og «finansjøder».[71] Også Einhart Lorenz nevner en Ap-stortingsmann som i schächtningsdebatten uttalte seg negativt om jødene som folk: bonde Svend Larsen Skaardal.[72]

I kildene som Åsmund Borgen Gjerde har undersøkt fra mellomkrigstida, med en vekt på Arbeiderpartiets intellektuelle tidsskrifter, forekommer det enkelte skriverier om jødiskhet og kapitalisme. Gjerde er inne på tanken om at hvis få skriver om det, men ingen tar til orde *mot* det, kan det som sies av få, i realiteten være representativt for flere. Argumenter som «in one sense stood out» kan, som Gjerde uttrykker det, «in fact have been largely representative of a

Denne illustrasjon er tatt fra vitsebladet Hvepsen nr 2 1925. (Tegning av Otto Hjort.)

way of thinking shared by many socialists».[73] For å vite det med større sikkerhet trengs det mer forskning.

Hvor kom «pengejøde»-uttrykket fra?

Kom Stubberuds språkbruk fra et bestemt sted? «Pengejøder» var en vanlig stereotypi i norsk kultur, som Per Ole Johansen påviste for 35 år siden. Norsk folkelesning før andre verdenskrig var full av jødiske, stereotype karakterer.[74] Ikke minst sto det ofte om jøder i litterære føljetonger i Stubberuds aviser – en av disse omhandlet «fru Parasita», som var «en jøde til å selge».[75] «Pengejødene» hadde lange røtter som uttrykk i alle slags aviser, også arbeiderpressen og sporadisk i *Dagbladet*. Før Stubberud brukte begrepet «pengejøder», var det brukt i Arbeiderpartiets hovedorgan *Social-Demokraten* i hvert fall så tidlig som i 1898. Artikkelen sto i gammeldags frakturskrift, men ideen skulle leve lenge i også det neste århundret. Den redaksjonelle skribenten åpnet med å fortelle at statslån var en makroøkonomisk foreteelse som arbeidere ikke var «vant til at fæste vore tanker ved». Men det kunne være god grunn til å følge med også på den finansielle delen av internasjonal politikk. Kina hadde nylig tatt opp et lån som kunne angå arbeiderinteresser, for: «Det er selvfølge, at der blir nogen, som kommer til at skumme fløden av denne forretning, og i dette tilfælde er der ogsaa al sandsynlighed for, at det blir de britiske pengejøder, som høster fordelen».[76]

Videre ble uttrykket eller nært beslektede varianter brukt i etterfølgeren *Arbeiderbladet* – og *Nordlys* i Tromsø, *Bratsberg-Demokraten* i Skien, *Nordkapp* i Hammerfest, *Fremtiden* i Drammen, *Tidens Krav* i Kristiansund, *Arbeidets Rett* i Røros, *Daggry* i Horten, *Hønefoss og Oplands Socialdemokrat*, *Dunderlandsdølen*, *Nybrott* i Larvik, *Arbeidet* i Bergen, *Vestfold Arbeiderblad*, *Romerikes Blad*, *1ste Mai* i Stavanger, *Glommendalens Social-Demokrat*, *Akershus Social-Demokrat, Stavanger Social-Demokrat, Telemark Social-Demokrat, Tiden* i Arendal, *Hardanger Social-Demokrat*, *Fremover* i Narvik, syndikalistavisa *Alarm* og Norges Socialdemokratiske Arbeiderpartis hovedorganer *Arbeider-Politikken* og *Den nye Social-Demokraten*.[77]

Lista kunne vært lenger, men det er bare tatt med

bruk av begrepet *før* Johannes Stubberud begynte å redigere *Oppland Arbeiderblad* i 1924. Også i etterkant av dette florerte begrepet. NKP-pressen som *Arbeidet* i Bergen og partiets hovedorgan *Norges Kommunistblad*, som ble beskyldt av andre for å være «bolsjevikjøder», var på ingen måte noe unntak. Når det gjelder kvantitet, virker likevel Stubberuds aviser som hovedgjengangerne i arbeiderpressen når det gjelder henvisning til «pengejøder». I tillegg ble lignende uttrykk altså brukt mye i høyre-, venstre-, bonde- og avholdspressen, slik foreliggende litteratur viser.

En annen mulig kilde hvor Stubberud kan ha tatt opp begrepet fra, kan være at uttrykket var innført i den politiske samtalen i Gjøvik, særlig av avisa *Vestopland*. Det var de tidligere venstreavisene *Gjøviks Blad* og *Samhold* som var slått sammen til *Vestopland* og gjort til organ for Bondepartiet i regionen Vestoppland, som besto av alt fra de fattige skogsdistriktene i Land til storbøndene på Toten. Torstein Lange, som satt som redaktør fra 1914, var en av pressens menn som Presseabteilung slapp å skifte ut under okkupasjonen, fordi han innen den tid hadde tatt stilling for nazismen.

Grunnen til å ta opp *Vestopland* er at Johannes Stubberud startet *Oppland Arbeiderblad* i trange kår. Arbeiderpartiet hadde minimal oppslutning i Vestoppland-distriktet etter bruddet med Moskva. Et sted måtte Stubberud hente lesere for at avisforetaket skulle vokse og overleve. Det er nærliggende å tenke seg at bondeavisa *Vestopland* faktisk var en politisk konkurrent for Arbeiderpartiet, i hvert fall i bygdene utenfor Gjøvik by. Med sikkerhet kan man si at *Vestopland* prøvde å vinne arbeiderne, så da måtte det samme gjelde motsatt vei. Og var det slik at *Vestopland* vegeterte på en skepsis til «pengejøder» og «jødekapital» som fantes fra gammelt av i land- og skogbefolkningen, kunne det være at Stubberuds *Oppland Arbeiderblad* til tider tappet av samme kilde for å spille på kjente strenger og skape resonans for sine meninger. Et motargument vil være at Stubberuds aviser jo var revolusjonære – tekster om økonomisk omveltning og antimilitarisme var alt annet enn å spille på det kjente og trygge. Arbeiderpressen skulle og trengte heller ikke appellere til folk på annen måte enn å love økonomiske forbedringer og økonomisk demokrati, var tanken. En annen innfallsvinkel kan dermed være at språkbruken rett og slett kan ha påvirket Stubberud, som vokste opp i Vestoppland. Enten man var på høyre- eller venstresida, ser det ut til å ha vært et generelt underliggende trekk i norsk mentalitet i denne perioden at jødene i hvert fall var et *fremmed innslag* i landet, noe som ikke minst kom til uttrykk under flere apologetiske rettsprosesser etter andre verdenskrig mot personer som sto bak jødeforfølgelsene.[78]

I en stikkprøve av *Vestopland* for juli–august 1923 fant Kjetil Braut Simonsen minst «et tosifret antall redaksjonelle bidrag som inneholdt antisemittiske påstander».[79] Et par andre eksempler skal gis her. I februar 1923 trykte *Vestopland* lederartikkelen «Palæstina og Jøderne» som omtalte stereotypien om jøden som en internasjonal aktør uten fedreland:

> At Jøderne er et internasjonalt Folkefærd, som foretrækker at ha sit «Fædreland» der, hvor der er flest Penge at tjene, viser sig tydeligst av den Omstændighet, at der bor saa faa av dem i det Land, som i Historiens Morgen blev git dem til Odel og Eie. Resultatet av den sidste Folketælling i Palæstina viser nemlig, at av Landets samlede Folkemængde utgjør Jøderne bare 11 Procent.[80]

Grunnen til dette var klar:

> Jødene har altid likt bedre at skrape til sig, hvad andre har tjent og opsparet ved ærlig Arbeide end selv at arbeide. Og det er da naturlig nok, at de foretrækker at slaa sig ned i Europa, hvor de blandt den talrike arbeidssomme Befolkning tilfulde kan utnytte sit medfødte Handelstalent og sin Spekulasjonsaand, fremfor at rydde og dyrke sit eget forsømte og just ikke meget rike Land.[81]

«Jødene har altid likt bedre at skrape til sig, hvad andre har tjent og opsparet ved ærlig Arbeide end selv at arbeide» (…)

Vestopland, 1923

Vestoplands leder hoppet glatt over pogromer og andre jødeforfølgelser, og fastslo at det i stedet var jødene selv som pisket opp til nye kriger. Merk ordet «alle» i følgende sitat: «For det er jo netop de i Europa boende og virkende Pengejøder, som mot blodig Avance har financiert alle de rui[n]erende Krige, som i Løpet av de sidste Par Aarhundreder er blit ført mellem krigsgale Konger og Keisesere [sic]». Også i kjølvannet av den russiske revolusjon grasserte det «en Flok Jøder, som har slåt sig sammen om at røve, hvad der var tilbake av Rikdomme», mente *Vestopland*.[82] En annen leder i forkant av Arbeiderpartiets partisplittelse i 1923 mente at norske arbeidere umulig kunne ha interesse av å følge de intrigerende og upålitelige kommunistene: «det er vel ingen, som indbilder sig, at de menige norske Arbeidere høster nogen Vinding av at støtte Jødefolkets Verdensrevolution. Man maa nok være høiere paa Straa for at annamme Pengejødernes Guld».[83] Nasjonalt eierskap var en heldig politikk slik at Norge slapp å «ligge under de internasjonale Pengejøders Aak».[84] Eksempelvis måtte «Jødebanken Hambro Bank» unngås, ikke minst på grunn av dens samrøre med Norges Bank, hvor det var «indsat to Jøder i Ledelsen».[85]

Det fantes nordmenn som prøvde å gjøre livet vanskelig for navngitte jødiske borgere ved kritisk og negativ omtale. Det gjorde ikke Stubberud

En annen person som var interessert i å spre antisemittismens budskap i Gjøvik, var Marta Steinsvik. 6. mai 1924 skulle hun foredra i Folkeakademiet om «Sions konge, de berykte jødiske protokoller, jødeproblemet i vår tid».[86] Arrangøren regnet med fullt hus og kalkulerte med å nøye seg med lav billettpris, 25 øre.

Andre i arbeiderbevegelsen hadde avslørt Steinsviks foredrag om protokollene som humbug. Fra Stavanger lød det, skjønt litt i overkant sexistisk: «Fru Steinsvik har evnen til at fremlægge tankerne og meningerne i en sensasjonel form, men gad vite om det i disse tider er heldig at reise rundt og prædike jødehatets evangelium, det er i allefald heldig at profeten er en kvinde, for foredraget virket nærmest hysterisk, og friske sunde mennesker tar sikkert ikke fruen alvorlig».[87] Johannes Stubberud trykket på sin side annonsen for hennes foredrag, og til en forhåndsomtale av dette festet han flere meget talende kommentarer om Steinsvik og «jødeproblemet»:

> Fruen vil herunder komme inn på de nu avslørte og beryktede jødiske protokoller med det utarbeidede og befulgte program om jødenes verdenherredømme (sic) og tilintetgjørelse av andre folkeraser. Fru Steinsvik, som er teolog, har im ange (sic) år studert jødespørsmålet og samlet et rikt bevismateriell. Mr. Ford som har ofret millioner og bl. a. utgitt egne aviser til jødespørsmålets belysning, har nylig innbudt fruen til å holde foredrag i Amerika.[88]

Det er neppe nødvendig å kommentere her i detalj at det mest beryktede med *Sions vises protokoller* er deres tilblivelse, altså som et rent falsum. Stubberud tok «protokollene» for god fisk, sammen med «Mr. Ford», industrimagnaten Henry Ford, sine mange bestrebelser «til jødespørsmålets betydning», som inkluderte publisering av «protokollene» for et amerikansk publikum.[89] Hva Steinsvik av egen maskin hadde samlet «bevismateriell» mot, ble ikke utdypet. Men sikkert var det at Johannes Stubberud ventet avsløringer av jødenes gjøren og laden som var direkte makabre: «Det gjøres uttrykkelig opmerksom på at foredraget ikke egner seg for barn».[90]

Vending skapt av Hitler?

Etter å ha gått gjennom Johannes Stubberuds og til dels andres arbeiderpressetekster om «pengejøder» vil jeg også understreke at Stubberud ikke gikk etter enkeltpersoner. Det finnes eksempler på nordmenn som prøvde å gjøre livet vanskelig for navngitte jødiske borgere ved kritisk og negativ omtale.[91] Det gjorde ikke Johannes Stubberud. Han kunne tvert imot ha et vennlig ord til overs for jødiske enkeltpersoner som hadde gjort noe godt. En bra handling var for eksempel å bidra i kronerulling for *Kongsvinger Arbeiderblad*. Stubberud framhevet således Herman

Jøder og jesuiter.

Slip ikke jesuiterordenen og den jødiske storkapital ind i landet.

Det vilde være nationalt selvmord.

Fru Martha Steinsvik uttaler sig i et interview om disse spørsmaal.

Den kjendte taler og skribent, fru Martha Steinsvik har i den senere tid behandlet spørsmaalet om jøder og jesuiter i en række foredrag, hun har holdt utover landet. Alt ialt har hun paa denne maate naad noget slikt som et par hundre tusen mennesker. Og den som kjender fru Steinsvik vet, at hun ikke har talt forgjæves. Hun hører til de beste av vore folketalere, og med sit lyse sind, sin tro paa de religiøse værdier og sin tro paa de saker, hun ofrer sine evner, har man grund til at mene, at

denne engelske jøde utmerket godt om, at man arbeidet paa at faa revolution istand bl. a. i Tyskland, holt og holdent under jødisk ledelse, sier han. Den kom da ogsaa ganske riktig istand.

— Mener De, at jødene ogsaa spiller hovedrollen nu under revolutionen i Rusland?

— Er der noget voksent menneske længer, som tviler paa den ting? Monsjevikken Kerensky, som aapnet revolutionen, var jøde, son av jøden Adler og av en jødinde. Bolsjevikken

Marta Steinsvik (1877-1950) var en norsk forfatter, debattant, teolog og kvinneforkjemper. Hun gikk god for Sions vises protokoller (som var et rent falsum), og hun er husket for å ha advart om den jødiske fare. (Faksimile fra Wikipedia.)

Joseph fra Husubekken, som gladelig ga ei krone til *KA* i tillegg til fast kontingent til Arbeiderpartiet og fagforeningen. Riktignok skjedde heller ikke det uten en bitende kommentar til personer av samme bakgrunn som Herman Joseph: «Hvor finner du slikt hjertelag hos noen omvankende handelsjøde?»[92]

Herman Joseph og kona hadde utvandret – til fots – fra Litauen til Norge i sin tid, og brukte beina også for å forsørge familien i tiår etter tiår. Han var populær som omreisende handelskar på Finnskogen fordi distriktet hadde så få butikker ellers.[93] Det tyske styret ble oppmerksom på Joseph, han ble arrestert både 24. juni 1941 og 26. oktober 1942[94] og endte sitt liv i Auschwitz.[95]

Jødiske enkeltpersoner som ble forfulgt, hadde Stubberud også sympati for. Flere ganger mintes han forfølgelsen av Dreyfus i Frankrike,[96] og «den fattige jøde» Heinrich Heine ble panegyrisk hyllet: «Hvilken glans står det ikke av hans navn i verdenslitteraturen! Hvor foraktet var han ikke av sine samtidige pengesterke medmennesker!»[97] I en jule-leder gikk Stubberud imot dem som hevdet at jødene tok livet av Jesus. «Nei, det var det ikke, – det var de rike og mektige».[98] Nettopp dette er det man ville vente å finne i arbeiderpressen, etter å ha lest den foreliggende sekundærlitteraturen. Men å motsi de humanistiske kommentarene og trekke jødenes intensjoner i tvil ble Stubberuds merke. I sine aviser brakte han gjerne dagens sitat. Flere ganger brukte han følgende Paulus-lignende uttalelse av Anatole France: «Jeg kjenner hverken jøder eller kristne. Jeg kjenner bare mennesker, og jeg gjør ingen annen forskjell på dem enn på slike som er rettferdige og slike som er urettferdige».[99] Men også et sitat av Jean Racine ble brukt: «Jødenes gud (pengene), du vil seire!»[100] I 1931 gjenopplivet Stubberud, av alle ting, jødebolsjevik-stereotypien. Han latterliggjorde de lokale «nykommunistene» som forsøkte å samle arbeidsløse til en demonstrasjon mot Ap-styret i Oslo. NKP i Hedmark måtte dertil ha hjelp fra sentralt hold, således kom det en dag til Odalen «en svartsmusket jødisk utseende mann». Den «svartsmuskede jøden»

fikk kontakt med flere hundre personer i Odalen og Solør, men Stubberud kunne til slutt godte seg med at demonstrasjonen ble mislykket.[101]

På den annen side hadde Stubberuds aviser lenge advart mot den tyske fascismen. Et sentralt poeng var at de ulike bevegelsene, hvor «Hittler» ledet en av mange grupperinger, var finansiert av storkapitalen. Fascismen skulle «utnyttes av kapitalistene mot den revolusjonære arbeiderbevegelse». Flere ganger ble fascistenes antisemittisme framhevet til skrekk og advarsel i stedet for, som det også skjedde, at «jødekapitalen» ble framstilt som en medspiller til fascismen.[102]

Hitlers innspurt på veien mot makten sammenfalt med en periode der Johannes Stubberud midlertidig forlot Østlandet. Fra 1932 tok han tre år i Narvik hvor han redigerte partiavisa *Fremover*, før han dro ned til *Halden Arbeiderblad* i 1935.

Fremover hadde trykket lederartikler med antisemittiske elementer under den forrige redaktøren, Naftali Nilsen.[103] Da Stubberud var ganske fersk i *Fremover*-stolen, trykte han artikkelen «Hitlers jødepenger» av signaturen Gajus. Artikkelen bagatelliserte Hitlers jødehat, fordi Hitler tvert imot *allierte* seg med alle jøder som bladde opp penger. Gajus tok for god fisk en Hitler-uttalelse om at jøder kun var nasjonalsosialistenes fiender når de «forener sig med bolsjevismen». Uttalelsen «setter Hitlers jødehat i sin rette belysning», skreiv Gajus: «de 'anstendige' jødene er Hitlers venner, og hvem er 'anstendig'…? Jo, de som gir Hitler penger». På denne måten hadde Hitler blitt «venner» med blant annet «bankfyrsten Rotschild», het det, og NSDAP-politikerne hadde latt være å stemme mot schächtning i Thüringen i oktober 1931 – «en munter historie» i Gajus' øyne.[104] Gajus var Kjell Gjøstein Aabrek, en bergenser som begynte å skrive i hjembyens sosialdemokratiske presse og nå jobbet som lektor i Narvik. Etter krigen var han Ap-stortingsmann og mangeårig statssekretær.[105] Artikkelen sto først på trykk i Gajus' tidligere hjemstedsavis *Bergens Arbeiderblad* og ble derfra spredt landet rundt.[106]

Det kan imidlertid se ut som Hitlers maktovertakelse i 1933 skapte en vending i retorikken. Nå skjønte flere alvoret. Jødene ble en utsatt part i stedet for en skjult makt. I hvert fall ga *Fremover* mye plass til telegrammer, rimeligvis utsendt fra sentralt hold i arbeiderpressen, som advarte mot jødeforfølgelsene som var satt i gang i Tyskland «med bestialsk grusomhet».[107] *Fremover* trykket også en positiv reiseskildring fra en kibbutz – en slik «kolonisasjon» ville «vel være umulig uten kommunisme»[108] – og knyttet an til etterkrigstidas Israel-vennlighet i Arbeiderpartiet.

Åsmund Borgen Gjerdes doktoravhandling handler om nettopp dette, pro-sionisme på den norske venstresida, men dokumenterer at denne holdningen etterfulgte mange år med anti-sionisme. Å mene at jøder ikke burde jobbe for å opprette et hjemland i Palestina var én ting, men noen ganger tok argumentasjonen en antisemittisk tone, gjerne subtil. I mars 1933 så *Arbeiderbladet* for seg at det var rasjonelt av nazi-regimet å planlegge mottiltak hvis det fant sted en internasjonal, «jødisk boikott» av Tyskland, og i september 1933 var *Arbeiderbladet* fortsatt opptatt av at «jødisk storfinans» ikke måtte få spillerom til å utnytte naturressurser i Dødehavet.[109] Gjerde finner at arbeiderpressen responderte med «a great deal of sympathy for and attention to the Jewish victims of Nazi terror; yet it did not prompt them to discard a discernible discursive link between Jewishness and capitalism». Man holdt fortsatt på den skepsis som kom fram i offentlig samtale til angivelige intime forbindelser mellom jøder og kapitalisme.[110] Fortsatt kunne et ukjent antall arbeiderpressefolk være åpne «to the possibility that there may be some truth to antisemitic claims about (some) Jews' hidden power and inordinate propensity to reap material gain».[111]

Det kan imidlertid se ut som Hitlers maktovertakelse i 1933 skapte en vending i retorikken. Nå skjønte flere alvoret. Jødene ble en utsatt part i stedet for en skjult makt

Dette var foreløpig en videreføring av 1920-årenes «diverse and contradictory» holdninger til jøder.[112] Dette passer godt på Stubberud, og hans aviser fort-

Det kan virke som om jødestereotypiene i arbeiderpressen forsvant på 1930-tallet, da Hitler var kommet til makten. På dete bildet fra 21. mars 1933 bøyer rikskansler Adolf Hitler seg for reichspräsident Paul von Hindenburg og gir ham hånden. Med denne demonstrative gest ga nasjonalsosialistene et falskt inntrykk av lojalitet til Weimarforfatningen og at Hindenburg fortsatt var den egentlige statsleder. (Foto Bundesarchiv.)

satte å bære preg av dette. Også i 1933 kunne det hete i telegrammene i *Fremover* at Hitler-regimet «håper jødene nu har fått en lærepenge. Hvis den ennu ikke er tilstrekkelig vil det bli rettet et slag mot deres aller ømmeste punkt – pengepungen».[113] At Hitler-regimet ville stoppe jødeforfølgelsene hvis jødene i «tilstrekkelig» grad endret atferd etter en innledende «lærepenge», var i beste fall ønsketenkning. Det må nok sies at teksten dessverre spilte på en underliggende følelse av at jødene, i hvert fall de som holdt hardt «på pengepungen», faktisk hadde noe å svare for i det tyske samfunnet. Selv da Nürnberg-lovene ble vedtatt i 1935, omtalte *Arbeiderbladet* at Tyskland hadde et «jødespørsmål».[114] Når man har et «spørsmål» – de uttalte antisemittene kunne også bruke begrepet «jødeproblem» – må det formodentlig «løses». Og tida skulle utvilsomt vise at jødene kunne rammes på en mye verre måte enn «på pengepungen». Johannes Stubberud markerte seg som sagt også som sterk motstander av det nazi-tyske okkupasjonsregimet, og ble tatt av dage for det.

Det var dypt tragisk at Johannes Stubberud døde under krigen og ikke fikk komme tilbake til normal avisdrift, i yrket han hadde jobbet seg opp i fra en beskjeden bakgrunn. Han kjempet også for gode saker på de fleste samfunnsområder, motivert av idealisme og ikke egeninteresse. Ikke desto mindre framstår han som en aktiv jødehetser i norsk arbeiderpresse, hvor man lenge trodde dette ikke fant sted. Man er nå klar over at foraktfulle begrep som «pengejøder» ikke bare er tilfeldige ord slynget ut i forbifarten, ord man «i farten kunne støte på», for å si det med en historiker. Snarere er slik ordbruk et symptom på en underliggende antijødisk strømning. Den dag i dag brukes «jøde» som skjellsord. Brukere påstår gjerne at det er en fast uttrykksmåte løsrevet

fra en sammenheng med jøder, men det er jo ikke tilfeldig at det er nettopp denne folkegruppa som igjen og igjen brukes som skjellsord. Som Åsmund Borgen Gjerde påpeker når arbeiderpressen inneholdt angrep på «jødiske kapitalister»: Man var imot kapitalister, hvorfor måtte «jødisk» legges til?[115] Det var fordi de to ordene var forbundet gjennom stereotypier. Advarsler mot «pengejødene» i arbeiderbevegelsen blandet seg med tilsvarende skriverier i sentrums- og borgerlig leir, til en større helhet som understreket jødenes angivelige fremmedhet i norsk kultur. Slik tankegang har fått og kan få høyst reelle konsekvenser. Det bør derfor forskes systematisk og dekkende på antisemittisme i arbeiderbevegelsen før 1940.

Noter

1 Paulsberg 1998: 24–54

2 «Oppland Arbeiderblad – en av tre arbeideraviser i 1920-åras Gjøvik», Oppland Arbeiderblad 4. juli 1970

3 Ibid.

4 Våre falne 1951: 253. Han hadde for øvrig en nevø, William Stubberud, som falt allerede under felttoget i 1940.

5 Jeg har søkt i nb.no på pengejøde, pengejøden, pengejøder, pengejødene, pengejødenes og pengejøders samt de arkaiske stavemåtene pengejøderne og pengejødernes. Videre har jeg søkt på alle disse bøyningskombinasjonene hvor forstavelsen penge- er byttet ut med finans-, forretnings-, handels-, bank-, børs-, dollar-, kapitalist-, -kapitalist, -kapital og -finans, samt «jødespørsmålet» og ulike bøyninger av dette. Av alle disse uttrykkene ble «penge»-variantene brukt desidert mest. I Stubberuds aviser har jeg også søkt på jøde, jødisk, semitisk, antisemitisk og antisemit (datidas rettskrivningsmåte) med forskjellige bøyninger. Til sist har jeg gjort stikkprøver på setninger i Stubberuds artikler for å påse at han ikke hadde kopiert dem fra andre originalkilder. Mulige feilkilder er to: for det første at mange aviser ikke er digitaliserte ennå (men Stubberuds aviser er det), for det andre at digitaliserte aviser kan være ikke-søkbare fordi skanningen har forvekslet e med c, ø med o og så videre. Det bør nevnes at de aviser som det er grunn til å tro at en redaktør kan ha hentet stoff fra (særlig Arbeiderbladet), er digitaliserte, samt at arbeiderpressens folk ofte var flinke til å oppgi kilde når de gjorde slikt.

6 Ringdal 2018: 6–8

7 Helland 2019: 51

8 Johansen 1984: 60

9 Ibid. Johansen (1984: 51) lister for øvrig opp som synonymer til pengejøde: forretningsjøde og handelsjøde, derunder klokkejøde, urjøde, ulljøde, tøyjøde, klesjøde, manufakturjøde, sjakrejøde. Som man ser, fokuseres det her mest på handelsmenn fra folkedypet og ikke på større kapitalister.

10 Johansen 2006: 36

11 Johansen 2006: 33–36

12 Johansen 2014: 246

13 Johansen 2014: 253–255. Tidens Tegn helte politisk mot Frisinnede Venstre, Adresseavisen mot Høyre. De to andre oppslagene var leserinnlegg i Østlandets Blad (H, Ski) og Indlandsposten (V, Kongsvinger). Innlegget i Indlandsposten sto også i Aftenposten Aften 22.april.1926.

14 Braut Simonsen 2011, jf. Braut Simonsen 2009

15 Braut Simonsen 2012: 54–55.

16 Lorenz 2011

17 Einhart Lorenz har blant mye annet gitt ut NKPs mellomkrigstidshistorie, Det er ingen sak å få partiet lite (1983), samt Arbeiderbevegelsens historie i to bind (1972, 1974).

18 Lorenz 2011: 39

19 Lorenz 2011: 48

20 Lorenz 2005: 475–485

21 Kjeldstadli 1994: 163

22 Kjeldstadli et al. 2003: 325–327. Kjeldstadlis belegg er to eksempler og kilder, Social-Demokraten 27. desember 1900 og en bok av Halvdan Koht fra 1910.

23 Kjeldstadli 2015

24 Emberland 2005: 407

25 Emberland 2005: 412

26 Christensen 1998.

27 Her gjennomgikk Christensen én arbeideravis systematisk for 1910–11, Nordlys, samt Arbeiderpartiets offisielle tidsskrift Det 20de Aarhundre. I Saxlunds andreutgave av boka fant han også henvisninger til Solungen og Social-Demokraten som ble brukt som enkeltklipp, og gjennomgikk til sist Arbeiderbladet systematisk for 1923 (Christensen 1998: 139–144). Av disse fire publikasjoner fra Oslo, Åsnes og Tromsø holdt Olav Kringen i Social-Demokraten en «gjennomgående positiv» tone til Jøder og Gojim, men Kringen mente at å sidestille jøder og kapitalister var å «rette baker for smed». Kringen «definerte dem [jødene] som fienden» bare «når jødene opptrådte som kapitalister», skriver Christensen (1998: 59). Mendelsohn (1969: 502–503) framstiller Kringen som mer kritisk. Redaktør Waldemar Carlsen i Solungen hadde enkeltinnvendinger til Jøder og Gojim og fant bokas fokus ensidig, men syntes Saxlund var «en modig mann» som gikk «til felts mot et folk som var så mektig økonomisk sett» (Christensen 1998: 61). Christensen (1998: 63) oppsummerer dermed med at økonomisk stilling var retningsgivende for arbeiderbevegelsens jødesyn – «Rase var tydelig uvesentlig for arbeiderbevegelsen i denne sammenhengen». Hva så med Det 20de Aarhundre, hvor Aps partisekretær og LOs leder satt i redaksjonen? De to relevante artiklene Christensen fant der, var skrevet av Saxlund selv, hvorav den ene var en oversettelse fra tyskeren Theodor Fritsch' proto-nazistiske tidsskrift Hammer. Begge artiklene var sterkt rasistiske. De ble ikke motsagt (Christensen 1998: 89–94).

28 Selv har jeg undersøkt én annen arbeideravis. Demokraten på Hamar erklærte på lederplass da Jøder og Gojim kom ut at «Som folk har de [jødene] altsaa ikke indtat nogen særstilling i det økonomiske liv; og jødefaren er i saa maade kun indbildning» (Demokraten 14. mars 1911). Dette var progressivt, men deretter fulgte bemerkninger om at utleiere, uansett folk og religion, kunne kalles «huseierjøder», mens leieboere uansett bakgrunn var å regne som gojim (Demokraten 14.mars, 18.mars 1911). Olav Kringen og kona Inger rykket inn og fortalte om dårlig opplevelse som leieboer hos en «udleierjøde», den etniske norske kjøpmannen Oluf Moe. Da Moe svarte på innlegget og protesterte mot påstanden, skreiv Kringen-ekteparet: «Han staar som Shylock paa sit dokume[n]t og faar sit efter loven» (Demokraten 16. og 21. mars 1911). Jøde og shylock skulle altså være allmenne skjellsord i Olav Kringens øyne; her skulle jøder trekkes inn som assosiasjon til en «norsk» persons angivelig dårlige oppførsel.
29 Mendelsohn 1969: 488–508, 556–564, 568–575, 579–583
30 Mendelsohn 1969: 558
31 Dahl 2008: 456
32 Dahl 2008: 453–454
33 Gjerde 2019: kapittel 2
34 Lien 2015: 39
35 Lien 2015: 41–44
36 Strømmen 2013: 39–47. Boktittelen til Strømmen angir selvfølgelig en avgrensning til den politiske høyresida, men jeg tolker kapitlet «Jødehatet i Norge» som et bakgrunnskapittel – det trekker også «sorte tråder» tilbake til 1814 uten at det vel er meningen å kalle eidsvollsmennene «høyreradikale». Bakgrunnskapitlet skal derfor fortelle om alle typer jødehat i Norge som den ekstreme høyresida bygde på.
37 Bruland 2017: 31–35, Westlie 2019, jf. Helland 2019: 42
38 Ottosen 2019
39 «Straff», Oppland Arbeiderblad 14. april 1924
40 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 20. august 1924
41 Stortinget 2014a
42 «Sverre Krogh og Wergeland», Oppland Arbeiderblad 21. juli 1925
43 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 20. januar 1925
44 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 14. januar 1925
45 Lorenz 2011: 38
46 Et forbehold: Enkelte arbeiderpartimenn brukte faktisk uttrykket «bolsjevikjøder» da «oppgjøret med Komintern og Moskva var på det mest intense, selv om den slags argumenter mere hørte til sjeldenhetene» (Johansen 1984: 49).
47 «Til høire for høire», Oppland Arbeiderblad 6. april 1925
48 Braut Simonsen 2009: 59
49 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 17. september 1927
50 «Et vellykket arbeiderstevne på Raufoss tross – regnværet», Oppland Arbeiderblad 14. juni 1926. Kursivering i originalen.
51 Lederartikkel, Oppland Arbeiderblad 24. april 1925
52 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 12. september 1927, jf. Carstens 2000
53 «Medisinmannen», Kongsvinger Arbeiderblad 23. februar 1928. Ifølge denne usignerte kommentaren var det «merkelig at man ikke hitter på voldgift eller tukthuslov for disse pengejødene». Voldgift og tukthuslov var midler som ifølge arbeiderbevegelsen var skapt for å tvinge fram visse resultater av lønnsoppgjør og umuliggjøre streik som våpen mot lønnsoppgjørene.
54 «Hvad arbeiderpartiet vil. II. Bankvesen», Kongsvinger Arbeiderblad 14. september 1927
55 Haave 2011, Stortinget 2014b
56 «Småbrukerne og partiene», Kongsvinger Arbeiderblad 12. februar 1927
57 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 20. desember 1927
58 «Statsgarantert spekulasjon» av Olav Sæter, Oppland Arbeiderblad 9. oktober 1926. Sæter forklarte ikke resonnementet sitt så tydelig, men tok utgangspunkt i sentralbanksjefen: «Diktatoren Rygg har vært meget åpenhjertet hele tid. Hans program har stått å lese i alle landets aviser. Programmet er kort og godt å bringe kronen op i pari», altså tilbake til valutakursen målt opp mot gull. Sæter mente videre at statens «garanti til Norges bank i anledning kronekursen» medførte at 50 millioner kroner «har gått til utenlandske spekulanter», altså «pengejøder» og «valutahyener».
59 «Hvor lenge?» av Olav Sæter, Akershus Arbeiderblad 17. november 1927 samt Vestfold Fremtid 17. november 1927
60 «Norge – fattigkasselandet», Akershus Arbeiderblad 23. desember 1916 samt Kongsvinger Arbeiderblad 27. desember 1926
61 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 16. januar 1929; lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 4.9.1929; lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 26. september 1929; «Vår egen store dag», Kongsvinger Arbeiderblad 30. april 1930; «Krig og borgerkrig», Fremover 1. november 1932
62 «Det nasjonalsindede høire» av «Lucifer», Oppland Arbeiderblad 18. august 1925
63 «Sacco og Vanzetti» av Hans Nylænder, Kongsvinger Arbeiderblad 27. august 1927
64 Lederartikkel av Ød., Oppland Arbeiderblad 25. januar 1926
65 Lederartikkel, Hamar Arbeiderblad 6. februar 1926
66 «Har Mowinckel stortingets tillit?» av Ella Anker, Kongsvinger Arbeiderblad 13. februar 1928. Artikkelen sto opprinnelig i Arbeiderbladet 11. februar 1928, og seinere i minst seks andre arbeideraviser. Ella Anker hadde blitt med i Arbeiderpartiet året i forveien, jf. Høyer 1999.
67 «Fra taknemlige arbeiderfamilier i Torpa» av Ole Eng, Oppland Arbeiderblad 9. april 1931
68 «Bygdefolkets Krisehjelp» av C. A. Madsen, Oppland Arbeiderblad 19. oktober 1931. Innlegget sto også i Vestopland samme dato.
69 «Når Israels barn strides på Kaffistova», Oppland Arbeiderblad 1. mai 1931, opprinnelig i Arbeiderbladet 30. april 1931

70 «Jødeslaktningen – schächtningen» av Johannes Bøe, Oppland Arbeiderblad 5. juni 1926. Per Ole Johansen har nevnt Johannes Bøe i flere av sine forskningsbidrag, men først i en artikkel om schächtningsdebatten utdypet han hva Bøe egentlig mente (Johansen 2014: 252). Johansen siterte her likelydende inserat i bladet Dyrenes Beskytter.
71 Snildal 2016: 53, 55
72 Lorenz 2011: 43
73 Gjerde 2019: 91
74 Dahl 1995
75 «Fru Parasita» av «Sfinx», Kongsvinger Arbeiderblad 18. februar 1928. I et lite drama skrevet av en pilar i Hedmarks arbeiderbevegelse, Waldemar Carlsen, lar han en karakter si om hjembygdas kirkeklokke: «Det er besynderlig forresten. At ikke det offentlige med alle bundskrapte kasser pantsetter den til en eller annen jøde», jf. «Streik. Dramatisk bagatell i 2 akter» av Waldemar Carlsen, Kongsvinger Arbeiderblad 13. september 1930. Det kan ha vært sånn folk faktisk snakket på denne tida, og ikke Carlsens budskap. Carlsen møtte vi imidlertid også i note 27 med enkelte positive ord til Jøder og Gojim-forfatter Eivind Saxlund.
76 «Det kinesiske laan», Social-Demokraten 8. februar 1898
77 Jeg viser her til søkestrategien som er redegjort for i note 5.
78 Johansen 2006, Harper 2012
79 Simonsen 2009: 4
80 Lederartikkel, Vestopland 6. februar 1923
81 Ibid.
82 Ibid.
83 Lederartikkel, Vestopland 20. september 1923
84 Lederartikkel, Vestopland 16. august 1923
85 «Skal Norge sælges til Pengejöderne?», Vestopland 13. februar 1923. Artikkelen opptrer også i Kjetil Braut Simonsens undersøkelser av Namdalen og Nationen (2009: 83–84). Teksten sto først på trykk i Namdalen, deretter Nationen, så Vestopland før den spredte seg til Lillehammer Tilskuer 16. februar 1923.
86 Annonse, Oppland Arbeiderblad 5. mai 1924
87 «'Zions konge'», Den 1ste Mai 3. desember 1920
88 «Fru Marta Steinsvik», Oppland Arbeiderblad 2. mai 1924
89 Harket 2005: 361–378, Ringdal 2018
90 «Fru Marta Steinsvik», Oppland Arbeiderblad 2. mai 1924
91 Brattelid 2004
92 «Bidrag til pressa vår», Kongsvinger Arbeiderblad 4. desember 1930
93 Lunde 1998: 297–298
94 Ottosen 1995: 351
95 Harper 2012: 64. Av en eller annen grunn har ikke forfatter John Vegard Lunde (1998: 299) ført opp Joseph i rubrikken «Jødene som døde» når han skriver om holocaust i Hedmark.
96 «Sadoul arrestert», Oppland Arbeiderblad 6. desember 1924; «'Rettsvesenet'», Kongsvinger Arbeiderblad 19. desember 1928
97 Bokanmeldelse av Johannes Stubberud, Kongsvinger Arbeiderblad 30. november 1929
98 Lederartikkel, Kongsvinger Arbeiderblad 22. desember 1928
99 «Dagens tekst», Oppland Arbeiderblad 8. februar 1924; Kongsvinger Arbeiderblad 13. april 1927 og 19. januar 1931
100 «Dagens tekst», Kongsvinger Arbeiderblad 2. april 1928
101 «Revolusjonen mot arbeiderstyret i Oslo», Kongsvinger Arbeiderblad 26. februar 1931
102 «Den tyske fascisme» av Harry Gutmeyer (muligens et pseudonym), Oppland Arbeiderblad 2. mai 1924; «Det mørkeste Tyskland», Kongsvinger Arbeiderblad 28. november 1928
103 «Opium for folket», Fremover 3. januar 1931; «Slikt kaldes politikk», Fremover 30. juni 1931. Jeg har tatt stikkprøver med mål om å bekrefte at ikke redaksjonen kopierte artiklene fra andre steder.
104 «Hitlers jøde-penger» av Kjell Gjøstein Aabrek, Fremover 6. august 1932. At Hitler samarbeidet med «den jødiske kapitalen», ble også flittig hevdet av sosialdemokratene i Østerrike (Lorenz 2005: 481). At visse pengeinteresser støttet Hitler, kan være en kjensgjerning, men hvis man framlegger dette som typisk jødisk fordi «jødekapitalen» tillot seg å konspirere med hvem som helst for å beholde makt, er man over i antisemittiske forestillinger.
105 Gjerdrum 1948: 361
106 «Hitlers jøde-penger» sto i hvert fall i Bergens Arbeiderblad 26. juli 1932, Vestfold Fremtid 28. juli 1932, Sarpsborg Arbeiderblad 30. juli 1932 og Fremover 6. august 1932. Gajus skreiv flere tekster med dels de samme påstandene: «Adolf Hitler» i Bergens Arbeiderblad 22. juli 1932 – seinere trykt i Kongsvinger Arbeiderblad, Arbeider-Avisa, Den 1ste Mai, Oppland Arbeiderblad og Nordlands Framtid – og «Hitlers sølv-penger» på lederplass i Bergens Arbeiderblad 25. juli 1932 – seinere trykt i Arbeider-Avisa, Akershus Arbeiderblad og Tidens Krav.
107 «60 000 personer i tyske fangeleire», Fremover 20. juni 1933, jf. «Raffinert jødeforfølgelse i Tyskland», Fremover 4. april 1933; «De siste jødeforfølgelser i Tyskland», Fremover 4. april 1933.
108 «3 måneder i Palæstina» av «en tysk kamerat», Fremover 25. juli 1933
109 Gjerde 2019: 66, 93. Mindre representativ, men mer oppsiktsvekkende, er en uttalelse av Odd Bang-Hansen i Kamp og kultur så seint som i 1935. Bang-Hansen gikk i rette med påstander om at en person som vandret gjennom en jødisk getto, ville føle et drag av antisemittisme i seg. Det kunne personen imidlertid ha følt hvis personen møtte en av «børsjødene», mente Bang-Hansen (Gjerde 2019: 97–98).
110 Gjerde 2019: 91
111 Gjerde 2019: 130
112 Gjerde 2019: 89
113 «Fascistene fortsetter 'konsolideringen'», Fremover 4. april 1933
114 Gjerde 2019: 99
115 Gjerde 2019: 89–90

Litteratur

Brattelid, K. (2004). *Mikal Sylten: et antisemittisk livsprosjekt*. Universitetet i Oslo: hovedoppgave

Braut Simonsen, K. (2009). «*Den store jøde-bevægelse*»: antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920–1925. Universitetet i Oslo: masteroppgave

Braut Simonsen, K. (2011). «Nasjonalitetens antitese: Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen 1920–25». Moe, V. og Kopperud, Ø. (red.). *Forestillinger om jøder. Aspekter ved konstruksjoner av en minoritet 1814–1940*. Oslo: Unipub

Braut Simonsen, K. (2012). «'Vor ære og vor magt har pengejøder tatt'. Antisemittiske forestillinger i norsk bondebevegelse på 1920-tallet». *Humanist* 26 (2), s. 37–56.

Bruland, B. (2017). *Holocaust i Norge. Registrering. Deportasjon. Tilintetgjørelse*. Oslo: Dreyer

Carstens, S. (2000). «Abraham Berge». *Norsk biografisk leksikon*, 2. utg.

Christensen, O. S. (1998). *Jøder og gojim. Mottakelsen av et antisemittisk skrift fra 1910*. Universitetet i Oslo: hovedoppgave

Dahl, H. F. (2008). «Antisemittismen i norsk historie». Hagtvet, Bernt (red.). Folkemordenes *svarte bok*. Oslo: Universitetsforlaget

Dahl, W. (1995). «Rasisme i masselitteraturen». Birkeland, Bjarte (m.fl., red.). Nazismen og norsk litteratur. Oslo: Universitetsforlaget

Emberland, T. (2005). «Antisemittismen i Norge 1900–1940». Berg Eriksen, T.; Harket, H.; Lorenz, E. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm

Gjerde, Å. B. (2019). *The Meaning of Israel. Anti-Zionism and Philo-Zionism in the Norwegian Left, 1933–1968*. Universitetet i Bergen: ph.d.-avhandling

Gjerdrum, F. (red., 1948). *Studentene fra 1920: biografiske opplysninger og statistikk*.

Harket, H. (2005). «Sions Vises Protokoller». Berg Eriksen, T.; Harket, H.; Lorenz, E. (2005). *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm

Harper, C. S. (2012). *Rettsoppgjørets behandling av deportasjonen av jødene fra Norge under okkupasjonen 1940–1945*. Oslo: HL-senteret/ Akademika forlag

Helland, F. (2019). *Rasismens retorikk. Studier i norsk offentlighet*. Oslo: Pax

Høyer, S. (1999). «Ella Anker». *Norsk biografisk leksikon*, 2. utg.

Haave, M. (2011). Upubliserte manus om Innst. S. 2/1927 og om Fredrik Monsens utgitte skrifter

Johansen, P. O. (1984). *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914–1943*. Oslo: Gyldendal

Johansen, P. O. (red., 2006). *På siden av retts-oppgjøret*. Oslo: Unipub

Johansen, P. O. (2014). «Forbudet mot det jødiske slakteritualet; en antisemittisk trigger». Finstad, L. og Lomell, H. M. (red.). *Motmæle. En antologi til Kjersti Ericsson, Cecilie Høigård og Guri Larsen*. Oslo: Novus

Kjeldstadli, K. (1994). *Et splittet samfunn 1905–35*. Bind 10 av *Aschehougs norgeshistorie*. Oslo: Aschehoug

Kjeldstadli, K.; Myhre, J. E.; Niemi, E. (2003). *I nasjonalstatens tid 1814–1940*, bind 2 av *Norsk innvandringshistorie*. Oslo: Pax

Kjeldstadli, K. (2015). «Rasisme og minoriteter». Norgeshistorie.no. Hentet fra *https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/mennesker/1603-rasisme-og-minoriteter.html.* Sist besøkt 17.10.2019

Lien, L. (2015). «'Jøden' og det nasjonale i den norske dags- og vittighetspresse 1905–1925». *Pressehistorisk tidsskrift* 24, s. 33-44. ISSN: 2387-3655

Lorenz, E. (1983). *Det er ingen sak å få partiet lite. NKP 1923–1931*. Oslo: Pax

Lorenz, E. (2005). «Antisemittismen og arbeiderbevegelsen». Berg Eriksen, T.; Harket, H.; Lorenz, E. *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*. Oslo: Damm

Lorenz, E. (2011). «'Vi har ikke invitert jødene hit til landet'. Norske syn på jødene i et lang-tidsperspektiv». Moe, V. og Kopperud, Ø. (red.). *Forestillinger om jøder. Aspekter ved konstruk-sjoner av en minoritet 1814–1940*. Oslo: Unipub

Lunde, J. V. (1998). *Motstand og ikke-motstand 1940–42*, bind 1 av *Hjemmefronten på Hedmarken og i Østerdalen*. Eget forlag
Mendelsohn, O. (1969). *Jødenes historie i Norge gjennom 300 år*, bind 1, Oslo: Universitetsforlaget
Ottosen, K. (1995). *Nordmenn i fangenskap 1940–1945. Alfabetisk register,* 1. utg. Oslo: Universitetsforlaget
Ottosen, R. (2019). «Et varslet folkemord? Dekning av Holocaust i norsk og svensk presse». *Norsk medietidsskrift* 26 (2), upaginert. *https://doi.org/10.18261/issn.0805-9535*
Paulsberg, T. (1998). *Ingens herre – ingens trell. Oppland Arbeiderblad 75 år i distriktets tjeneste*, bind 1. Gjøvik: Oppland Arbeiderblad
Ringdal, M. Aa. (2018). *«Norge vokn op!» Syv norske aktørers fortolkning og bruk av «Sions vises protokoller» 1920–1945*. Universitetet i Oslo: masteroppgave
Snildal, A. (2016). «Slaktelov med antisemittiske røtter? Bakgrunnen for forbudet mot jødisk rituell slaktemåte ca. 1890–1930». *Fortid* 13 (1), s. 49-56
Stortinget (2014a). Grunnloven fra 1814. Hentet fra *https://www.stortinget.no/no/Stortinget-og-demokratiet/Lover-og-instrukser/Grunnloven-fra-1814/.* Sist besøkt 17.10.2019
Stortinget (2014b). Innst. S. 2/1927. Hentet fra *https://stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Stortingsforhandlinger/Lesevisning/?p=1927&paid=6&wid=a&psid=DIVL948&s=True.* Sist besøkt 17.10.2019
Strømmen, Ø. (2013). *Den sorte tråden. Europeisk høyreradikalisme fra 1920 til i dag*. Oslo: Cappelen Damm
Våre falne, bind 4 (1951)
Westlie, B. (2019). *Det norske jødehatet. Propaganda og presse under okkupasjonen*. Oslo: Res Publica

Aviser

Bergens Arbeiderblad
Demokraten
Den 1ste Mai
Fremover
Kongsvinger Arbeiderblad
Oppland Arbeiderblad
Social-Demokraten
Vestopland

Aviser som er omtalt uten å brukes substansielt er kun henvist til i sluttnotene.

Ill: Endre Barstad Grafisk©2020

Fagfellevurdert

«– Vi stemmer Høyre i Sandefjord» Høyreaviser i valgkamp

Roar Madsen
Førsteamanuensis
Institutt for Lærerutdanning – NTNU
roar.madsen@ntnu.no

Per Overrein
Førstelektor
Institutt for Lærerutdanning – NTNU
per.overrein@ntnu.no

I 2010 kom *Norsk presses historie* (*NPH*) ut.[1] Partipressens vekst og fall var tema i bind 2 og 3, og omtalen avrundes med å fastslå at partipressens organisasjoner ble nedlagt utover 1980-årene.[2] Det siste er noe misvisende, da organisasjonene med unntak av venstrepressen først ble avviklet utover 1990-årene.[3] En større utfordring er likevel at verket avsluttet sin omtale av høyrepressen i 1970-årene.[4] Da aviskonsernene begynte sine avisoppkjøp midt i 1980-årene, ble høyrepressen og høyreavisene ikke omtalt.[5] Årsaken til den manglende omtalen *kan* ligge i Henrik G. Bastiansens arbeid fra 2009, som slo fast at Orklas første avisoppkjøp var oppkjøp av *forhenværende* høyreaviser.[6] Året etter skrev han kapitlet *EF-striden: partipressen for fall* i *NPH*. Med en litt annen formulering har verkets bindredaktør, Hans Fredrik Dahl, også gitt tilslutning til synspunktet.[7]

I vår forståelse må både strukturelle bånd og funksjonelle uttrykk være på plass for å kunne snakke om en partipresse

Når høyrepressen ikke ble omtalt, skapte *NPH* et bilde av at den tilhørte fortiden, da orklaoppkjøpene av *Moss Avis* (MA), *Fredriksstad Blad* (FB), Østlandets Blad (ØB, Ski), *Gjengangeren* (G, Horten), *Sandefjords Blad* (SB) og *Tønsbergs Blad* (TB) startet fra 1985, se tabell 1. En undersøkelse av om dette er riktig, fordrer granskning både av disse avisenes strukturelle bånd til høyrefamiliens organisasjoner og av deres partistøtte*funksjoner* rundt oppkjøpstidspunktene. I denne artikkelen vil vi påvise at disse avisene hadde tydelige høyrestøttefunksjoner da oppkjøpene startet, og vurdere utviklingen av deres høyrestøtte fra 1981 til 1985.

Avisene, forskningslitteraturen, begrepene og metodene

Vi har tidligere (*Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 2019) påvist at avisene vi her undersøker, var strukturelle partiaviser – en forlengelse av Høyres organisasjon i 1985/86. I denne artikkelen viser vi at avisene funksjonelt, gjennom redaksjonelle førstesideoppslag, annonsering og på lederplass, fortsatt var partiaviser for Høyre. Det undersøkte materialet er på til sammen 180 førstesider og 262 ledere i de definerte valgperiodene i 1981 og 1985. Undersøkelsen sikter mot å gi et bilde av styrken i høyrestøtten og av utviklingen av den, og er *ikke* en analyse av selve saksstandpunktene i valgkampsakene.

Dette krever at vi redegjør for våre metoder, for forskningslitteraturen på feltet, for vår empiri og for de begreper og forståelser vi legger til grunn. I senere underkapitler redegjør vi kort for den politiske konteksten rundt stortingsvalgene i 1981 og 1985, og går en kort vei innom avisenes bruk av stoff fra Høyres Pressebyrå – Norpress. Så undersøker vi avisenes høyrestøtte, først de tre vestfoldavisene, deretter avisen i Akershus og de to avisene i Østfold. Til slutt oppsummerer og drøfter vi våre funn, med tyngst

Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33, 2020, årgang 17, s. 70-93, publisert 19.06.2020.
Artikkelen finnes også som del av hele utgaven av Mediehistorisk Tidsskrift nr. 33 2020,
url: http://medietidsskrift.no/tidsskrift/mediehistorisk-tidsskrift-nr-1-2020-33/

vekt på 1985 og på endringene fra 1981 til 1985. Så formulerer vi våre kritiske merknader til framstillingen av høyrepressen i *Norsk presses historie*.

Da *NPH* ble skrevet, fantes det forskning og litteratur som ga signaler om at avviklingen av høyrepressen ikke kunne ha skjedd hverken i begynnelsen av 1980-årene eller rundt 1985, men måtte ha kommet senere. Dette gjelder NOU-ene 1982: 44 og 1992: 14 og arbeidene til Simensen (1999), Høyer (2005), Overrein (2005) og Allern (2007).[8] Historien til *Norsk Høyrepresse* fra 1985 (Mathisen 1985) gir heller ikke grunnlag for å hevde at partipresseorganisasjonen da tilhørte fortiden, noe også Bastiansen gir sin tilslutning til.[9] Hans konklusjon er likevel at avisene som her undersøkes, som var *medlemmer* av organisasjonen, var forhenværende høyreaviser.[10] Vi kan derfor ikke se at synspunkter fra denne litteraturen ble tatt hensyn til eller drøftet i Bastiansen og Dahl sine arbeider. Dette kommer vi tilbake til mot slutten.

Tabell 1. Avisene som er med i undersøkelsen

Avisene – med utgiversted der det ikke framgår av navnet	**Orklaoppkjøp**[11]	**Opplag 1986**[12]	**Redaktører i 1981 og 1985**[13]	**Konkurranseforhold *på utgiverstedet* 1985/86**
Moss Avis (MA)	Feb. 1985 (100 %)	14 736	Fredrik Th. Bolin	*Moss Dagblad* (A)**[14]** nr. 2. (opplag 1986: 6626)
Fredriksstad Blad (FB)	Aug. 1985 (34 %)	18 360	Erik Skogstrøm	*Demokraten* (A) nr. 2. (opplag 1986: 11500)
Østlandets Blad (ØB), Ski	Sept. 1985 (11,2 %)	15 437	Thorleif Løken (1981) Andreas Gjølme (1985)	Ingen
Tønsbergs Blad (TB)	Juli 1986 (41 %)	28 360	Svein Døvle Larssen	*Vestfold Arbeiderblad* (A)**[15]** nr.2 (opplag 1986: 10352), nedlagt 1988
Gjengangeren (G), Horten	Juli 1986 (26 %)	5603	Paul Einar Vatne (1981/85) Pål Stensaas (1985)	Ingen
Sandefjords Blad (SB)	Juli 1986 (8,2 %)	14 630	Bjørn Hoelseth (1981) Audun Tjomsland (1985)	*Vestfold Fremtid* (A)[16] nr.2 nedlagt 1982

Tabellen viser når Orkla Media startet å kjøpe opp aviser og eierandeler i 1985/86. Den viser opplagstallene i 1986, konkurranseforholdet med nr. 2-avisene og hvem som var redaktører ved de to aktuelle stortingsvalgene og da Orkla Media startet oppkjøpene. *Moss Avis*, *Fredriksstad Blad*, *Tønsbergs Blad* og *Sandefjords Blad* var nummer-en-avis på sine utgiversteder (per 1985/86), og Østlandets Blad og *Gjengangeren* hadde ingen konkurrenter på sine utgiversteder. Dette gir ikke hele konkurransebildet. Lokalaviser har grenseområder mot andre lokalaviser, og de kan også konkurrere med større regionaviser/riksaviser.

Begrepet *partiorgan* har i noen tilfeller vært forbeholdt aviser som var formelt *eid* av et parti, fastlagt i avisens vedtekter eller som ble regnet som partiets hovedorgan.[17] For å unngå uklarheter bruker vi i denne artikkelen partiavis eller høyreavis som bærende begreper.[18] I artikkelen «Partipressens avvikling – årsaker og faser» (*Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 25 2016) redegjorde vi for vår definisjon av *partiorgan/partiavis*, og for de *funksjonelle* og *strukturelle* sidene ved en partiavis,[19] samt at vi la fram en modell og en definisjon av *partipressesystemet*.[20] Av plasshensyn gjentar vi ikke argumentasjonen, men vi vil understreke følgende:

Partipressen som et nasjonalt samfunnsfenomen som systematisk ble registrert, regner vi som avviklet rundt 1994.[21] Tidfestingen er selvsagt diskutabel, men ingen har hevdet at partipressen eksisterte

etter den tid. I vår forståelse må både strukturelle bånd mellom partiene og avisene og funksjonelle uttrykk ved systematisk støtte til partiet i avisspaltene være på plass for å kunne snakke om en *partipresse* eller et *partipressesystem*. Etter avviklingen eksisterte det fortsatt lokale partiaviser og aviser med partipolitisk profil,[22] men de *strukturelle båndene* mellom avisene og partipresseorganisasjonene, mellom redaksjonene og partipressebyråene og mellom redaktørene og partiene var avviklet eller i ferd med å avvikles helt. Konsernorganisering tok over for partipressens organisering. De båndene til partiene som var igjen, betrakter vi som *strukturelle etterslep* av partipressesystemet.

Fra slutten av 1990-årene ble det foretatt en rekke postpartipresse-undersøkelser som slo fast at avisene fortsatt hadde en politisk profil, men at partiprofilen var neddempet.[23] En rekke masteroppgaver bekreftet funnene.[24] Dette regner vi som *funksjonelle etterslep* fra partipresseepoken. Ved å bruke begrepene *funksjonelle* og *strukturelle etterslep* synliggjøre vi at partipressen var avviklet, men at noen trekk fra partipressens periode fremdeles eksisterte eller var virksomme.[25]

Fra slutten av 1990-årene ble det foretatt en rekke postpartipresse-undersøkelser som slo fast at avisene fortsatt hadde en politisk profil, men at partiprofilen var neddempet. Dette regner vi som funksjonelle etterslep

Denne artikkelen skiller seg fra forskningen på postpartipressen ved at undersøkelsen er rettet mot aviser som var en del av et *partipressesystem* som fortsatt var i virksomhet. Vi finner at det funksjonelle uttrykket i disse høyreavisene skiller seg vesentlig fra innholdet i avisene som registreres i postpartipresseundersøkelsene.[26] Vår undersøkelse viser at avisene kunne være en direkte del av valgkampen til Høyre, både politisk og taktisk og som organisatorer for partiapparatet i valgkampinnspurtene.

Vårt utgangspunkt er følgende forståelse av hva en funksjonell partiavis er.

> *En avis som kontinuerlig både på lederplass og gjennom nyheter til et bestemt politisk parti leverer eksplisitt, omfattende og fra partiets synspunkt, adekvat støtte.*[27]

Stikkord som «kontinuerlig», «både på lederplass og gjennom nyheter», «eksplisitt», «omfattende» og «adekvat» gjør inklusjonskriteriene for kategorien funksjonell partiavis i sum *svært stramme*. Det er ikke uproblematisk å operasjonalisere en slik tilnærming for en undersøkelse. Kravet om at det må være «omfattende støtte», kan oppfattes som et krav om tydelighet i støtte (= klar eller sterk), men også som krav om gjentakende støtte over tid eller i volum. Å oppfordre til å stemme på et parti/regjeringsalternativ på lederplass er alene ikke nok til å karakterisere en avis som partiavis. Kraften i lederutsagnene og til hvem de henvender seg er undersøkt. Redaksjonelle førstesideoppslag og partiannonser er også undersøkt. Vi er selvsagt klar over at avisenes øvrige innhold kan modifisere bildet, men lederartiklene og førstesidenes innhold vil til sammen kunne gi signaler om avisenes prioriterte meningsbærende intensjoner.

Kontinuiteten fanger vi opp ved å undersøke til sammen 15 avisutgivelsesdager i begge valgkampperiodene i alle seks avisene. Manglende kontinuitet/omfang i hver valgkampperiode i en avis vil gi utslag på en indeksverdi som utregnes som en gjennomsnittsverdi for alle ledere i en avis i en 15-dagersperiode.[28] Med i dette bildet er også tre avisdager etter valget, og *da* er det ikke særlig relevant for en avis å oppfordre til å stemme på bestemte partier. Dette bidrar også til å holde indeksverdiene nede.

Antallet ledere i en avis varierer stort, de kunne ha mellom én og tre hver avisdag. Vi har valgt å regne alle enkeltledere i tilfeller der det er flere ledere i én utgivelse, som én selvstendig leder.

Partistøtteindeksen har vi kommet fram til ved å analysere ledernes høyrestøtte med vekting av støtten fra 0 til 6 etter styrke. Verdiladning *seks* er gitt ledere som oppfordret til å stemme Høyre eller på Høyres regjeringsalternativ. Vekting *tre* er gitt ledere som ga støtte til Høyres politikk eller deres ledere og talsmenn. Verdien *en* er gitt ledere som kritiserte

andre partier, og dermed indirekte ga høyrestøtte. De av lederne som ikke hadde partipolitisk relevans eller retning, er gitt verdien *null*.[29] Lederne har blitt plassert etter den tyngst verdiladde kategori de hører hjemme i. Den samlede verdiladningen for alle ledere i en avis i en valgperiode er dividert med antallet ledere, og er derfor en gjennomsnittsverdi. Et sentralt valg er om ledere uten politisk relevans eller retning skal inkluderes eller ekskluderes fra utregningen av indeksverdier. Dersom de utelukkes, kan det bidra til at vi i for liten grad fanger opp eventuelle trender til avpolitisering av lederne. På den andre siden kan det å ta dem med, bidra til å underkommunisere de (høyre)politisk ladede lederytringene som faktisk ble gitt. Det siste kan gi urimelige utslag i aviser med mange lederartikler (flere på en utgivelsesdag) og mange lederartikler uten partipolitisk verdiladning kombinert med andre ledere som markerte tydelige standpunkter. Vi har valgt å regne ut indeksverdier både med inklusjon og eksklusjon, slik at vi kan vurdere hvordan dette valget slår ut, og i hvilken grad dette er relevant for analysene.

Klassifisering av lederne er ikke uproblematisk, og for å nærme oss det intersubjektive har vi først klassifisert dem uavhengig av hverandre. I en drøy håndfull tilfeller der vi har klassifisert ulikt, har vi diskutert oss fram til felles klassifisering.

I undersøkelsen av avisenes *førsteside* har vi registrert om omtalen gir «nøytral», positiv eller negativ vinkling av bestemte partier. Systematisk positive nyhetsoppslag på førstesiden av bestemte partier og negativ omtale av andre partier vil kunne være et tydelig tegn på avisens politiske profil. Vi har også telt partiannonsene for alle partier. Annonser som er plassert andre steder i avisene, er ikke undersøkt. Det kan mistenkes at dette gjør at vesentlige deler av partiannonseringen er oversett. På den andre siden: Ettersom intensjonen har vært å undersøke partipressefunksjonene til de første orklakonsernoppkjøpte avisene opp imot kjente publiserte posisjoner, presses den praktisk tilgjengelige undersøkelsesstrategien vekk fra intensive strategier (undersøkelser av alt redaksjonelt stoff i en eller to aviser). Artikkelen vurderer heller ikke om det er utvikling og endring i den journalistiske ledersjangeren eller nyhetssjangeren utover de politiske fortolkningene.[30] I dette ligger selvsagt ikke motforestillinger til at fullstendige undersøkelser av en eller to aviser vil kunne gi mer fullstendige bilder av partistøttefunksjonene disse hadde. Men en slik strategi ville ikke gi et tilstrekkelig grunnlag for å vurdere den formulerte påstanden om at de første orklaoppkjøpene var oppkjøp av forhenværende høyreaviser.

Den politiske konteksten – stortingsvalgene i 1981 og 1985

Avisprofil i forhold til valg påvirkes av avisenes politiske tradisjon og tilhørighet, politisk situasjon, sympatitrender og dagsorden (sentralt og lokalt), av konkurransen mellom partiene og av posisjon i aviskonkurransen. Aviser er både *omskrevet av* en politisk situasjon og dagsorden, og *innskrevet i* denne.

Høyre hadde ulik styrke i avisenes nedslagsfelter. Stortingsvalget i 1977[31] gjorde høyrebølgen tydelig. I Østfold fikk Høyre klart under halvparten av Ap's oppslutning, mens de lå ca. 6 prosentpoeng bak i de to andre fylkene. Ekstrempunktene blant de seks utgivelseskommunene var den gamle skipsfarts- og hvalfangstkommunen Sandefjord (H 41,1 prosent, Ap 34,4 prosent) og den gamle industrikommunen Fredrikstad (H 27,5 prosent, Ap 53,1 prosent). Det store bildet ved stortingsvalget i 1981 var høyremobilisering fram mot regjeringsmakt – først i en ren høyremindretallsregjering, senere utvidet med KrF og Sp og til en flertallsregjering.[32]

Høyre ønsket å holde sentrumspartiene KrF og Senterpartiet orienterte mot høyresamarbeid fram mot valgene i 1981 og 1985, men det ble vanskelig, blant annet fordi Høyre åpnet for at representantene kunne stemme fritt etter sin samvittighet i abortsaken i 1981.[33] Svekkede sentrumspartier og et styrket Høyre alt fra 1977 gjorde det vanskeligere å tenke seg at et regjeringssamarbeid mellom Høyre og sentrumspartiene ikke ville gi statsminister fra Høyre.

Ved 1981-valget var det borgerlige felleslister i syv fylker, og Vestfold var ett av disse – med fellesliste for Sp og Venstre. 1985-valget ble gjennomført med listeforbund. I Østfold hadde Høyre og Senterpartiet listeforbund i 1985, og Sp og KrF hadde tilsvarende i Vestfold. Det Liberale Folkepartiet, KrF og Sp inn-

gikk listeforbund i Akershus. De varierende samarbeidskonstellasjonene må antas å ha påvirket både Høyres valgstrategier i fylkene og høyreavisenes redaksjonelle dekning av valgkampene, men dette faller utenfor artikkelens siktemål å undersøke spesifikt. I Vestfolds høyreaviser kan det f.eks. ha vært vanskelig å balansere ulike høyreinteresser. Ønsket om fortsatt samarbeid mellom KrF og Sp i regjering talte for å unngå en for skarp profil mot disse partiene. På den andre siden truet listeforbundet mellom nettopp disse partiene Høyres sistemandat. Høyre og dets presse hadde likevel det heldige utgangspunktet at populariteten til statsminister Willoch ifølge meningsmålingene var økende, «han ender serien med sin beste [tillits]notering.»[34]

1981-valget hadde den høyeste deltagelsen siden 1969, den økte til et toppunkt i 1985 (84 prosent).[35] De tre fylkene og de seks utgivelseskommunene lå over eller på/nær den nasjonale valgdeltagelsen ved disse valgene.[36] I 1985 mobiliserte Høyre for å forlenge Willoch-perioden, men gikk noe tilbake.[37] De lyktes likevel (så vidt) å regjere videre som mindretallsregjering utgått av de samme partiene i en periode til våren 1986. For Høyre og dets presse var 1981-valget et mobiliseringsvalg for regjeringsmakt, og 1985-valget var et mobiliseringsvalg for å beholde den. Partiets aviser var sentrale brikker i den strategien. Det viser interne brev og notater.

I 1985 sendte høyreleder Erling Norvik en forespørsel til avisene i Norsk Høyrepresse om hjelp til annonsering i valgkampinnspurten. Direktør Lars Nyhus i Norsk Høyrepresse skrev til sine medlemsaviser:

> For egen del finner vi det riktig å anbefale våre medlemsaviser å strekke seg lengst mulig både når det gjelder antallet innrykninger og pris for innrykking av annonsene. Norsk Høyrepresse og Høyres hovedorganisasjon har alltid hatt et nært og godt samarbeid, (…) [det er] følgelig en glede for oss å anbefale hjelp til en mulighet for borgerlig seier ved høstens Stortingsvalg.[38]

Vi kan ikke treffsikkert vurdere hvor stor betydning dette trykket ovenfra i Høyre og Norsk Høyrepresse fikk for innslaget av partiannonsering i avisene. I *Norsk Presses Historie* blir det hevdet at redaktøren i *Tønsbergs Blad* (*TB*) i 1971 ikke lengre ville gi spalteplass til Høyres valgannonser. Det skal trolig forstås som gjeldende den tidligere praksis med gratisannonser. Historien om redaktøren i *TB* blir i *NPH* utlagt som eksempel på at høyrepressens lojalitet til partiet var i ferd med å forsvinne.[39] Ut ifra våre undersøkelser blir dette for enkelt og altfor tidlig når det gjelder partilojaliteten. Om gratisannonsering eller subsidiert annonsering fremdeles fantes i 1981/1985, har vi ikke grunnlag for å si noe sikkert om. Men ut fra henvendelsene til høyreavisene fra Norvik og Nyhus, er det rimelig å anta at initiativet *kan* ha medvirket til det, og til økt høyreannonsering i de undersøkte avisene.

Norpress ble rustet kraftig opp av Høyres hovedorganisasjon, og må regnes som en del av høyrefamilien i 1985

Bruken av Norpress / Høyres Pressebyrå

De avisene vi har undersøkt, var tilknyttet Norsk Høyrepresse og Høyres Pressebyrå, som fra januar 1984 endret navn til Norsk Pressebyrå (Norpress).[40] Navneendringen var ledd i markedstilpasningen for å skape et noe løsere forhold til Høyre og medvirke til at aviser som ikke var erklærte høyreaviser, lettere kunne bruke Norpress-stoff. Den første lederen av Norpress, Gunnar Stavseth, markerte at byrået skulle være helt uavhengig av Høyre, men allerede i 1985 måtte byrået støttes av Høyres Pressefond. Lederen deltok på møter i Høyrepressens Samarbeidsutvalg.[41] Norpress ble rustet kraftig opp av Høyres hovedorganisasjon,[42] og må regnes som en del av høyrefamilien i 1985.[43]

Bruken av Norpress på lederplass, der likelydende eller tilnærmet like ledere ble brukt i avisene vi har undersøkt, må derfor regnes både som utslag av strukturell tilknytning til høyreorganisasjonene, og som (funksjonelt) uttrykk for identifikasjonen med Høyre. Bruken av Norpress-stoff varierte. Noen ledere

var tilnærmet helt like i avisene, andre ganger ble lederne justert ved at setninger eller større avsnitt ble lagt til, fjernet eller lett omarbeidet.

Tønsbergs Blad og *Gjengangeren* hadde for eksempel tilnærmet like ledere i august 1985 med overskriftene «LO på aksjemarkedet»[44] i *Tønsbergs Blad* og «Aksjemarkedet og AP/LO»[45] i *Gjengangeren*. Lederne gikk imot Ap's og LOs forslag om å stramme inn reglene for aksjemarkedet. Et annet stridsspørsmål i valgkampen var påstanden fra Arbeiderpartiet om at Høyre ville rasere velferdsstaten. Vulgærpropaganda, hevdet *Tønsbergs Blad*, som sammen med *Sandefjords Blad* hadde nærmest like ledere under overskriften «Høyre og velferd».[46] Høyres historie, som var utgitt året før, viste at partiet aldri hadde motarbeidet velferdssamfunnet, hevdet lederne. Østlandets Blad og *Fredriksstad Blad* kjørte overskriftene «Høyre og velferdsstaten»[47] og gjentok Kåre Willochs poeng om at målene for de to regjeringsalternativene var det samme, men midlene for å nå velferdssamfunnet var ulike.

Tilbud om arbeid eller skolegang til ungdommen – *ungdomsgarantien* – var også et valgkamptema i 1985. *Tønsbergs Blad* og *Moss Avis* hadde i september helt like ledere bortsett fra et avsnitt som var utelatt i *Moss Avis*. *Tønsbergs Blads* leder omtalte derimot lovforslaget som «unødvendig anstaltmakeri».[48]

Denne gjennomgangen viser at alle de seks undersøkte avisene tok i bruk politisk stoff fra Norpress i lederartikler. Dette knyttet avisene strukturelt til Høyres valgkampstrategi i en hektisk valginnspurt, og bidrar til å understreke rollen som funksjonelle partiaviser.

Høyremobilisering i vestfoldavisene

Vi ser at det er stor forskjell på *hvor mange* ledere de enkelte avisene publiserte (se tabell 2). Lavest lå *Gjengangeren* i 1981 og 1985, med 15 ledere i hver periode, mens *Tønsbergs Blad* trykte 35 ledere i 1985, og 26 i 1981. Antallet har betydning, ettersom høyt antall ga anledning til å kombinere et betydelig antall ledere uten partipolitisk retning med lederartikler med klar partipolitisk ladning og dermed opprettholde en tydelig partipolitisk profil.

Tabell 2. Høyrestøtte i avisledere ved stortingsvalgene 1981 og 1985 – Vestfold

Avis	**Gjengangeren (G)**		**Sandefjords Blad (SB)**		**Tønsbergs Blad (TB)**	
Lederkategori og vekting	Forekomst av lederkategorier og samlet vekting per kategori per valgkampperiode		Forekomst av lederkategorier og samlet vekting per kategori per valgkampperiode		Forekomst av lederkategorier og samlet vekting per kategori per valgkampperiode	
	1981	1985	1981	1985	1981	1985
Stemmeoppfordring (H) x 6	3 (18)	2 (12)	3(18)	2 (12)	3 (18)	3 (18)
Støtte til Høyre x 3	8 (24)	5(15)	19(57)	9 (27)	11 (33)	11 (33)
Kritikk av andre partier x 1	3(3)	2 (2)	7(7)	3 (3)	5 (5)	10 (10)
Ledere uten partipolitisk retning/relevans x 0	1 (0)	6(0)	3(0)	3 (0)	7 (0)	11 (0)
Antall ledere med/uten nullvektledere	15/14	15/9	32/29	17/14	26/19	35/24
Σ vekting	45	29	82	42	56	61
Indeksverdi = Vekting : ledere med/uten nullvektledere	3,0/3,2	1,9/3,2	2,6/2,8	2,5/3	2,2/3,1	1,8/2,5

Gjengangeren

Lørdag 31. august 1985

HAR DU ET TIPS - RING 42 555

Høyre-konvolutt til alle

Arne Kihle Christensen, formann i Horten Høyre, viser frem konvolutten med valgmateriell som skal deles ut til samtlige husstander i Horten.

– Samtlige husstander i Horten vil i løpet av de nærmeste dagene motta en konvolutt med valgmateriell fra Høyre.

Det er Arne Kihle Christensen i Horten Høyre som opplyser dette. Sammen med 16 andre Høyre-medarbeidre, var han i Gjengangerens kantine onsdag og pakket konvoluttene.

– Vi har pakket til samtlige husstander, det vil si 5-6.000 på under to timer takket være godt fremmøte, sier han.

– Det er svært mange som ønsker å få en stemmeseddel hjem før valget, og det ligger to slike i hver konvolutt.

For å få delt ut informasjonsmaterielle har vi delt inn byen i 24 roder, og våre mannskaper vil gjennomføre utdelingen i løpet av noen dager.

Under valgkamper kunne avisenes lokaler bli brukt som «partikontor». Her pakker høyre-medlemmer valgmateriale i Gjengangerens kantine. (Faksimile fra Gjengangeren 31. august 1985.)

Hovedtrenden i utviklingen av høyrestøtte på lederplass er den store graden av stabilitet på et relativt høyt nivå fra 1981 til 1985. *Gjengangerens* fall er et unntak dersom vi legger til grunn utregningen med inkluderte nullvektsledere, men da fra et svært høyt 1981-nivå (indeksverdi 3,0) ned til indeksverdi 1,9 i 1985. Ser vi bort fra slike ledere, ligger *Gjengangeren* konstant på et svært høyt nivå.

I 1985 var den høyeste inklusjonsbaserte verdien 2,5 (*Sandefjords Blad*), og den laveste hadde *Tønsbergs Blad* med 1,8. I de eksklusjonsbaserte utregningene lå *Gjengangeren* høyest (3,2) og *Tønsbergs Blad* lavest (2,5). *TB* hadde samme redaktør i disse valgkampene. I *TBs* tilfelle trekkes indeksverdien ned av et stort antall «nøytrale» ledere. Men antallet lederartikler med stemmeoppfordringer og med støtte til Høyre eller deres frontfigurer var uendret fra 1981, og antallet ledere med kritikk av andre partier var fordoblet. Det store antallet – og den klare økningen i antall ledere sammenlignet med 1981 – gjorde denne kombinasjonen mulig.

I 1985 publiserte *Gjengangeren* en leder med lang skryteliste over Willoch-regjeringens fortreffeligheter, under overskriften «Ut på banen, – hjemmesitter!». Oppfordringen var slik:

> Nei, sitt ikke hjemme å se at alle opparbeidede goder under Willoch-regjeringen forsvinner som dugg for solen – bare for at du finner det mer bekvemmelig å sitte i godstolen i dag. Du har kun noen timer på deg til å sikre Norge en fortsatt borgerlig regjering.[49]

Lederen ble illustrert med en tegning som hilste velgerne fra Høyre.

Ofte ble stemmemobilisering begrunnet taktisk, der partier regnet som sjanseløse i mandatkampen ble forsøkt utdefinert. Lørdagen før valget gjaldt det FrPs kandidat i Vestfold. Bruk stemmen din på Høyre, slo *Gjengangeren* fast. Høyres fjerdemandat var truet, og det kan «… stå om kun en stemme». Oppfordringen om å delta i valgkampen ble rettet mot Høyres medlemmer og sympatisører:

> I Vestfold kjemper Høyre for å beholde sistemandatet. Vi skal kjempe til siste time før valglokalene stenger for å sikre Ellen Gjerpe Hansen en plass på Stortinget.[50]

Redaktør Pål Stensaas hadde åpenbart inkludert *Gjengangeren* i det «vi» som skulle kjempe til siste

time. En uke tidligere handlet et nyhetsoppslag om at lokallederen i Høyre og 16 medlemmer hadde pakket «Høyrekonvolutt[er]» til husstandene.[51] Det skjedde i avisens kantine. Den fungerte da som lokalt partikontor i valginnspurten. Av 14 ledere var det to som ga stemmeoppfordring, fem støttet Høyre politisk og to kom med kritikk av andre partier.

I *Tønsbergs Blad* var overskriften på lederen som ga stemmestøtte til Høyre: «Nå må det mobiliseres!»[52] Redaktør Svein Døvle Larssen mente det var «uhyre viktig å få alle tilhengere frem til valglokalene mandag.»[53] Det lå implisitt hvem «tilhengere» var, og hvem som skulle mobilisere. For *TB* stod valget mellom «borgerlige styrte velferdssamfunn eller om vi skal få et sosialistisk samfunn».[54]

I *TB* ble slike ledere ofte kombinert med redaksjonelle oppslag på førstesiden der overskriftene lød «– Gi Willoch fire nye år»[55], eller hovedoppslaget 28. august som slo fast «– Vi vil videre, sa Syse» under et møte på Nøtterøy der han ble «… gjentagende ganger avbrutt av kraftig applaus …».[56] Den 4. september var ett hovedoppslag «Willoch møtt av øredøvende trampeklapp» i Hotell Klubbens bankettsal i Tønsberg. Meningsmålinger slo fast at Høyre var på offensiven[57] eller «Borgerlig ledelse i valgkampen …»[58] eller «Fire innen rekkevidde for Høyre»[59] i Vestfold. Høyre hadde åtte positivt ladede førstesideoppslag, mens hovedmotstanderen Arbeiderpartiet hadde *ett* de tolv siste dagene før valget. Tabell 3 viser partistøtten på førstesidene til vestfoldavisene ved valgene i 1981 og 1985.

Tabell 3. Vestfoldavisenes høyrestøtte på førstesidene ved valgene i 1981 og 1985

Aviser	**Gjengangeren (G)**		**Sandefjords Blad (SB)**		**Tønsbergs Blad (TB)**	
Stortingsvalgene	1981	1985	1981	1985	1981	1985
Partiannonser	H3 Ap1	H11	H7 Ap1[60]	H5	H3	H14
Ingen omtale av stortingsvalg/partier	2	2	4	6	1	2
Nøytral omtale av stortingsvalg/partier	6	3	2	3	3	7
Partiomtale, positiv eller negativ (+ eller -)	H+8 Ap+2 Sp+1 Frp+1	H+8 Ap+2 Ap -1 SV+1	H+11 Ap-3 V-2 Sp-2	H+6 Krf+1	H+13 Ap+2 Ap-2 Krf-1 SV+1	H+8 Ap+1 RV-1

I alle tre aviser var det stor overvekt av høyrepositivt ladede redaksjonelle innslag på førstesidene både i 1981 og 1985. Dette ble kombinert med tung høyreannonsering på førstesidene i 1985, både i *Gjengangeren* og *Tønsbergs Blad*. I disse avisene var det en sterk opptrapping fra 1981. Også i *Sandefjords Blad* var det betydelig innslag av høyreannonsering på førstesidene i 1985. Ingen av de tre avisene hadde førstesideannonser for andre partier, mens det var et enkeltinnslag av partiannonser for andre partier i 1981 både i *Sandefjords Blad* og *Gjengangeren*.

For *Tønsbergs Blad* kan høyreannonseringen karakteriseres som massiv. Høyre hadde 14 annonser på side én de siste tolv avisdagene før valget, en kraftig økning fra 1981, da det var tre. Annonsene argumenterte for Høyreorienterte velgere og partimedlemmer om hvor Høyre hadde sine arrangementer, og tilbød transport til valglokalene for dem som trengte det.[61]

Valgkampannonseringen fra Høyre kunne til tider være massiv. Lørdagen før 1985-valget hadde partiet hele fire annonser på første side. (Faksimile fra Gjengangeren, 7. september 1985.)

På valgdagen ønsket redaktør Døvle Larssen velgerne godt valg, og beklaget at ikke alle leserinnlegg kom på, noen havnet i skuffen. Han mente likevel at avisen hadde opplyst om partiene så objektivt som mulig. Samtidig var det selvfølgelig å etterleve avisenes formåls-paragraf: «… i vårt tilfelle; Å være en fri og uavhengig konservativ avis.»[62] Konservativ hadde Døvle Larssen rett i, men hvor fri og uavhengig avisen var, kan diskuteres.

I 2015 oppsto det debatt i *Tønsbergs Blad* der tidligere sjefredaktører Marit Haukom og Pål Stensaas deltok på den ene siden og tidligere sjefredaktør i *Sandefjords Blad*, Bjørn Hoelseth, deltok på den andre. Saken gjaldt en kommunal grensejustering. Hoelseth mente *Tønsbergs Blad* hadde drevet «kampanjejournalistikk»[63], som var det verste han hadde sett i sine 45 år i mediene. Haukom og Stensaas slo tilbake og hevdet han måtte ha «… glemt den politiske sensuren som daglig ble utført …»[64] i redaksjonene i 1970- og 1980-årene.

Deretter hevdet de at redaktør Svein Døvle Larssen (*TB*) tok tydelig farvel med Høyre på nyhets- og reportasjeplass under valgkampen i 1985. På førstesiden satte han inn et stort bilde av statsministerkandidat Gro Harlem Brundtland på «talerstolen i Høyjord»,[65] som vakte reaksjoner fra framtredende høyrefolk. Redaksjonen mottok leserbrev fra *Høyrekvinne 75 år,* som mente at avisen propaganderte for Ap. Redaksjonens svar er underholdende lesning vurdert ut fra dagens profesjonsnormer. De skrev: «Selv om Høyre står oss nær, finner vi det også riktig å fortelle om hva andre partier gjør og mener. (…) Red.»[66] Redaksjonen opplyste så den eldre høyrevelgeren om at det ikke tjente Høyre å unnlate å fortelle at Gro Harlem Brundtland hadde besøkt Vestfold (!).

Haukom og Stensaas hevdet at kritikken av Brundtland-oppslaget fra framtredende høyrerepresentanter og konservative redaktører og journalister var hard. Men Døvle Larsen stod på sitt og forsvarte førstesideoppslaget. I 1985 ble derfor den tradisjonelle ettervalgsfesten mellom parti og pressen avlyst.

I alle tre aviser var det stor overvekt av høyrepositivt ladede redaksjonelle innslag på førstesidene både i 1981 og 1985

Journalister og redaktører i *Gjengangeren*, *Tønsbergs Blad* og *Sandefjords Blad* skulle ikke lenger takkes med gratis mat og drikke på partiets regning for god støtte under valgkampen.[67]

Avlysningen skjedde i samråd med Vestfold Høyres fylkessekretær Kjell Reinsfelt. På den måten, hevdet Haukom og Stensaas, klippet selve hofforganet for det såkalte sydstatshøyre – *Tønsbergs Blad* – over båndene til partiet «fem år før (…) *Vestfold Arbeiderblad*, gikk konkurs».[68] Valgkampdekningen i 1985 ble starten på en ny æra, mente de.

Denne historien har flere aspekter som er relevante for analysen av *Tønsbergs Blad* og de andre høyreavisene i Vestfold. I *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 2019 dokumenterte vi at det var tette bånd mellom avisene og Høyre i alle fall fram til 1985/86. Disse forbindelsene var avgjort sterkere enn at et oppslag om besøk av Brundtland og en avlyst festmiddag kunne bryte båndene mellom partiet og avisene. For det andre viste saken at det politiske nyhetsstoffet ble nøye overvåket når kampen om regjeringsmakten hardnet til. Det foregikk tydeligvis forsøk på disiplinering av redaktører og redaksjoner så sent som midt i 1980-årene fra Høyres partiapparat. Det burde ikke overraske. Ut fra hva de tidligere sjefsredaktørene Haukom og Stensaas hevdet, foregikk det daglig politisk sensur i redaksjonene, også i 1980-årene.[69] Når denne sensuren eller politiske redigeringen nærmest ble oppfattet å forsvinne under en valgkamp, reagerte tydeligvis partiapparatet. For det tredje viste saken at redaktørene og journalistene som deltok i sensuren, utviklet et selektivt minne i tiårene etter partipressens fall. Det foregikk en etterrasjonalisering der mange journalister og redaktører ikke ønsket å vedkjenne seg praksisen, og av den grunn ønsket å tidfeste avviklingen av partipressen *før* den reelt var avviklet, og gjerne før eller da de selv inntok sentrale posisjoner. Den kritikken gjelder også Haukom og Stensaas.

I vår undersøkelse ser vi at Høyre ble favorisert på nyhets- og reportasjeplass gjennom de tolv siste dagene av valgkampen i 1985 og de tre dagene etter valget. Vi har også senere, men utenfor artikkelens siktemål, undersøkt *Tønsbergs Blad* ved stortingsvalget i 1989. Fortsatt ble Høyre favorisert på nyhets- og reportasjeplass på side én og på lederplass, men støtteomfanget var redusert.[70] Påstanden om at Døvle Larssens tok et «tydelig farvel med Høyre på nyhets- og reportasjeplass»[71] i 1985, slik Haukom og Stensaas hevdet, er misvisende.

At redaktører og journalister utviklet selektivt minne om hvor omfattende og vedvarende partijournalistikken var, kan ha sin forklaring i det Johan E. Holand skrev i 1992 i jubileumsskriftet til Den Konservative Presses Forening. Redaktører og journalister syntes da at det var «… *nedverdigende* [vår utheving] å ha noe med et parti eller en politisk organisasjon å gjøre».[72] Dersom en ser det slik og skriver avishistorie eller omtaler sin egen avis i fortid, vil det prinsipielt foreligge et mulig motiv for å tildekke eller forskjønne egen tidligere praksis. Ut fra dette kan en selvsagt ikke trekke konklusjoner om enkeltframstillingers troverdighet. De må undersøkes konkret. Men dette er ikke bare et «teoretisk» problem, det er til stede i avishistoriene til partiaviser skrevet av tidligere medarbeidere. Noen avishistorier, spesielt på borgerlig side, omtaler ikke at avisen har vært partiavis, eller omtaler dette bare relativt langt tilbake i avisens historie.[73] Tilsløringen av den nære partipolitiske fortiden er også synlig i en annen offentlig kontrovers om en av de avisene vi her studerer.

Noen avishistorier, spesielt på borgerlig side, omtaler ikke at avisen har vært partiavis, eller omtaler dette bare relativt langt tilbake i avisens historie

I oktober 2016 utviklet det seg diskusjon mellom den tidligere sjefredaktøren Bjørn Hoelseth i *Sandefjords Blad* og Karin Virik. Sistnevnte var venstrerepresentant i bystyret i Sandefjord da Hoelseth var redaktør. Hun var senere også mangeårig styremedlem i *Sandefjords Blad*. Hun husket ham som «… en stivbeint høyredogmatiker i sine redaksjonelle disposisjoner»,[74] og ikke som journalistikkens reformator, som han selv framstilte seg.

Bjørn Hoelseth viste til at han hadde vært NRK-journalist, og derfra hadde med seg en holdning om å være balansert, allsidig og nøytral i forhold til partier og ideologier,[75] og han hadde insistert på avisens uavhengighet, hevdet han selv i 2016. Virkelighetsbildet hans etter 30 år må ha blitt forskjøvet, påstod Virik. Noen dager før kommunevalget i 1983, da Hoelseth var redaktør, slo førstesiden i *Sandefjords Blad* fast at «Ingen H-stemme må gå tapt!», og på valgdagen var hovedoppslaget «Vi stemmer Høyre i Sandefjord»[76] (!). Oppslaget var et av de tydeligste

partipropagandistiske innslag vi har registrert i disse avisene. Virik hadde også fått Hoelseth felt i Pressens faglige utvalg i 1979 for hans bruk av «polemiske haler» på leserbrev. Karin Virik avsluttet sine kommentarer med en hard dom: Hoelseth var den gangen ingen reformator eller forbilde «verken som redaktør eller samfunnsbygger».[77]

I Norsk presses historie (2010) ble deler av Hoelseths selvforståelse gjengitt uten refleksjon eller kildekritiske forbehold. I kapitlet «EF-striden: Partipressen for fall» skrev Henrik G. Bastiansen at *Sandefjords Blad* var en av to aviser som på slutten av 1970-årene «gikk i bresjen for kursendringer i forholdet til partiet».[78] Da Hoelseth kom til *Sandefjords Blad*, inviterte han fagbevegelsen til møte. Det oppsummeres at Hoelseth la om kursen – «Sandefjords Blad ble arbeidervennlig»,[79] hevdes det i NPH. Hva denne arbeidervennligheten bestod i, framstår uklart. I sitt arbeid fra 2009 beskrev Bastiansen et strateginotat fra Hoelseth – «Høyre og fagbevegelsen» – som la vekt på at avisen og partiet burde skille mellom den faglige og den politiske delen av arbeiderbevegelsen. Den politiske delen med DNA i spissen skulle få «… så mye juling på lederplass som han bare orket».[80] Den faglige delen måtte omtales med respekt i avisen. Ut fra Hoelseths egne utsagn ga han plass til fagbevegelsen og la vekt på reportasjer fra arbeiderbevegelsens kulturarrangementer.[81] At han la om den politiske taktikken og avisens markedsstrategi, blir av NPH sett som en kursendring i avisenes forhold til Høyre, noe som blir misvisende. Notatet fra Hoelseth ble oversendt partiledelsen, slik at Høyre kunne legge seg på samme linje for å vinne arbeidervelgere.[82] Dette ble langt på vei partiets strategi under ledelse av Erling Norvik og høyrebølgen i 1980-årene.

Hoelseth var tydeligvis en politisk strateg, men reformator i betydningen oppmykning av forholdet mellom Høyre og pressen, som NPH antyder, var han ikke. Tvert om, i sin redaktørperiode deltok han aktivt i påvirkningen av 1980-årenes høyrepolitiske kurs for å vinne støtte i nye velgergrupper. Kritikken fra Karin Virik viser også at Hoelseth forvaltet de partipolitiske preferansene og avisens verdigrunnlag på en relativ ortodoks måte og langt fra det NPH omtaler som «en kursendring» bort fra Høyre. At Norsk presses historie også valgte å avslutte historien om høyrepressen med omtalen av Hoelseth på slutten av 1970-årene, er påfallende. Dette skal vi komme tilbake til senere.

En annen tidligere sjefredaktør som deltok i debatten, var Audun Tjomsland, som tok over *SB* i 1985. Han omtalte Bjørn Hoelseth som den siste partiredaktøren. Tjomsland selv trakk seg i 1987 da de nye eierne Kosmos[83] nektet å etablere en selvstendig stiftelse. I de nye vedtektene ble Redaktørplakaten forankret i avisen, og tilknytningen til Høyre ble *fjernet* fra vedtektene og erstattet med begrepet «uavhengig konservativ». Først i 2006 ble konservatismen fjernet i vedtektene.[84] Dette understreker vårt poeng fra tidligere artikler. Nye eierforhold, markedet og konserndanning må regnes som en betydelig faktor i avpartifiseringens siste fase.

Tjomslands framstilling er relevant. *Sandefjords Blad* fjernet riktignok den formelle tilknytningen til Høyre i vedtektene etter at Kosmos kjøpte avisen. Men avisens redaktører fortsatte fram til siste slutt (1994) å bruke partimarkeringen H i Aviskatalogen. Hoelsets var redaktør under valget i 1985, men vi kan ikke se at hans forgjenger ble avisens siste partiredaktør. Tjomsland fortsatte selv tradisjonen.

I 1985 hadde *Sandefjords Blad* ni ledere med støtte til Høyre, tre kritiserte andre partier og to ga stemmeoppfordring til Høyre (av 17 ledere). En leder fryktet Arbeiderpartiets framgang i valgkampinnspurten. En gallup (MMI) antydet sosialistisk flertall, og da var løpet kjørt for den borgerlige regjeringen. Audun Tjomsland satte på trykk:

> … alle bør innse at dersom vi vil beholde den borgerlige regjeringen, må vi gå mann og kvinne av huse. Og vi må ikke bare gå selv, vi må sørge for at andre vi kjenner og som kan ha den samme innstillingen, gjør det samme.[85]

Samme dag var et av nyhetsoppslagene om Høyres fylkesleder, som analyserte valgkampen og utdefinerte Frp, Sp og SV som sjanseløse i kampen om sistemandatet. Striden stod mellom KrF og H, mente fylkeslederen. Samtidig sto en større annonse som gjentok samme argumentasjon på førstesiden, sammen med en annonse fra Sandefjord Høyre som tilbød transport

til valglokalene.[86] I løpet av de tolv siste dagene før valget hadde Høyre fem førstesideannonser. Ingen andre partier hadde side en-annonser. Det var seks positive oppslag om Høyre på førstesiden, og ett om KrF.

På samme måte som redaktørene i *TB* og *Gjengangeren* så Tjomsland seg og avisen som *del av* Høyres valgkamp. Han ga ikke bare *råd* til velgerne, men forsøkte å mobilisere Høyres medlemmer og sympatisører til aktiv sluttspurt. Høyres organisasjon hadde skapt en seiersikkerhet i 1985 som han ikke likte, skrev han. Lederen 7. september analyserte situasjonen, understreket alvoret, for så å be om aktiv innsats. På den måten gikk også Audun Tjomsland, som sin forgjenger, inn i rollen som klassisk partiredaktør.

Vi kan derfor fastslå at de tre tradisjonelle høyreavisene fylte rollen som *kollektive organisatorer* for Vestfold Høyre, som analyserte, agiterte og bidro til å organisere valgkampen for partiet i 1985. Vi ser også at avishus kunne fungerer som «partikontor» (*Gjengangeren*), der medlemmene og den lokale partiledelsen kom sammen for å organisere valgkampinnspurten. Dette samsvarer godt med tradisjonelle oppfatninger om hvordan partipressen kunne fungere.[87] Samlet sett viser dette at alle de tre vestfoldavisene fungerte som høyreaviser i 1981 og 1985.

Vi kan fastslå at de tre tradisjonelle høyreavisene fylte rollen som kollektive organisatorer for Vestfold Høyre, som analyserte, agiterte og bidro til å organisere valgkampen for partiet i 1985

Høyrestøtte i østfold- og akershusavisene

Gjennomgangen av lederartiklene fra avisene på østsiden av Oslofjorden i valgperiodene i 1981 og 1985 viste en tydelig høyrestøtte fremdeles i 1985 og heller intet fall fra 1981. Som tabell 4 viser, var indeksverdiene for både *Moss Avis* tilnærmet konstante, mens verdiladningen for Østlandets Blad økte svært markert.

I alle tre avisene ble stemmeanbefaling gitt på lederplass, to ganger i Østlandets Blad, og en gang i hver av de to øvrige avisene. Særlig i tilfellet *Fredriksstad Blad* ble denne ledertypen kraftig redusert fra 4 av 25 ledere i 1981 til 1 av 16 i 1985. Disse stemmeoppfordringene hadde dessuten en noe neddempet form, noe som kan illustreres med *Fredriksstad Blads* bidrag til denne ledersjangeren:

> I morgen innledes stortingsvalget. Valget er ditt eget, men vi gir deg likevel et råd. Vi ønsker at Willoch-regjeringen skal få fortsette sitt reformarbeid for å styrke økonomien og velferdssamfunnet. Derfor håper vi det norske folk vil gi regjeringen fornyet tillit.[88]

Enda mer forsiktig var den ene av stemmeoppfordringene fra Østlandets Blad i 1985. Den startet med å garantere for at alle pensjonister kunne være sikre på at de fikk en trygg økonomi og «ytterligere bedring av omsorgen hvis det blir borgerlig valgseier». Den avrundet med å oppsummere at resultatene de siste fire årene var «bevis på» den sterke viljen til å gjøre noe for disse gruppene: «Alle kan være trygge på at dette arbeidet blir ytterligere forsterket hvis Regjeringen får fornyet tillit.»[89] Ledere med støtte til Høyres politikk eller talspersoner var en svært utbredt ledersjanger i 1981, i 1985 var den blitt dominant. I den formelt NAL-registrerte «borgerlig uavhengig»-avisen *Moss Avis* var nøyaktig halvparten av lederne i denne kategorien. I Østlandets Blad var godt over to av tre ledere av denne typen, og i det formelt «uavh. konservative» *Fredriksstad Blad* gav tre av fire ledere slik støtte.

Et eksempel på dette er *Moss Avis'* sterkt rosende lederartikkel om Høyre og Høyres parlamentariske leder Jo Benkow. I denne het det at Benkow «er en sindig og klok politiker. Han bruker aldri større og sterkere ord, hverken om andre eller om sine egne, enn han har full dekning for». Når det gjaldt den sittende (Willoch-)regjeringen, hadde den skapt «øket produksjon, voksende optimisme og bedre lønnsomhet». *Moss Avis* mente hovedforklaringen var «Willoch-regjeringens vellykkede kamp mot […] prisstigningen. I Ap's regjerings-tid var den på sitt verste oppe i 15 prosent […]. Nå er den snart nede i 5 prosent».[90] Samtidig ble opposisjonsleder Gro Harlem Brundtland

stemplet som «grovt uanstendig» for påstander om at velferdssamfunnet var i fare ved videreføring av Willoch-regjeringen.[91] Samme avis hevdet også på lederplass at påstander om at «Høyrestaten» var et motstykke til velferdsstaten «neppe [ble] tatt alvorlig av velgere med forstanden i behold».[92] I dette lå det ikke bare støtte til Høyres politikk, men også en temmelig retorisk grovkornet indirekte insinuasjon om manglende forstand hos de velgere som var kritiske til Høyres velferdsstatspolitikk.

Ledere med kritikk av andre partier – indirekte høyrestøtte, var en tallrik lederkategori i Østlandets Blad i 1981. I 1985 hadde den fullstendig forsvunnet, og den var blitt kraftig redusert i *Fredriksstad Blad*.

Tabell 4. Høyrestøtte i avisledere ved stortingsvalgene 1981 og 1985 – Akershus og Østfold

Avis	**Østlandets Blad (ØB)**		**Moss Avis (MA)**		**Fredriksstad Blad (FB)**	
	Forekomst av leder-kategorier og samlet vekting per kategori per valgkampperiode		Forekomst av leder-kategorier og samlet vekting per kategori per valgkampperiode		Forekomst av leder-kategorier og samlet vekting per kategori per valgkampperiode	
Stortingsvalg	1981	1985	1981	1985	1981	1985
Stemmeoppfordring (H) x 6	2(12)	2 (12)	1 (6)	1 (6)	4 (24)	1 (6)
Støtte til Høyre x 3	7(21)	11 (33)	7 (21)	10 (30)	12 (36)	12 (36)
Kritikk av andre partier x 1	13(13)	0 (0)	4 (4)	3 (3)	5 (5)	1 (1)
Ledere uten partipolitisk retning/relevans x 0	7(0)	3 (0)	4 (0)	6 (0)	4 (0)	2 (0)
Antall ledere med/uten nullvektledere	29/22	16/13	16/12	20/14	25/21	16/14
∑ vekting	36	45	31	39	65	43
Indeksverdi = Vekting: ledere = med/uten nullvektledere	1,2/1,6	2,8/3,5	1,9/2,6	2,0/2,8	2,6/3,2	2,7/3,1

Med våre to beregningsmåter av indeksverdier ser vi intet gjennomgående fall fra 1981 til 1985. Hovedbildet for disse avisene er at *Moss Avis* og *Fredriksstad Blad* ligger konstant i 1981/85, og at *Østlandets Blad* får en sterk økning. *MB* og *FB* uttrykte høyresympati i lederartiklene i 1981, mens *ØB* hadde da en mindre tydelig høyrevennlig profil. I 1985 uttrykte alle tre avisene tydelige høyresympatier.

Studien av avisenes redaksjonelle førstesideoppslag og innslaget av partiannonsering på førstesiden i de samme valgperiodene forteller en annen historie. I 1985 hadde *ingen* av disse tre avisene partiannonser på førstesiden. Det er vesentlig å merke seg at dette ikke nødvendigvis betydde bortfall av partiannonsering *generelt*. *Østlandets Blad* er et godt eksempel på dette. De trykte annonser, stort sett småannonser, andre steder i avisen, og for en rekke partier, for eksempel for KrF og Gunnar Prestegård,[93] for Ap med Gro Harlem Brundtland på stand i Ski sentrum[94] eller for SV ved listekandidaten Tora Houg.[95]

Også ikke-partipolitiske organisasjoner som Norsk Arbeidsgiverforening, Norges Industriforbund og Norges Rederiforbund rykket inn storannonser for Willochregjeringen, med budskapet *Innrøm det. Du har fått det litt bedre med et mer aktivt næringsliv.*[96] All annen annonsering bleknet likevel sammenholdt med den massive annonsekampanjen fra Høyre. I tillegg til lokale småannonser hadde partiet en serie etter overskriftsformelen *NN har bestemt seg,* med forklaring på hvorfor de hadde bestemt seg for å stemme Høyre.[97] I denne stod det for eksempel fram en pensjonist (Eva), en NRK-kjendis (Tomm), en gårdbruker (Johan), en fisker (Geir), en jordmor med samisk bakgrunn (Sara), en student med pakistansk bakgrunn (Khalid), en oversykepleier (Anne Margrethe) og en stor samling kjente idrettsutøvere («Vi»). Og på valgdagen hadde, ikke særlig overraskende, Kåre (Willoch) bestemt seg. Denne annonsekampanjen kan også gjenfinnes i *Moss Avis* og *Fredriksstad Blad*.[98]

Tabell 5. Høyrestøtte på førstesidene ved stortingsvalgene 1981 og 1985 – østfoldavisene

Aviser	**Østlandets Blad (ØB)**		**Moss Avis (MA)**		**Fredriksstad Blad (FB)**	
Stortingsvalgene	1981	1985	1981	1985	1981	1985
Partiannonser	H1	0	H1 Krf1 Sp2	0	FAP1[99]	0
Ingen omtale av stortingsvalg/partier	6	4	3	5	7	8
Nøytral omtale av stortingsvalg/partier	3	5	3	3	2	4
Partiomtale (positiv eller negativ)	H+3 Ap-1 Ap+1 Frp+1	H+4 Ap+3 Frp-1	H+10 Sp+1	H+5 Ap-2 SV+1 RV+1	H+9 Krf+1	H+3 Ap-1

Også gjennomgangen av redaksjonelle førstesideoppslag viser et fall fra den massive 1981-overvekten av positivt ladede høyreoppslag på førstesidene i *MA* og *FB*, i *Østlandets Blad* hadde det ikke vært samme høyreovervekt i 1981, men også der kom Høyre best ut. I 1985 var dette fremdeles tilfelle i alle tre avisene, om enn ikke svært markert.

Vi har ikke kildegrunnlag for å si noe om hvorfor dette tydelige fallet i *Moss Avis* og *Fredriksstad Blad* kom, om det var et utslag av den generelle avpartifiseringstrenden – eller om det for eksempel skyldes et ønske om en mer lokalorientert journalistikk, gjerne oppfattet som mer moderne, der politisk innhold heller ble tatt inn andre steder enn på førstesiden. Stikkprøver gjort i *Moss Avis* kan tyde på det siste for denne avisen.

Moss Avis inntok rollen som kollektiv organisator for Høyres valgkamp da de rapporterte fra et velgertreff i Moss under overskriften: «Jo Benkow til Høyre-velgere i Moss: Fall ikke for fristelsen å ta valgseieren på forskudd.» Her uttalte han blant annet at «Mange borgerlige velgere tror valget allerede er vunnet. Hvis man tror det, er valget tapt.»[100] Lørdag før valget trykket *Moss Avis* et større intervju med utenriksministeren – *Kiler det i maven, Svenn Stray?* I intervjuet kosepratet journalisten med Stray, og takket pent for svar på hva slags ordensbånd Stray var avbildet med. I en slags ingress til et spørsmål som refererte til at Stray hadde vært 28 år på Stortinget, fikk leserne vite at «Han fortsetter dersom Høyre-vinden blåser som den skal».[101]

Samlet sett er det likevel ikke tvil om at disse tre avisene fungerte som pådrivere for Høyres politiske interesser, både i 1981 og 1985.

Avsluttende diskusjon og konklusjon

I *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 1 2019 påviste vi at høyrepressens organisatoriske infrastrukturer fremdeles bestod på dette tidspunktet, og at de undersøkte avisene alle hadde flerfoldige bånd til høyrefamiliens organisasjoner. Denne artikkelen påviser tydelig at høyrestøttende funksjoner fremdeles fantes i 1985 i alle de undersøkte avisene. Dette gir selvsagt *ikke* grunnlag for å påstå at det samme var tilfelle i andre tradisjonelle høyreaviser, det kan ha vært betydelige variasjoner mellom slike aviser.

Det er en utbredt oppsummering at den gjenværende partipressen ble «modernisert» etter frafallet som fulgte av EF-striden. Ønsket om å være et såkalt korrektiv til eget parti oppstod i mange partiaviser. Det betød ikke at gammel partijournalistikk var glemt. Vi har sett flere eksempler på at aviser som ikke lå på toppen av indeksverdirangeringene (se tabell 6), fremdeles kunne kunstene som lå i tradisjonell partiavispraksis, når kampen om regjeringsmakten hardnet til.

Tabell 6. Samlet bilde av lederstøtteindeksen med utvikling 1981–1985 og avisrangeringer.
A er indeksverdier der ledere uten partipolitisk ladning er **inkludert**, B er indeksverdier der ledere uten partipolitisk ladning er **ekskludert**. Ytterpunktverdier blant avisene er **markert**.

Aviser	1981			1985			Utvikling 1981–1985	
	Indeksverdier A og B. Avisrangering C høyest til lavest, innenfor A/B			Indeksverdier A og B. Avisrangering C høyest til lavest innenfor A/B				
	A	B	C	A	B	C	Endring A /Endring B	Samlet kommentar[102]
G	3,0	3,2	1/1	1,9	3,2	5/2	-1,1/0	Sterkt fall (A)/konstant (B)
SB	2,6	2,8	2/4	2,5	3	3/4	-0,1/+0,2	Konstant
TB	2,2	3,1	4/2	1,8	2,5	6/6	-0,4/-0,6	Fall
ØB	1,2	1,6	6/6	2,8	3,5	1/1	+1,6/+1,9	Sterk økning
MA	1,9	2,6	5/5	2,0	2,8	4/5	+0,1/+0,2	Konstant
FB	2,6	3,1	2/2	2,7	3,1	2/3	+0,1/0	Konstant

Samtlige seks undersøkte aviser hadde stemmeoppfordringer på lederplass både i 1981 og 1985, selv om det her kan påvises et minimalt fall i absolutt frekvens i *Gjengangeren*, *Sandefjords Blad* og *Østlandets Blad*, og et markert fall i *Fredriksstad Blad*. *Tønsbergs Blad* og *Moss Avis* hadde konstant innslag av slike ledere. I tillegg hadde alle avisene vesentlige innslag av lederartikler med støtte til Høyres politikk eller ledere både i 1981 og 1985. Innslaget av ledere av denne typen viste likevel tydelig ulike utviklingstrekk fra 1981 til 1985 i de seks avisene: ca. halvering i *Sandefjords Blad* og tydelig fall i *Gjengangeren*, konstant absolutt frekvens i *Tønsbergs Blad* og *Fredriksstad Blad*, men på den andre siden markert økning både i *Østlandets Blad* og *Moss Avis*. Innslaget av indirekte støtte ved kritikk av andre partier hadde også en variert utviklingslinje. De ble utradert fullstendig i *Østlandets Blad*, fikk et kraftig fall i *Sandefjords Blad* og *Fredriksstad Blad*, fikk en svak svekkelse i *Moss Avis*, var et konstant innslag i *Gjengangeren*, men ble fordoblet i *Tønsbergs Blad*. Forskjellen på utviklingslinjene for ledere uten partipolitisk relevans eller retning var svært stor. Ytterpunktene var her *Gjengangeren* på den ene siden med en femdobling og *Østlandets Blad* og *Fredriksstad Blad* på den andre siden, begge med ca. en halvering. Konstant lå *Sandefjords Blad*, mens både

Moss Avis og *Tønsbergs Blad* hadde økning. For *TB*s del var økningen markert. Som vi har vist i tabell 1, hadde *MA, FB* og *TB* de samme redaktørene i 1981 og 1985. I *ØB, G* og *SB* var det derimot redaktørskifte mellom de to valgene. I disse tre siste tilfellene er det derfor mulig at endret lederpraksis kan knyttes til nye redaktører.

Selv med slike store variasjoner innenfor de ulike lederkategoriene, viser de samlede indeksverdiene for lederartiklene i tre av avisene (*SB*, *MA* og *FB*) tilnærmet konstant høyrepolitisk ladning i 1981 og 1985. Dette gjelder uansett om vi inkluderer eller ekskluderer nullvektsledere. For *Gjengangeren* avhenger resultatet av regnemåte. Med inklusjon blir oppsummeringen et sterkt fall (-1,0), mens med eksklusjon bli utfallet også i denne avisen (tilnærmet) konstant. *Tønsbergs Blad* får et fall, men relativt svakt. Østlandets Blad skiller seg markert ut med en svært sterk økning i indeksverdien fra 1981 til 1985, uansett regnemåte. Økningen uttrykker en såpass sterk (re)politisering av avisens ledere at denne avisen burde blitt undersøkt nærmere. Uansett er alle indeksverdier fra 1985 såpass høye at det ikke kan betviles at lederartiklene systematisk fremmet Høyres interesser i valgkampen

Vi finner også tydelige tendenser til høyresympati på avisenes førstesider i form av valgkamprelevante redaksjonelle oppslag og partiannonsering.

Vi finner også tydelige tendenser til høyresympati på avisenes førstesider i form av valgkamprelevante redaksjonelle oppslag og partiannonsering. For vestfoldavisene var det stor dominans av høyrepositive redaksjonelle innslag i alle tre avisene, men dominansen var noe mindre enn i 1981. I alle de tre avisene på østsiden av Oslofjorden var Høyre tilgodesett med flere positivt ladede oppslag enn alle andre partier til sammen, men dominansen var ikke like sterk som i Vestfoldavisene.

Når det gjelder partiannonsering, var de tre vestfoldavisenes høyreannonser enerådende i 1985, mens det var en Ap-annonse på førstesiden av både *Gjengangeren* og *Sandefjords Blad* i 1981. Dertil hadde de økt kraftig i omfang fra 1981 til 1985 både i *Gjengangeren* (fra tre til elleve) og i *Tønsbergs Blad* (fra tre til fjorten), mens omfanget hadde falt fra syv til fem i *Sandefjords Blad*. I de tre avisene på østsiden av Oslofjorden er bildet vesentlig annerledes. Der hadde en av avisene (*FB*) ikke høyreannonser på førstesiden i 1981, men derimot en annonse for det marginale Folkeavstemningspartiet. De to andre hadde derimot klar overvekt av høyreannonser, men også en Ap-annonse hver. I 1985 hadde ingen av disse avisene høyreannonser på førstesidene. Det betydde ikke annet enn at førstesidene var fri for høyreannonser, vi har påvist klare eksempler på innslag av sentralt organiserte høyreannonser i alle avisene. I 1985 var det dermed total dominans og sterk vilje til høyreannonsering på vestfoldavisenes førstesider, men totalt fravær på førstesidene i avisene på østsiden av Oslofjorden – i det siste tilfellet med tydelige innslag av annonsekampanjer i andre deler av avisene. Selv om vi ikke systematisk har undersøkt avisene i sin fulle bredde, er det liten grunn til å tro annet enn at det samlet sett var relativt høy frekvens av høyreannonser i disse høyrepresseavisene i 1985. Det er generelt sannsynliggjort av at 1985 var et mobiliseringsvalg for å beholde regjeringsmakten. Men også mer spesifikt sannsynliggjort av det sentrale Høyre-initiativet for annonsering fra partileder Norvik og Lars Nyhus i høyrepressen sentralt, som vi har nevnt tidligere. Vi har også påvist innslag av Høyreannonsekampanjer utenfor førstesidene gjennom stikkprøver i avisene.

Høyrepressen hadde fremdeles en lang rekke andre medlemsaviser i 1985. Mange var registrert i aviskatalogen som høyreaviser helt til 1994. Hverken vi eller andre har undersøkt hvor mange av disse høyrepresseredaksjonenes sentralpersoner som hadde høyremedlemskap/tillitsverv i høyreorganisasjonene, eller som representerte Høyre i folkevalgte organer. Ut fra våre undersøkelser må det iallfall være en plausibel *hypotese* at det kan ha vært mange, men sannsynligvis med store variasjoner. Dette, og disse avisenes partistøttende funksjoner, bør undersøkes – og «målemetodene» for å påvise de partistøttende funksjonenes eksistens og styrke bør diskuteres og gjerne videreutvikles.

I Sandefjords Blad under redaktør Bjørn Hoelseth kunne partipropagandaen være svart klar og tydelig. Her fra kommunevalget i 1983. (Faksimile fra Sandefjords Blad 12. september 1983, side 1.)

Norsk presses historie (2010) har et svakt punkt på avpartifiseringen,[103] særlig når det gjelder høyrepressen.[104] Framstillingen som Bastiansen skrev, underbygger en tankegang om at avisene vi her har undersøkt i 1985, var forhenværende høyreaviser. Vi viste innledningsvis at det fantes forskning og litteratur som ga signaler om at en slik framstilling må ha vært feil. Denne litteraturen ble enten oversett eller gitt en fortolkning som så bort fra vurderingene av at høyrepressen fremdeles var aktiv, i alle fall fram til mot slutten av 1980-årene. Framstillingen i NPH bygger på undersøkelser av Norsk Høyrepresses arkivmateriale, noe vi reiste kritiske merknader til i *Mediehistorisk Tidsskrift 1-2019*.[105] De formelle og uformelle kontaktflatene og bindingene mellom avisene og Høyre ble ikke systematisk undersøkt og satt i forbindelse med partiavis*funksjoner*. Vurderingene lener seg sterkt på journalister og redaktørintervjuer/redaktørframstillinger,[106] uten at innholdet i avisene de skrev i, blir undersøkt og sammenstilt med deres framstillinger av avpartifiseringen. Framstillingen er også kontekstsvak, blant annet ved at man tolker et strateginotat fra redaktøren i *Sandefjords Blad* som en nedprioritering av høyreinteresser, heller enn at man ser dette som en del av utviklingen av en ny høyreprofil i høyrebølgens tidsalder – og helt i samsvar med denne profilen.

Våre resultater både i dette arbeidet og i tidligere arbeider utfordrer *deler* av etablert presseforsknings omtale av høyrepressen. På dette delområdet har Norsk presses historie hatt en blindsone. Det har *ikke* vært vår ambisjon å forklare treffsikkert hvorfor denne blindsonen har oppstått. Men vi har pekt på noen mulige forklaringsfaktorer, for eksempel mangelen på *innholdsanalyse* i de aktuelle avisene, at kilder som fortsatt viste sterke strukturelle bindinger til Høyre, ble oversett eller ikke har fått konsekvenser for framstillingen, at tidfestingen av avviklingen av partipressen/høyrepressen ble satt for tidlig, og at vurderinger fra tidligere redaktører og sentrale aktører ble analysert med et for svakt kildekritisk blikk.

Historien om høyrepressen ble i NPH avsluttet i 1970-årene. I tråd med idealet om at forskning skal være kumulativ og frembringe nye spørsmål og svar, vil vi derfor framsette et spørsmål: Har Norsk presses historie latt seg påvirke (for mye) av tidligere journalisters og redaktørers etterrasjonaliserende praksis ved å «gravlegge» høyrepressen for tidlig? Dette bør undersøkes nærmere.

Noter

1 I arbeidet med NPH deltok en rekke forfattere med en arbeidsdeling som det er noe komplisert å referere til (se NPH bind 3, s. 503 f.). Når vi referer til bind 3, har vi derfor med få unntak valgt å vise til bindredaktør G. Hjeltnes og sidetall.
2 Hjeltnes 2010: 147
3 Overrein og Madsen 2016: 21 (se tabell 2)
4 Hjeltnes 2010. Se omtale av høyrepressen side 131, 146, 212.
5 Siste gang høyrepressen blir nevnt, er en referanse til bladet Høyrepressen sommeren 1986, som omtaler at avisselskaps oppkjøp kunne true lokalavisene og mangfoldet i pressen (Hjeltnes 2010: 428).
6 Bastiansen 2009: 472. Se også side 279 f., der poenget blir understreket og begrunnet. I Bastiansen 2014: 20 blir det gjentatt.
7 Dahl 2014: 14. Han ser på kjede- og konserndannelser i pressen som følger av partipressens avvikling.
8 NOU 1982: 44, s. 19 f.; NOU 1992: 14, s. 37–39; Mathisen 1985: 41 f. og 46; Simensen 1999: 60; Overrein 2005: 73 f. og 79 f.; Høyer 2005: 87; Allern 2007: 69 og 75
9 Bastiansen 2009: 263 f.
10 Bastiansen 2009: 472
11 Tidspunktet for når Orkla Media startet oppkjøpet av avisene, er hentet fra Johansen 2011: 70–79.
12 Medienorge 2018. Opplagstall for norske aviser
13 Tallene i kolonnen «Redaktører …» viser hvem som var redaktør ved stortingsvalgene. De som ikke har et årstall, var redaktører ved valgene både i 1981 og 1985.
14 Zakariassen og Jacobsen 2010: 223. Moss Dagblad
15 Johansen 2010: 273. Vestfold Arbeiderblad
16 Johansen 2010: 374. Vestfold Fremtid
17 Se Bjerke 2001: 11; NOU 2000: 15 s. 113 f.; Overrein og Madsen 2016: 12.
18 Søk f.eks. Wikipedia: partiavis eller Det Norske Akademi Ordbok: partiorgan.
19 Allerede i 1968 drøftet Jan Ringdahl den svenske partipressen og skilte da mellom en funksjonell side (politisk innhold) og de formelle (strukturelle) båndene mellom parti og presse (Ringdahl 1968: 315 f.).
20 Overrein og Madsen 2016: 12 f.
21 Norske avisers Landsforbund (NAL) sluttet å registrere avisens politiske tendens i 1994 og begynte senere å registrere eierskap.
22 Se f.eks. Andenæs (2010), som skriver at Halden Arbeiderblad vedvarte som partiavis fram til 2010.
23 Dette gjelder f.eks. undersøkelsen til Paul Bjerke Fortsatt partipresse? (2001), arbeidet til Jens O. Simensen (1999) Meningsbærer eller meningsløs? og Sigurd Allerns (2007) arbeid From Party Press to Independent Observers?
24 Dette gjelder f.eks. Pettersen 2009, Barstad 2003 og Rui 1999.

25 Utover i 1990-årene ble f.eks. tradisjonen med å gi partipolitiske råd i lederartikler foran valg avviklet. Dagens Næringsliv var i 2001 den første som på nytt innførte tradisjonen. I 2017 ga ti av landets tjue største aviser partipolitiske råd til sine lesere (Klassekampen, 12. september 2017).
26 Se postpartipresseundersøkelsene til Rui 1999: 101–103, Barstad 2003: 2, 125–136 og Pettersen 2009: 88 f.
27 NOU 2000: 15, s. 114
28 For å få likt antall avisdager er datoen for start på undersøkelsen i Østlandets Blad satt tidligere fordi avisen ikke hadde lørdagsutgave. Førstesider og lederartikler for valgperiodene i 1981 og 1985 for Moss Avis, Fredrikstad Blad, Østlandets Blad, Tønsbergs Blad, Gjengangeren og Sandefjords Blad er undersøkt. For alle avisene med unntak for Østlandets Blad gjelder dette datoene fra og med 1. september til og med 19. september i 1981 og fra og med 27. august til og med 12. september i 1985. For Østlandets Blad gjelder dette datoene fra og med 28. august til og med 17. september i 1981, og fra og med 23. august til og med 12. september i 1985.
29 Det kan naturligvis diskuteres om det er rimelig å gjøre skillet mellom stemmeoppfordring, støtte og kritikk av andre partier så markert som mellom verdiene 6, 3 og 1. Ut fra en generell betraktning om at fravær av partipresse i særlig grad vil si fravær av stemmeoppfordring ved valg, mener vi at denne markerte verdiforskjellen er rimelig.
30 Vi avviser ikke med dette betydningen av journalistisk sjanger-analyse eller ledersjangeranalyse og utviklingen av disse sjangrene. Men slike tilnærminger er viktigere og mer relevante i arbeider som har klarere journalistisk fokus eller først og fremst sikter mot å forklare endringer i politiske støttefunksjoner, enn de er i et arbeid som dette. I dette arbeidet sikter vi hovedsakelig mot å vurdere om disse avisene fortsatt var (funksjonelle) partiaviser rundt oppkjøpstidspunktene.
31 Tall og omtale av resultater fra stortingsvalget i 1977 bygger på SSB 1977: 62, 64, 68.
32 Framgangen (fra 1977) nasjonalt og i Østfold var 7,0 prosentpoeng, i Akershus var den 5,3 prosentpoeng og i Vestfold var den 8,2 prosentpoeng, jf. SSB 1982: 19.
33 Notaker 2012: 79 f.
34 Alstad (red.) 1993: 166, 181
35 SSB 1982: 18
36 SSB 1982: 25, 26, 29; SSB 1986: 27, 29
37 Nasjonalt gikk Høyre tilbake med 1,4 prosentpoeng. I Østfold og Vestfold fylker gikk partiet tilbake med henholdsvis 1,9 og 1,0 prosentpoeng. Akershus brøt med landstrenden med en fremgang på 1,3 prosentpoeng. Se SSB 1986: 20.
38 Nyhus, Lars, 6. august 1985: Til medlemsavisene. Valgkampen 1985.
39 Hjeltnes 2010: 129
40 Høyres Pressebyrå endret navn til Norpress fra 1. januar 1984 (Bastiansen 2009: 258).
41 Bastiansen 2009: 259
42 Mathisen 1985: 42. Intervju med Erling Norvik
43 Se også Bastiansen 2009: 258 f. og 268.
44 Tønsbergs Blad 28. august 1985: lederartikkelen «LO på aksjemarkedet»
45 Gjengangeren 29. august 1985: lederartikkelen «Aksjemarkedet og AP/LO»
46 Sandefjords Blad 5. september 1985 og Tønsbergs Blad 2. september 1985: lederartikkelen «Høyre og velferd»
47 Østlandets Blad 3. september 1985 og Fredrikstad Blad 2. september 1985: lederartikkelen «Høyre og velferdsstaten»
48 Moss Avis 6. september 1985: lederartikkelen «Plasser ledig i skolen», og Tønsbergs Blad 3. september 1985: lederartikkelen «Plasser ledig»
49 Gjengangeren 9. september 1985: lederartikkelen «Ut på banen, – hjemmesitter!»
50 Gjengangeren 7. september 1985: lederartikkelen «Mørke skyer i horisonten?»
51 Lederen i Horten Høyre mente utdeling av valgmateriellet ville gå raskt da «… våre mannskaper» var delt inn i 24 roder, ble det meldt i Gjengangeren 31. august 1985.
52 Tønsbergs Blad 7. september 1985: lederartikkelen «Nå må det mobiliseres!»
53 Ibid.
54 Ibid.
55 Tønsbergs Blad 26. august 1985
56 Tønsbergs Blad 28. august 1985
57 Ibid. Her het det «H styrket, Ap svekket»
58 Tønsbergs Blad 2. september 1985 eller 4. september: «… gallup gir borgerlig flertall»
59 Tønsbergs Blad 3. september 1985
60 Annonsen var rykket inn av LO, under overskriften «Verden kan ennå unngå atomkrig» og «Ja til Arbeiderpartiet, Nei til atomvåpen», i Sandefjords Blad 5. september 1981.
61 Tønsbergs Blad, 7 og 9. september 1985
62 Tønsbergs Blad 9. september 1985: lederartikkelen «Godt valg!»
63 Haukom og Stensaas, Tønsbergs Blad 29. desember 2015
64 Ibid.
65 Ibid.
66 Tønsbergs Blad 2. september 1985
67 Haukom og Stensaas, Tønsbergs Blad 29. desember 2015
68 Ibid. Vestfold Arbeiderblad gikk inn i 1988, så tidfestingen til Haukom og Stensaas er dermed uriktig.
69 Haukom og Stensaas, Tønsbergs Blad 29. desember 2015
70 Se Tønsbergs Blad, ledere og førsteside fra 28. august til 14. september 1989. Vi registrerte tre positive ladede oppslag for Høyre (åtte i 1985) og ett positivt og et negativt for FrP. Partiannonseringen var redusert til tre for Høyre (14 i 1985) og partiet Venstre hadde én annonse på førstesiden. Avisens ledere inneholdt to oppfordringer om å stemme Høyre (tre i 1985), og seks ledere ga politisk støtte til partiet (elleve i 1985).
71 Haukom og Stensaas, Tønsbergs Blad 29. desember 2015
72 Holand 1992: 12
73 Se nærmere omtale i Overrein 2005: 86–89, der mulige årsaker drøftes.
74 Virik 2016, Sandefjords Blad 5. oktober
75 Hoelseth 2016, Sandefjords Blad 4. oktober

76 Se Sandefjords Blad 10. og 12. september 1983.
77 Virik, «Hoelseth – reformator eller bakstrever?» i Sandefjords Blad 5. oktober. Se også uttalelsen fra Pressens Faglige Utvalg i Sandefjords Blad 13. september 1979.
78 Bastiansen 2010: 130. Den andre avisen som omtales slik, er Asker og Bærums Budstikke.
79 Bastiansen 2010: 131. Det framkommer ikke klart i NPH hva som er kildene for disse påstandene.
80 Hoelseth referert i Bastiansen 2009: 180
81 Hoelseth, Sandefjords Blad 4. oktober 2016
82 Se Bastiansen 2009: 181 f. for nærmere omtale av notatet.
83 6. september 1985 meldte at Kosmos kjøpte 30 prosent av aksjene i A/S Sandefjords Blad og hadde da 51 prosent. Styreformann Sven Bilov-Olsen truet med å trekke seg dersom salget ble godkjent av styret.
84 Tjomsland, Sandefjords Blad 3. oktober 2016
85 Sandefjords Blad 7. september 1985: lederartikkelen «Bruk stemmeretten!»
86 Sandefjords Blad 7. september 1985
87 Se Wale 1976 [1972]: 32, der funksjonen utover å budbringe partienes synspunkt blir drøftet.
88 Fredriksstad Blad 7. september 1985: lederartikkelen «Stemmeretten»
89 Østlandets Blad 2. september 1985: lederartikkelen «Trygghet for pensjonistene»
90 Moss Avis 27. august 1985: lederartikkelen «Nøktern tale av Benkow i Moss»
91 Ibid.
92 Moss Avis 2. september 1985: lederartikkelen «Høyre og velferdsstaten»
93 Østlandets Blad 29. august 1985: KrF-annonsen «Økt innsats for nye arbeidsplasser»
94 Østlandets Blad 30. august 1985: Ap-annonsen «Ny vekst for Norge»
95 Østlandets Blad 6. september 1985: SV-annonsen «SV eller Høyre – del godene»
96 Østlandets Blad 26. august 1985: annonse fra Arbeidsgiverforeningen, Industriforbundet og Rederiforbundet
97 Østlandets Blad 20., 23., 26., 27. og 29. august 1985; 2. og 6. september 1985, 2. og 9. september 1985
98 Som eksempler på dette kan nevnes Moss Avis 26. august 1985 («Åge har bestemt seg»), og Fredrikstad Blad 3. september 1985 («Geir har bestemt seg»).
99 FAP1 står her for en annonse fra Folkeavstemningspartiet.
100 Moss Avis 28. august 1985
101 Moss Avis 7. september 1985
102 Endringer innenfor intervallet +/-0,3 er definert som konstant, mellom +/-0,4 og 0,9 er definert som økning/fall, og større endring enn fra +/-1 er definert som sterk økning / sterkt fall.
103 Se også Overrein 2011, anmeldelse av NPH i Historisk Tidsskrift nr. 4.
104 Overrein og Madsen 2019: 63–69
105 Overrein og Madsen 2019: 66 f.
106 Se Bastiansen 2009: 269–273 og 493

Litteratur og kilder:

Førstesider og lederartikler for valgperiodene i 1981 og 1985 for *Moss Avis*, *Fredriksstad Blad*, *Østlandets Blad*, *Tønsbergs Blad*, *Gjengangeren* og *Sandefjords Blad* er kilder for dette arbeidet. Datoer for dette avisutvalget er spesifisert i note 29 og i litteratur- og kildelisten nedenfor.

Allern, S. (2007). «From Party Press to Independent Observers. An Analysis of Election Campaign Coverage Prior to the General Elections of 1981 and 2005 in Two Norwegian Newspapers.» *Nordicom Review,* Jubilee Issue

Alstad, B. (red.) (1993). *Norge og verden.* Norske meninger 1946–93, bind 1. Oslo: Sigma forlag

Andenæs, Ivar (2010). «Den siste partiavis.» *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 14

Barstad, L.H. (2003). *Politisk journalistikk i en profesjonalisert presse.* Hovedoppgave i medievitenskap, Universitetet i Oslo

Bastiansen, H.G. (2009). «Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall 1945–2000.» *Pressehistoriske skrifter* nr. 11

Bastiansen H.G. (2010). «EF-striden: 'Partipressen for fall'.» I Hjeltnes, G. (red.) *Imperiet vakler. 1945–2010.* Norsk presses historie, bind 3. Oslo: Universitetsforlaget

Bastiansen, H.G. (2014). «Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall og konsekvenser for journalistikken.» *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 21.

Bastiansen, H.G. (2016). «Partipressen igjen – Tilsvar til Overrein og Madsen.» *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 25, s. 47–54

Bjerke P. (2001). *Fortsatt partipresse? Norske avisers holdning til regjeringsskiftet i mars 2000* Forskningsrapport nr. 46. Høgskulen i Volda og Møreforskning Volda

Dahl, H.F. (2014). «Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling.» *Pressehistorisk Tidsskrift* nr. 21

Dahl, H. F. (2016a). «Tilsvar til Overrein og Madsen.» I *Mediehistorisk Tidsskrift* nr. 25 s. 54–57

Det Norske Akademis Ordbok. Partiorgan. Hentet 17.10.2018 fra https://www.naob.no/ordbok/partiorgan

Flo, I. (red.) (2010). *Norske aviser fra A til Å*. Norsk presses historie, bind 4. Oslo: Universitetsforlaget

Fredriksstad Blad 2., 3. og 7. september 1985 og periodene presisert i note 29: 1.–19. september 1981 og 27. august–12. september 1985

Gjengangeren 29. og 31. august samt 7. og 9. september 1985 og periodene presisert i note 29: 1.–19. september 1981 og 27. august–12. september 1985

Haukom, M. og Stensaas, P. (2015). «Historieløs redaktørkritikk av Tønsbergs Blad.» Tønsbergs Blad 29. desember 2015. Hentet 02.10.2019 fra https://www.tb.no/meninger/kommunesammenslaing/vear/historielos-redaktorkritikk-av-tonsbergs-blad/o/5-76-234034

Hjeltnes, Guri (red.) (2010). *Imperiet vakler 1945–2010*. Norsk presses historie, bind 3. Oslo: Universitetsforlaget

Hoelseth, B. (2016). «Da min gode venn og kollega Audun Tjomsland overtok som redaktør 1. juli 1985, var Sandefjords Blad på det nærmeste 'ship shape'.» Sandefjords Blad 4. oktober 2016. Hentet 21. 10. 2018 fra https://www.sb.no/sandefjords-blad/bjorn-hoelseth/audun-tjomsland/da-min-gode-venn-og-kollega-audun-tjomsland-overtok-som-redaktor-1-juli-1985-var-sandefjords-blad-pa-det-narmeste-ship-shape/o/5-73-282067

Holand, J.E. (1992). «Den konservative Presses Forening gjennom 100 år.» I Holand, J.E., Larssen, S.D. og Julsrud, O. (red.) *Presse med mening. Den konservative Presses Forening 1892–1992*. Oslo: Den Konservative Presses Forening

Høyer, S. (2005). «The Rise and Fall of The Scandinavian Party Press.» I Høyer, S. og Pöttker, H. (red.). *The Diffusion of The News Paradigm*. Göteborg: Nordicom

Johansen, T.A. (2010). «Vestfold Fremtid, Vestfold Arbeiderblad.» Flo, I. (red.). *Norske aviser fra A til Å*. Norsk presses historie, bind 4. Oslo: Universitetsforlaget

Johansen, T.A. (2011). «Orkla Media 1983–2006. Et medieselskap i konserndanningens og eierkonsentrasjonens epoke.» *Pressehistorisk tidsskrift* nr. 16.

Klassekampen 12. september 2017. «Ga leserne klare valgråd.» http://www.klassekampen.no/article/20170912/ARTICLE/170919995

Mathisen, O.M. (1985). *Samarbeid i 50 år. Norsk Høyrepresse 1935–1985*. Oslo: Norsk Høyrepresse

Medienorge. Opplagstall for norske aviser. Hentet 16.10. 2018 fra http://www.medienorge.uib.no/statistikk/medium/avis/190

Moss Avis. 26., 27., 28. august og 2., 6., 7. september 1985 og periodene presisert i note 29: 1.–19. september 1981 og 27. august–12. september 1985

Notaker, H. (2012). *Høyres historie. Opprør og moderasjon 1975–2005.* Oslo: Cappelen Damm

NOU 1982: 44. *Pressestøtten – mål og midler*. Oslo: Forbruker- og administrasjonsdepartementet

NOU 1992: 14. *Mål og midler i pressepolitikken.* Oslo: Kulturdepartementet

NOU 2000: 15. *Pressepolitikk ved et tusenårsskifte: Dagspresseutvalgets innstilling*. Oslo: Kulturdepartementet

Nyhus, L., 6. august 1985: *Til medlemsavisene. Valgkampen 1985.* PA603-2, Dab – 0027, mappe AVISENE (GENERELT). Høyres Pressebyrå, Riksarkivet

Overrein, P. (2001). *«Hvor ånden bærer bud» – Østlendingen fra Arbeiderdemokratene til Orkla*. Elverum: Østlendingen

Overrein, P. (2005). Avviklingen av partipressen: En studie av avisen Østlendingen og norske parti-avishistorier 1970–2004. Hovedoppgave i sosiologi og statsvitenskap, NTNU. Hentet 02. oktober.2019 fra https://ntnuopen.ntnu.no/ntnu-xmlui/bitstream/handle/11250/224098/Overrein-2005.pdf?sequence=1

Overrein, P. (2011). «Norsk Presses historie, bind 3: Imperiet vakler 1945–2010.» *Historisk tidsskrift* nr. 4, s. 613–622. Oslo: Universitetsforlaget

Overrein, P. og Madsen, M. (2019). «Om partipressenes korporative system – et søkelys på seks høyrepresseaviser.» *Mediehistorisk tidsskrift* nr. 1, s. 53–74

Overrein, P. og Madsen, R. (2016). «Partipressens avvikling – årsaker og faser.» *Mediehistorisk tidsskrift* nr. 25, s. 11–47

Pettersen Ø.B. (2009). *Pressen og partiene – partitilhørighet i 2005?* Masteroppgave i journalistikk. Institutt for medier og kommunikasjon, Universitetet i Oslo

Ringdahl, J. (1968). «Tidningsdöd och politik.» I Back, P.E. (red.) *Modern demokrati – Problem och debattfrågor.* Lund: Gleerups

Rui, G. (1999). *Fra partipresse til en uavhengig nyhetspresse. En innholdsanalyse av Aftenposten, Arbeiderbladet, Dagbladet og VGs dekning av regjeringsspørsmålene under valgkampene i 1965 og 1997.* Hovedoppgave i statsvitenskap, Universitetet i Oslo

Sandefjords Blad. (1983). «Vi stemmer Høyre i Sandefjord» og «Ingen H-stemme må gå tapt». 12. og 10. september. Hentet 21.10.2018 fra https://www.sb.no/sandefjord/sandefjord-kommune/var/hoelseth-reformator-eller-bakstrever/o/5-73-282856

Sandefjords Blad 13. september 1979, 15. september 1981, 10. og 12. september 1983, 5., 6., 7. og 12. september 1985 og 3., 4. og 5. oktober 2016, og periodene presisert i note 29: 1.–19. september 1981 og 27. august–12. september 1985.

Simensen, J. O. (1999). *Meningsbærer eller meningsløs? Om avisenes samfunnsrolle*. Oslo: Institutt for journalistikk

Statistisk Sentralbyrå (1977). Stortingsvalget 1977. Norges Offisielle Statistikk A 920. Oslo, SSB. Digitalt tilgjengelig fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_a920.pdf

Statistisk Sentralbyrå (1982). Stortingsvalget 1981. Hefte 1. Norges Offisielle Statistikk B 261. Oslo, SSB

Statistisk Sentralbyrå (1986). *Stortingsvalget 1985.* Hefte I. Norges Offisielle Statistikk B 594. Oslo, SSB

Tjomsland, A. (2016). «Ja, vi var tilhengere av partipressen, men den tid er for lengst forbi!» Sandefjords Blad 3. oktober. https://www.sb.no/politikk/nye-sandefjord/sandefjords-blad/ja-vi-var-tilhengere-av-partipressen-men-den-tid-er-for-lengst-forbi/o/5-73-281524

Tønsbergs Blad, 26. og 28. august, 2., 3., 4., 7., 9. og 10. september 1985. 28. august–14. september 1989. 29. desember 2015 og 5. oktober 2016 og periodene presisert i note 29: 1.–19. september 1981 og 27. august–12. september 1985

Virik, K. (2016). «Hoelseth – reformator eller bakstrever?» Sandefjords Blad 5. oktober. Hentet 21.10.2018 fra https://www.sb.no/sandefjord/sandefjord-kommune/var/hoelseth-reformator-eller-bakstrever/o/5-73-282856

Wale, T. (1976) [1972]. *Fjerde statsmakt eller den annen partimakt? En studie av norsk dagspresse med hovedvekt på dens forhold til partivesen og politiske myndigheter.* Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for presseforskning

Wikipedia: Partiavis. Hentet 17.10.2018 fra https://no.wikipedia.org/wiki/Partiavis

Østlandets Blad, 20., 23., 26., 27., 29. og 30. august 1985, 2., 3., 6., 9. og 11. september 1985 og periodene presisert i note 29: 28. august–17. september 1981, 23. august–12. september 1985

Zakariassen, O. og Jacobsen F.K. (2010). «Moss Dagblad.» I Flo, I. (red.). *Norske aviser fra A til Å*. Norsk presses historie, bind 4. Oslo: Universitetsforlaget

Zakariassen, O. (2002). *«Mossavisa.» Moss Avis 125 år 1876–2001*. Moss: Moss Avis A/S

FORUM

Bilde 1. Karoline, Dagny og Bergljot ved Bjørnstjernes seng, april 1910. (Fotograf: Charles Delius / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB0800.)

Essay

Nærmere Bjørnstjernes kropp

Jens Petter Kollhøj
Forskningsbibliotekar
Nasjonalbiblioteket
jenspetter.kollhoj@nb.no

Fotografi er et medium som velvillig åpner for refleksjoner rundt personlige rom, grensesetting og intimitet. Fotografiske bilder synliggjør nærhet og avstand på flere måter. I dette essayet brukes begrepet «fotografiske intimitetsfelt» som hjelpemiddel til å løfte fram og dvele ved ulike uttrykk for relasjoner mellom mennesker. Begrepet kan bidra til utvikling av nye perspektiver og dypere forståelse av fotografisk materiale, for eksempel i arbeid med biografier.

Bjørnstjerne Bjørnson ligger i senga, med ansiktet vendt bort fra meg. Armene hans hviler på den pysjamaskledde kroppen, dyna er trukket ned til knærne. Forsiktig lar jeg en finger gli over Bjørnstjernes kinn. Mellom oss er det tynne bomullsstoffet i den hvite vanten jeg har på, og en avstand på over hundre år materialisert i form av et papirark med et bilde på den ene siden. Et fotografi. Tjuefire ganger atten centimeter kontaktflate.

Det som først fanger blikket mitt ved siden av og i kontrast til den lyse kroppen i senga, er de tre mørkkledde kvinnene. Nærmest senga sitter Bjørnstjernes kone Karoline. Bak henne står døtrene Dagny og Bergliot. Dagny har en hånd på Karolines skulder, og en arm rundt Bergliot, som har festet sin venstre hånd i Dagnys. Den korte avstanden mellom de tre kvinnene etablerer sammen med hendene en synlig, tydelig forbindelse. En sammensmelting av tre kropper, et trehodet fellesskap i en krevende stund.

Så oppdager jeg stativet over senga, med trinser og snorer, og en bukett roser som ligger på dyna, litt til venstre i bildet. I bakgrunnen ser jeg et piano, og en utent lampe.

Jeg sitter og ser på dem, de tre kvinnene, og Bjørnstjerne. Lenge, stille. Det tar tid før jeg oppdager at Bjørnstjerne svever, hevet opp fra den stripete madrassen i senga. Ja, han svever! Men han rører ikke på seg. Aldri mer. Bjørnstjerne Martinius Bjørnson døde i Paris om kvelden 26. april 1910.

Ingen av de tre kvinnene berører Bjørnstjerne, men de har blitt plassert, eller har plassert seg selv, svært nær både ham og hverandre. Den tette grupperingen vi ser, gir en tydelig opplevelse av nærhet, og er et godt eksempel på at fotografier formulerer og formidler relasjoner. Fotografier er visuelle framstillinger av nærhet og avstand mellom mennesker, og de er godt egnet som innganger til å undersøke forskjellige aspekter ved intimitet. Fotografier reguleres av forholdsvis strenge kulturelle føringer for hva som har blitt avbildet og visuelt formidlet, men dette innebærer samtidig at kulturelle normer og idealer kan avdekkes og undersøkes når bildene brukes aktivt som kilder til liv og historie.

Fire fotografiske intimitetsfelt

Våre forståelser av fotografier kan åpnes og utvides ved hjelp av forskjellige tilnærminger og begreper, og for å rette oppmerksomheten mot ulike former for nærhet og avstand knytta til fotografier vil jeg lansere begrepet *fotografiske intimitetsfelt*.

I et fotografi av mennesker er forholdet mellom dem viktig for vår forståelse, på ulike måter formidler bildet avstand og nærhet, hierarkier og dominans. *Forholdet mellom de avbildede* er sentralt, kanskje det de fleste av oss vil se på først, så jeg vil peke på dette feltet som det første fotografiske intimitetsfeltet. Men det finnes flere innfallsvinkler på leting etter intimitet.

En sammenstilling av ordene «intimitet» og «foto-

Bilde 2. Bergliot sittende ved sengen til Bjørnstjerne, april 1910. (Fotograf: Charles Delius / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB0546.)

grafi» kan for mange i dag innebære en kobling til bildestrømmene i sosiale medier. Kanskje tankene går til selfier i alle mulige og umulige situasjoner, men kanskje også til ungdommer som legger ut nakenbilder av seg selv.

Fotografier på avveie, mobbing og misbruk. Dette er viktige problemer, men et historisk perspektiv kan bidra til å utvide nåtidas interessefelt og forståelse, for koblingen åpner også for å diskutere andre og mer subtile former.

Nasjonalbiblioteket har to andre fotografier som ser ut til å komme fra samme anledning som bilde 1, du ser dem i bilde 2 og 3. De er mindre enn bilde 1, ca. femten centimeter brede og elleve cm høye. Vi vet ikke i hvilken rekkefølge de ble tatt. Kanskje fotografen, Charles Delius, først fotograferte Bjørnson alene, deretter Bergliot ved senga, og til slutt ble rosene plassert på senga, de tre kvinnene samlet, og Bjørnson hevet med løfteinnretningen for å minske avstanden til de tre kvinnenes ansikter.

Fotografier med bare én person i bildet kan brukes til å peke på et annet intimitetsfelt. I bilde 3 ser vi Bjørnstjerne alene. Vi vet ikke om noen flere enn fotografen befant seg i rommet, utenfor rammen for avfotograferingen. Men fraværet av andre personer i bildet enn den avdøde hjelper oss til å rette oppmerksomheten mot *forholdet mellom fotograf og personer som er avbildet*. Dette intimitetsfeltet er sentralt, i og med at det vanligvis vil være en fotograf til stede når det fotograferes (et eksempel på unntak er registrering av trafikkovertredelser med fotobokser). Hvis det er en person i bildet, vil det eksistere et mer eller mindre nært forhold mellom fotografen og den som avbildes.

Forholdet er tettest når vi tar selvportrett og familiebilder, men sterk nærhet er også vanlig for

reportasjefotografer og i antropologisk feltarbeid. Dette intimitetsfeltet vil gjerne bli preget av samhandling, men ikke nødvendigvis, snikfotografering er et eksempel på at fotografen kan arbeide uten kontakt med dem som blir avbildet. Og den døde Bjørnstjerne kunne selvsagt ikke påvirke det fotografiske resultatet. Var det Karoline, Dagny og Bergliot selv som bestemte sin plassering når det skulle fotograferes, eller var det fotograf Delius? Diskuterte de dette?

Vi som nå ser på disse fotografiene, kan uforstyrret granske noe som kan oppleves som en svært privat situasjon. Dette retter vår oppmerksomhet mot *forholdet mellom det fotografiske bildet og betrakterne*, et tredje intimitetsfelt. Gjengivelser av fotografier i avisene i dagene etter Bjørnsons død kan være fine innganger til dette feltet, og til hvordan bildetekster kan påvirke opplevelsen av nærhet.

I sin monumentale firebinds biografi om Bjørnstjerne Bjørnson skriver Edvard Hoem at *Morgenbladet* i København trykte et bilde av Bjørnson som ifølge avisa var tatt kort tid etter at den store dikteren var død. Bilde nr. 1 gjengis, og i bildeteksten står det at det trolig er tatt om kvelden 26. april, like etter at Bjørnson var død. I kildehenvisningen står det en tittel, «Bjørnstjerne Bjørnson paa Dødslejet», og «Morgenbladet, København, 27. april 1910». Disse opplysningene er interessante, den svært korte tida fra døden inntraff til et fotografi av den døde gjengis på trykk er oppsiktsvekkende. Jeg er også interessert i å se hvilket bilde som ble valgt – er det et av de tre som Nasjonalbiblioteket har?

Tanken om at disse fotografiene kan ha blitt tatt før Bjørnson var død, har streifet meg, men jeg har diskutert saken med andre som også mener at rosene og situasjonen som helhet tyder på at fotograferingen skjedde etter at døden har inntrådt. Når jeg ser på hvordan lyset faller i de tre fotografiene, og den utente lampa, tenker jeg at de må være tatt på dagtid, at lyset i rommet kommer fra den doble glassdøra som jeg har sett i et annet fotografi. Kanskje fotograf Delius kom morgenen etter at Bjørnstjerne døde? Det reduserer i så fall avstanden i tid fra eksponeringen til trykkingen ytterligere.

Jeg kaster meg inn i internettverdenen på leting etter *Morgenbladet* i København. Jeg finner et dansk *Morgenblad*, men det ble ikke utgitt i 1910. Så kontakter jeg Statsbiblioteket i Århus, som kan opplyse om at *Morgenbladet* ble videreført som *Dannebrog*, og de sender meg en kopi av utgaven fra 30. april. Der er det trykket en beskåret versjon av bilde 3, Bjørnstjerne alene. Og det er det nærmeste jeg kommer Hoems kildehenvisning.

Flere andre aviser bringer gjengivelser av den døde Bjørnson 30. april 1910. To eksempler er norske *Aftenposten* og danske *Fyens Stiftstidende*. Avisene brukte det samme bildet, fotografiet av Bergliot alene ved senga til Bjørnstjerne (bilde 2), og med nesten samme utsnitt. Bildeteksten i *Aftenposten* var: «Bjørnstjerne Bjørnson på Dødsleiet i Hotel Wagram, Paris. Fru Ibsen knæler ved Sengen.» *Fyens Stiftstidende* rykker leseren litt nærmere med å vektlegge relasjonen far–datter: «Bjørnstjerne Bjørnson paa Dødslejet. Ved Hovedgærdet datteren Bergiot. [sic] (Fotograferet specielt til vort Blad.)» (Det er grunn til å stille et spørsmålstegn ved den parentesen, at Delius skal ha fotografert Bjørnson spesielt for *Fyens stiftstidende,* framstår som lite troverdig.)

Charles Delius kunne stått litt nærmere Bjørnstjernes kropp. Kan vi spore en viss ærbødighet i avstanden? Men framstår ikke samtidig komposisjonen som inkluderer madrassen og rammeverket over senga, som nedverdigende for den store dikteren? Kanskje disse bildeelementene burde vært fjernet for oss som ser Bjørnstjerne Bjørnson som død, av respekt for den avdøde. Men kanskje de styrker opplevelsen av intimitet for oss som betraktere, gir oss et mer personlig forhold til Bjørnstjerne, en sterkere følelse.

Dessuten har vi nettopp vært inne på at avisene kunne beskjære fotografier, og med det virkemiddelet bringe leserne tettere på en avfotografert person. At bildene kunne beskjæres når de ble formidlet, innebar at Delius ikke måtte finjustere og ferdigstille utsnittet i kameraet eller på papirbildene han laget.

Nederst i gjengivelsen av bilde 3 ser vi en pappremse brukt av reprofotografer og innenfor trykkeribransjen. Denne tekniske målestokken, gråtonereferansen, framhever fotografiet som gjenstand. Pappremsa og avfotograferingen peker dessuten på at vi ser et objekt som eies av en offentlig institusjon som er opptatt av å digitalisere og gjøre fotografier

Bilde 3. Bjørnstjerne Bjørnson på dødsleiet, april 1910. (Fotograf: Charles Delius / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB2309.)

tilgjengelig i mange kanaler: Nasjonalbiblioteket. Dermed kan jeg definere ytterligere et fotografisk intimitetsfelt, det fjerde: *forholdet mellom bildet og dets eier*. Eieren kan velge å vise fotografiene til andre, eller holde dem skjult, for seg selv. Fotografier kan skifte eiere, og disse eierskiftene kan innebære kommunikasjon av nærhet og avstand.

Dermed har jeg identifisert fire fotografiske intimitetsfelt, områder der flere aktører kan etablere, videreutvikle og formidle ulike former for og grader av nærhet. Nærheten kan være fysisk, følelsesmessig, eller kulturell. Disse fotografiske intimitetsfeltene kan settes inn i større sammenhenger ved hjelp av flere begreper, knytta til *produksjon* og *distribusjon*: Det er av betydning om situasjonene tilhører *offentlige* eller *private* sammenhenger, og om de kan betegnes som *formelle* eller *uformelle*.

Jeg vil si at de to *primære* eller grunnleggende fotografiske intimitetsfeltene er forholdet mellom avbildede personer, og mellom fotograf og avbildede personer. Disse relasjonene er til stede i øyeblikket fotografiet skapes. De to andre, som jeg vil kalle *sekundære*, dreier seg om betraktere og eieres forhold til fotografiet. Disse relasjonene etableres og kommuniseres i tida etter eksponeringsøyeblikket.

En aktør kan ha flere roller samtidig, og også skifte plassering i intimitetsfeltene. For eksempel kan en aktør både være fotograf *og* eier *og* betrakter av et fotografi. En avbildet person kan være eier, men overdra eierskapet til en annen avbildet person, eller til en helt annen betrakter.

Det er sentralt at de involverte personene aner-

kjennes som aktører, personer med vilje og handlingsrom. Samtidig er det viktig å være klar over at fotografiske bilder produseres og distribueres innenfor kulturelle rammer, styrt av normer og idealer. Rammene for produksjon og formidling er preget av ulike grader av offentlighet og formalitet. Et fotografi kan være offentlig og formelt produsert, men privat og uformelt distribuert. Et eksempel på dette er et portrett laget av en profesjonell fotograf i studio, som er satt inn i et album som vises fram til familiemedlemmer i et hjem.

Jeg legger til side de tre fotografiene av den avdøde Bjørnstjerne, og henter fram andre fotografier av ham. I forbindelse med Bjørnstjerne Bjørnsonjubileet i 2010 ble Nasjonalbibliotekets fotografier med Bjørnson-relevans digitalisert og katalogisert. Det var i alt ca. to tusen bilder. Av disse utgjør fotografier der Bjørnstjerne Bjørnson fremstilles sammen med én eller flere andre personer, drøyt hundre. Med mine nyskapte begreper om fotografiske intimitetsfelt begynner jeg å se nærmere på dem.

På avstand

Personene i menneskemengden rundt Bjørnstjerne Bjørnson viser liten interesse for hverandre, jeg finner bare to som ikke retter oppmerksomheten mot taleren. Det er sannsynlig at noen i mengden har nære relasjoner til hverandre, men det er helt usannsynlig at alle har et nært forhold til alle. At det lyse hodet til Bjørnson er vendt mot kamera, bidrar til å redusere avstanden til oss som ser på bildet, han kunne ha vendt seg mer eller mindre bort fra fotografen. Han er i stedet mer imøtekommende, men han er for langt borte, bildet er for utydelig til at jeg opplever noen direkte blikkontakt med ham.

Hadde dette fotografiske bildet vært skapt av

Bilde 4. Bjørnstjerne Bjørnson taler ved avsløringen av Rikard Nordraaks bautastein på Jerusalemer Kirchhof, Berlin 17. mai 1906. (Ukjent fotograf / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB0761.)

fotografen som jeg legger merke til ryggen på der mellom Bjørnson og fanen til venstre, ville vi ha vært plassert nærmere Bjørnstjernes kropp, og kunne oppnådd en større grad av intimitet. Slik det nå er, vil jeg si at graden av intimitet er minimal i det jeg kaller de to primære feltene, forholdet mellom personene i bildet, og forholdet mellom fotograf og de avbildede personene. Imidlertid kjenner jeg ikke fotografens identitet, og jeg vet derfor heller ikke hva slags relasjon vedkommende kan ha hatt til Bjørnson.

Fra rundt 1890 argumenterte Bjørnstjerne Bjørnson kraftig for fred og voldgift i dikt og artikler, brev og taler. Han la sterk vekt på folkets fredsvilje, på de små folkenes fredsmisjon, og han hadde et ønske om at Norge skulle stå utenfor det storpolitiske maktspillet. I 1892 var han invitert til å tale på et stort fredsmøte på Himmelbjerget ved Silkeborg i Danmark, og 19. juni holdt han sin tale. Det er uklart hvor mange mennesker som var til stede, tallet varierer fra 10–12 000 via 20–25 000 og helt opp til 30 000.

På bordet foran meg ligger et stereofotografi. Bildet er laget av Peter Lorents Fangel, som kom fra Middelfart i Danmark. Han var likkistesnekker, men bygde også sitt eget kamera, og er kanskje den mest produktive danske stereofotografen.

La oss unne oss en snartur innom teknikk. Et vanlig fotografi er todimensjonalt, mens stereofotografi handler om å se tredimensjonalt, å se dybde i et flatt bilde. Våre øyne ser verden fra to litt ulike vinkler, og hjernen kombinerer to samtidige synsinntrykk til et sammensmelta, tredimensjonalt bilde. På tilsvarende måte kan et motiv fotograferes fra to posisjoner samtidig, slik at bildene kan brukes til å skape en tredimensjonal effekt. Opplevelsen av dybde er avhengig av motivet og komposisjonen, effekten kan være fraværende eller forbløffende, eller overdrives så den blir usannsynlig og forstyrrende.

Jeg setter bildet inn i et stereoskop, et apparat som gjør det enkelt å se det tredimensjonale dypet.

Det som først fanger oppmerksomheten, er et gjerde i forgrunnen, så vandrer blikket videre til en paraply, en lys tropehjelm, en lys flosshatt. Hvor er Bjørnstjerne Bjørnson? Hvorfor er dette stereofotografiet relevant for talen på Himmelbjerget? Jeg tar det ut av stereoskopet, og snur pappen som bildene er limt på, for å leite etter svar: På baksiden står det flere påskrifter som knytter det til Bjørnson, Himmelbjerget og 1892. Øverst, med penn: «2999 Himmelbjerget Bjørnson paa Hotellets Altan.» Kanskje denne påskriften er gjort av Fangel selv, for tallet 2999 passer godt inn i hans nummerering. I 1892 produserte han 306 stereofotografier, med numrene

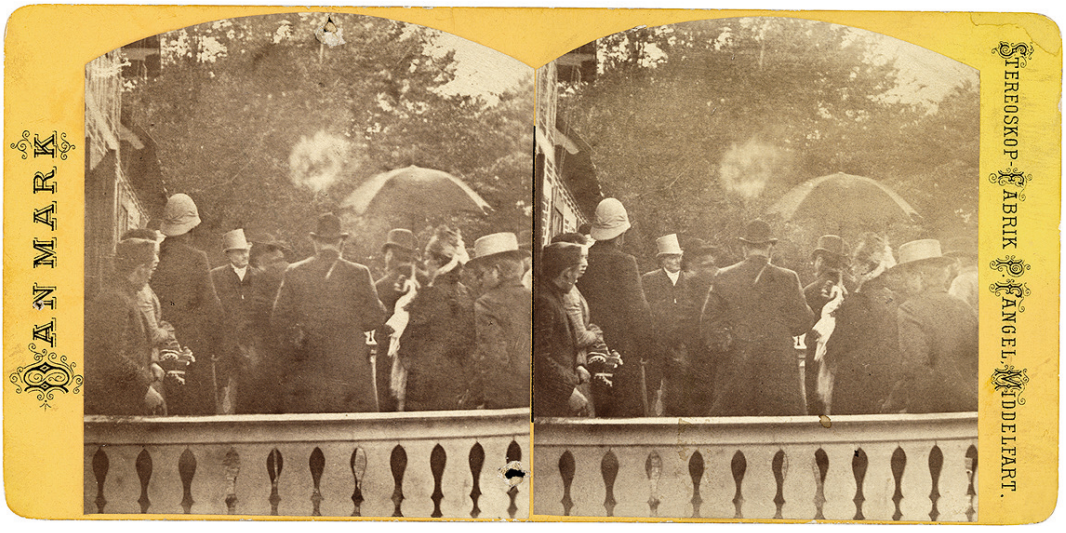

Bilde 5. Bjørnstjerne Bjørnson ved Himmelbjerget, 1892. (Fotograf: Peter Lorents Fangel / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB0548.)

2909–3214. Under har noen tilføyd med blyant: «i året 93–94?», og litt lenger ned en annen blyantpåskrift, kanskje skrevet av samme person, eller kanskje en annen har kommentert: «snarere 1892.» Og endelig, fortsatt med blyant, men i en annen stil: «B.B. holdt tale på Himmelbjerget 1892.» Det er disse påskriftene som gjør at vi ser Bjørnstjerne Bjørnson, og knytter bildet til Himmelbjerget og 1892. Hvis påskriftene på baksiden ikke trekkes inn i vår forståelse, blir dette stereofotografiets mening mye mer upresist, åpent.

Den oppslåtte paraplyen vi ser, kan tolkes som en indikasjon på at bildet ble tatt like før eller etter Bjørnsons tale, for været skal ha vært glimrende under talen, mens det regnet både før og etter. Fotograf Fangel har hatt stor avstand til personene som avbildes, noe som kommuniserer liten grad av intimitet. Utydelige og bortvendte personer sammen med gjerdet i forgrunnen bidrar til å befeste og forsterke denne avstanden for oss som ser på bildet. Men sammenlignet med det forrige fotografiet er det her færre personer i bildet, og de forholder seg annerledes til hverandre. De framstår som en mer intim gruppe, Bjørnson har kortere avstand til hver enkelt av dem. Kontakten i det jeg har kalt det første primære fotografiske intimitetsfeltet, er altså større her.

Jeg regner med at det finnes flere fotografier fra denne store begivenheten, bilder som kan være tydeligere på hva, hvor og hvem vi ser. Men jeg vil hevde at dette stereofotografiet er minst like interessant som de teknisk mer vellykka fotografiene. Fordi det sier mye om Bjørnsons betydning i sin samtid. At stereofotografiet ble montert på papp, altså produsert for salg, skal gjøre Bjørnsons kropp tilgjengelig for kjøpevillige tilhengere. Bjørnstjerne var så interessant som objekt at selv et teknisk dårlig resultat ble vurdert som salgbart.

Det ser ut som Peter Fangel nærmest tok et snapshot i forbifarten, han fanget en kjendis på avstand, en snikfotografering av en privat sammenheng. Et paparazzi-bilde! Dette bildets etablering av nærhet mellom betrakterne og Bjørnson ligger ikke i en god komposisjon, eller en engasjerende blikkontakt med hovedpersonen, men i at Bjørnstjerne Bjørnson faktisk er med i bildet. Eller *skal* være med i bildet, det er jo ikke lett å være sikker på at det er ham vi ser. Men kanskje det ikke var så vanskelig i 1892. Edvard Hoem beskriver hvordan Bjørnson lett ble gjenkjent på grunn av hatten: «Midt blant dei mørkkledde med grundtvigianske hattar, såg dei ein grå cylinderhatt. Der er han! sa alle, som med ein munn. For kven andre ville ha tatt på seg ein grå cylinder i vesle Silkeborg?»

Venner med avstand

De sentrale elementene i bilde 6 er huset og de to mennene, og gjerdene som hjelper til med å styre blikket inn mot sentrum av bildet. Teksten nede til høyre spikrer innholdet, gir en fasit på hva vi ser. Til venstre i bildet står Bjørnstjerne Bjørnson, og den litt mindre mannen til høyre er Edvard Grieg. Huset er Troldhaugen, Nina og Edvard Griegs hjem i Bergen.

Fotografiet ble tatt av yrkesfotografen Olaf Andreas Svanøe i 1903, samme år som Grieg fylte 60, og det er solgt som postkort. Det vil si et formelt produsert fotografi med formell, offentlig distribusjon. I de to primære intimitetsfeltene formidler dette fotografiet nokså stor avstand: både de avbildede seg imellom, og mellom fotograf og de avbildede.

Vi holder forskjellig avstand til ulike mennesker. Avstanden blir påvirka av om det er ukjente, venner eller kjærester. Det spiller også ei rolle om vi er hjemme eller på jobb, på bussen eller i fjellet, om det rundt oss er høyt støynivå eller dempa belysning. Antropologen Edward T. Hall introduserte begrepet proksemikk (proxemics) som navn på studier av hvilken rolle fysisk avstand spiller i kommunikasjonen mellom mennesker. I boka *The Hidden Dimension. Man's Use of Space in Public and Private* fra 1966 skiller han mellom fire soner: intim, personlig, sosial og offentlig. Hall målte sonene i inches og feet, noe som omregna til centimeter skaper en viss undring over presisjonsnivået: den intime sonen går fra 0 til 46 centimeter, den personlige sonen fra 46 til 122 centimeter, den sosiale sonen fra 122 centimeter til 3,7 meter, og den offentlige sonen fra 3,7 meter og utover. Innafor hver av disse fire hovedkategoriene skilte han mellom fjern og nær sone, noe som synliggjør at presisjonsnivået ikke skal tas bokstavelig.

Soneinndelinga var basert på observasjon og intervju med voksne amerikanere i middelklassen. Hall understreka at den ikke var representativ for

Bilde 6. «Björnson og Grieg. Troldhaugen 1903.» Postkort. (Fotograf/utgiver: Olaf Andreas Svanøe / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB1618.)

menneskelig atferd, men en slik sonetenking kan være interessant i utforsking av fotografiske intimitetsfelt. For fotografen, og dermed for oss som ser på bildet, er Bjørnson og Grieg i det Hall kaller den offentlige sonen. Mens avstanden mellom Bjørnson og Grieg plasserer dem for hverandre i den personlige sonen. Men Bjørnstjerne retter ikke oppmerksomheten mot Edvard. Formidling av interesse og nærhet er ikke påtrengende fra Bjørnstjernes side, selv om han og Edvard på dette tidspunktet for lengst hadde lagt bak seg en sterk konflikt.

Begrepene fra Hall kan egne seg som del av analyser av fotografiske intimitetsfelt. Særlig av det første, mellom personene i bildet, men også det andre, mellom de avbildede og fotografen. Avstanden mellom Bjørnson og Grieg plasserer dem i det Hall kaller den personlige sonen, mens fotograf Svanøes avstand til de to plasserer dem (og vi som ser på bildet) i den sosiale, eller kanskje den offentlige sonen.

At dette fotografiet har blitt gjort til gjenstand for formell og offentlig distribusjon, gir oss som betraktere visuell kontakt med Bjørnstjerne Bjørnsons kropp, men jeg vil si at formidling av nærhet er ikke påtrengende her.

La oss se på et annet bilde. Et utsnitt av postkortet vi nettopp så på, med bruksspor som tyder på at også dette har blitt gjengitt på trykk. Med dette utsnittet har mye krattskog blitt fjerna, og sammenlignet med postkortet kan det tettere utsnittet øke følelsen av intimitet for oss som ser på bildet. Men understrekes samtidig avstanden mellom kroppene?

Det blir i alle fall tydeligere her at Bjørnson henvender seg til fotografen og oss, slik han ofte gjorde. Grieg derimot, vender all sin oppmerksomhet mot Bjørnson. Med dette kommuniserer Grieg både til ham og til oss som nå ser bildet, en tydelig interesse for kontakt med Bjørnson (og ikke med fotografen, og oss). Men det som etableres, og kanskje framheves med det tettere utsnittet, er et fotografi som mer formidler en viss avstand enn et nært forhold og intimt vennskap. De er utenfor Halls intime sone.

I *Vennskap i storm*, det andre bindet i Edvard Hoems

Bilde 7. Variant av bilde 6 (utsnitt). (Fotograf/utgiver: Olaf Andreas Svanøe / Eier: Nasjonalbiblioteket, blds_02088.)

biografi om Bjørnstjerne Bjørnson, skriver Hoem at Bjørnson på sin vei gjennom livet greide å kvitte seg med sine kjæreste venner: «Stadig oftare skjedde det at han slo handa av folk eller braut opp frå det selskapet han ikkje trivest (sic) i, og stadig oftare var det fordi han ikkje vil ha omgang med folk som meinte noko anna enn det han meinte.» Det kom til brudd mellom Bjørnson og Henrik Ibsen, Amalie Skram, Georg Brandes, Jonas Lie, August Strindberg, Edvard Grieg. Bruddet med Grieg kom i 1874–75, da Bjørnson og Grieg beskyldte hverandre for å ha ødelagt arbeidet med den norske nasjonaloperaen *Olav Tryggvason*. Grieg sa til slutt ja til å skrive musikk til Ibsens *Peer Gynt* i stedet. Etter fjorten år uten omgang og korrespondanse tok Grieg initiativ til å ta opp igjen kontakten. Bilde 7 er altså skapt nesten femten år etter at de hadde tatt opp igjen kontakten.

Måten Bjørnstjerne retter oppmerksomheten mot fotografen på mens Edvard vender seg mot ham, får meg til å tenke på Donald Trump. Et slående eksempel på Trumps kroppsspråk i møte med andre mennesker er fra da han hadde Angela Merkel på besøk 17. mars 2017, og pressefotografene fikk sin økt i *The Oval Office*. I et filmopptak ser vi hvordan Trump konsekvent retter oppmerksomheten mot pressefotografene, bort fra Merkel, som lener seg på armlenet i retning Trump. Når fotografene roper på «handshake», og Merkel påpeker dette til Trump, er han like bortvendt. Avvisingen av Merkel står i sterk kontrast til holdningen overfor den japanske statsministeren Shinzo Abe i samme rom en måned tidligere. De to hadde funnet tonen, ifølge Trump:

Bilde 8. Edvard, Nina, Karoline og Bjørnstjerne, ca. 1902. (Fotograf: Karl Anderson / Eier: Nasjonalbiblioteket, blds_02090.)

«We have a very, very good bond – very, very good chemistry.» Håndtrykket varte i 19 sekunder, inkludert klapp på hånda. Dette er mer slik Trump pleier gjøre: å rykke den han hilser på, brått inn mot sin egen kropp, fra den personlige sonen og inn i den intime, og så klappe hånda eller skulderen.

Bjørnstjerne blir berørt av andre

I bilde 8 ser vi en liten gruppe med fire personer, formelt poserende i fotograf Karl Andersons atelier. Personene er Edvard Grieg, Nina Grieg, Karoline Bjørnson og Bjørnstjerne Bjørnson, Fotografiet har usikker datering, det kan være tatt året før det vi nettopp så på, altså ca.1902, etter at vennskapet hadde gjenoppstått. Formelt poserende, sier jeg, de er jo hos fotografen, men er det ikke samtidig veldig uformelt?

I 1902 hadde Karl Anderson stor respekt som fotograf. To år tidligere hadde han tatt ut et patent på retusjering, og i 1903 blei han hoffotograf. Hvis vi tenker på det andre fotografiske intimitetsfeltet, forholdet mellom de avbildede og fotografen: hva kan Anderson ha sagt om hvordan de skulle sitte? Har de fulgt hans instruksjoner? Eller kjente disse sterke individene seg fri fra både fotografiske konvensjoner og Andersons autoritet? Har Nina Grieg plassert armen etter eget ønske?

Litteraturteoretikeren og filosofen Roland Barthes bok *Det lyse rommet* (*La Chambre Claire*) fra 1980 er et sentralt fototeoretisk essay. Blant fotografiene han skriver om, er et som ble laget av den franske fotografen Nadar i 1882, med den oppdagelsesreisende Pierre Savorgnan de Brazza og to svarte unge menn kledd som matroser. Barthes skriver: «Den ene av disse skipsguttene har eiendommelig nok lagt sin hånd på Brazzas lår, og denne upassende gestusen burde ha alt i seg for å fange mitt blikk, skape et *punctum*.» Det viser seg at det ikke er dette Barthes fester seg ved. Det kan være andre sider ved et fotografi som skaper mer uro enn ei hånd på et lår, en annen detalj som gjør at fotografiet er «merket, pisket, flenget», en detalj som treffer, som er det Barthes kalte *punctum*. Men i bilde 8 er det definitivt Ninas arm på Bjørnstjernes lår jeg hekter meg opp i. Overfor Bjørnstjerne er Nina helt klart inne i det Hall kalte den intime sonen. Var en slik nærhet på den tida en privatsak, en upassende gestus å gjøre offentlig?

Jeg finner ikke tilsvarende intimitetsmarkeringer i andre bilder av Bjørnstjerne. Men en indikasjon på at en slik berøring var innenfor kulturelt aksepterte rammer, ligger i at bildet ble skapt i en profesjonell fotografs atelier og med andre, nærstående personer til stede. At det ble laget (minst) en kopi av fotografiet indikerer også at Ninas arm på Bjørnstjernes lår ikke var svært kontroversielt. Kanskje virker et hundre år gammelt fotografi av en slik intimitet mer påfallende for oss i dag enn i sin samtid?

Også Karoline Bjørnson etablerer visuell formidling av intimitet med sin ektemann, men i en mildere form i sin positur og plassering, der hun lener seg mot Bjørnstjerne og legger armen på hans skulder (eller kanskje ved). Begge kvinnene er inne i Bjørnstjernes intime sone, med Halls begrep, mens Edvard Grieg gjennom de to kvinnenes berøring av og henvendelse til Bjørnson blir forvist til en visuell bakgrunn, utenfor den intime sonen.

I Asbjørn Bakkes biografi om *Erik Bye* fra 2017 er det gjengitt et fotografi som får meg til å tenke på disse fire i Andersons atelier. Boka er beskrevet som en bauta, den er på 525 sider, men inneholder ikke mer enn 57 bilder. I et fargefotografi fra januar 1986 sitter Erik Bye i en sofa, omkranset av tre kvinner. Bildeteksten forklarer og forankrer innholdet: «Radarparet bak TV-serien 'Den blå timen', Toppen Bech og Erik Bye, med skuespiller Liv Ullmann (t.v.) og løpedronning Grete Waitz i januar 1986.» Til venstre i bildet danner hodene til Liv, Toppen og Erik en tett trekant. Liv sitter i sofaen mens Toppen står bak, de har hver sin hånd på Eriks skuldre. Til høyre i sofaen sitter Grete med armen i Eriks, litt på siden av intimiteten mellom de andre tre. Igjen blir spørsmålene: Hvem initierte disse positurene, hvordan oppsto berøringene? Kanskje har fotografen, Jan Nordby, instruert dem. Eller noen andre, som Liv og Grete ser på? Bildet er ikke behandlet ellers i teksten, men litt hjelp til å svare finner jeg likevel. Bakke synliggjør mange fasetter i Byes liv, og skriver om hvordan han flørtet med kvinner: «Det er på den måten jeg klarer å være tro mot min kone. Flørter jeg med mange nok samtidig, blir det ingenting igjen av noen av

Bilde 9. Bjørnstjerne Bjørnson, Karoline Bjørnson, Beate Kielland og Alexander Kielland, 1896. (Fotograf: Jacob Hegel / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB1100.) Lett retusjert.

dem.» På Byes 60-årsdag 1. mars 1986 sa Liv Ullman i sin tale at hun hadde vært forelsket i Erik Bye fra hun var 17 år. Her kan vi være inne på en forklaring på noe av intimiteten i bildet. Så finner blikket mitt igjen Grete Waitz sin arm i Eriks, og jeg gleder meg over en kobling tilbake til Bjørnstjerne.

Også i det neste fotografiet gjør noen krav på nærhet til Bjørnstjernes kropp. Beate Kielland tar i bruk arm-i-arm-grepet som visuell intimitetsmarkør. Karoline viser interesse for denne konstellasjonen, og vender samtidig ryggen til Alexander Kielland. Igjen kan vi si at det skapes avstand til en mann i en liten gruppe, gjennom to kvinners fokusering på Bjørnstjerne.

I eksponeringsøyeblikket befinner fotografen seg utenfor både den intime og den sosiale sonen definert av Hall, men den litt uryddige og uformelle komposisjonen (er det et riveskaft der på bakken til høyre, og hva er den bylten som ligger til venstre i bildet?) kan her indikere større intimitet med fotografen. Og bildet ble ikke laget av en profesjonell fotograf, men av Bjørnsons og Kiellands forlegger Jacob Hegel. Det er fra hans hage, en privat arena og en uformell privat produksjonssammenheng.

Vurdert med Halls analytiske kategorier er Beate og Bjørnstjerne definitivt inne i den intime sonen, men også Karoline og Alexander ser ut til å ha mindre enn 45 centimeters avstand. Rommet rundt dem kan fungere som forsterking av den tette kontakten mellom personene.

En spesiell nærhet

«To gode Venner fotograferet sammen paa Skovgaard af Far. Bjørnstjerne Bjørnson og Alexander Kielland. Den ene yndede Skygge paa Hatten, den anden ikke, som man ser. Ulige var

> de ogsaa paa talrige andre Maader. Kielland levede blandt Menneskene, Bjørnson højt oppe over dem. Kielland vilde reformere gennem menneskelige Indgreb, Bjørnson gennem aandelig Paavirkning. De skæmtede sammen og var aldrig Uvenner. Men unægtelig dominerer Bjørnson Billedet og Tiden. Bjørnson virkede aldrig glubsk, som han saa ud. Jeg har aldrig helt forstaaet, hvad der har formet hans Træk saa stærkt paa denne Maade.»

Dette sitatet er hentet fra det første bindet av *Erindringer*, minnebøkene til Frederik Hegel, Jacob Hegels sønn, utgitt i 1946. Fotografiet som denne bildeteksten står til i boka, er en variant av bilde 10: I Hegels bok ser Kielland ut til å være nesten i ferd med å bryte ut i latter. Bokas variant av fotografiet aktualiserer flere spørsmål: I hvilken rekkefølge ble fotografiene tatt, og hva skjedde i øyeblikkene før og etter de bevarte uttrykkene? Jacob Hegel som fotograferte, har stått ganske nær de to mennene. Dermed kommuniseres kort avstand i begge de primære intimitetsfeltene. Har Hegel bedt dem om å stå slik? Eller tok Alexander initiativet til nærheten?

Alexander Kielland formidlet i romanen *Gift* fra 1883 et positivt syn på menns bruk av arm-i-arm som vennskapsmarkering: «… mens yngre Kammerater gik i Flok og sang og skubbede hverandre ind paa de elskende, naar de gik forbi. Men Abraham og Marius vandrede Arm i Arm og foragtede alt; af og til stansede Abraham og løftede sin knyttede Næve mod Provsten Sparres fredelige Bolig, …»

Historikeren Marianne Berg Karlsen har i boka *I Venskabs Paradiis. En studie i maskulinitet og vennskap mellom menn* fra 2001 påpekt at de romantiske tvillingsjelvennskapene som kunne eksistere mellom menn i første halvdel av 1800-tallet, etter hvert ble mindre akseptert. Fra midten av 1800-tallet pågikk det en gradvis kulturell nedvurdering av mannlig intimitet. I lys av dette kan dette fotografiet fra slutten av 1800-tallet kanskje sies å være spesielt, og jeg finner ikke tilsvarende positurer i andre fotografier av Bjørnstjerne. Kvinner har derimot flere steder sin arm festet i en annens arm, som vi nettopp så Beate Kielland gjøre med Bjørnstjerne.

Bilde 10. Bjørnstjerne Bjørnson og Alexander Kielland, mai 1896. (Fotograf: Jacob Hegel / Eier: Nasjonalbiblioteket, BB1317.)

I Tor Obrestads biografi om Alexander Kielland gjengis et tett utsnitt av dette fotografiet, og i bildeteksten sier Obrestad: «Fra hjerte til hjerte. De to dikterne fotografert da Kiellands besøkte Bjørnsons på Aulestad i 1890. Historien om vennskapet mellom de to er både patetisk, gripende og opplysende.» Datering og lokalisering stemmer ikke med det Frederik Hegel skriver, men Obrestad har interessante synspunkter på vennskapet. Obrestad ser Bjørnsons kjærlighet til Kielland som «grenseløs inntil det rørende», og mener at Kielland ikke var så entydig i sitt vennskap. Det kunne bli for mye Bjørnson, særlig hvis samværet varte for lenge. Obrestad hevder at Kielland visste å benytte seg av Bjørnsons hengivenhet, Bjørnson stilte opp gang på gang. Kielland kan virke hemningsløs, skriver Obrestad, kynisk, med alle sine bønner om hjelp, men samtidig var han grenseløst takknemlig.

I forbindelse med 100-årsjubileet for Bjørnsons fødsel skrev advokat Birger Stuevold-Hansen i *Tidens Tegn* 8. desember 1932 om en middag som Kielland holdt for Bjørnstjerne og Karoline Bjørnson i 1903. På det tidspunktet var Stuevold-Hansen ordfører i Molde, samtidig som Kielland var amtmann i Romsdal. Kielland holdt tale for Bjørnson, og ble overmannet av sine følelser: «Stemmen brast og tårene fuktet hans kinner.» Fotografiet i bilde 10 sto som en av illustrasjonene til artikkelen, og Tor Obrestad mener at Stuevold-Hansen oppsummerte vennskapet i sin skildring av samværet: «Kielland lett, lekende med de pussigste innfall, ofte i gjøn og spott, så Bjørnson av og til likefrem blev sint. Men begge med de mest utvetydige uttrykk for at de var helt gjennomglødet av glede over å være sammen og se og høre hverandre.»

Edvard Hoem skriver at vennskapet mellom Bjørnstjerne og Alexander varte livet ut. Det var ingen som kunne få Bjørnstjerne i så godt humør som Alexander, Bjørnstjerne lengta alltid etter å treffe Alexander, som han heller ikke greidde å krenke slik at det kom til brudd mellom dem. Bjørnstjerne skriver ustanselig vennebrev til Alexander, som ifølge Hoem ikke føler seg helt vel når Bjørnstjerne blir altfor vennlig: «Når Bjørnson først lægger sin Elsk paa nogen, saa er det ikke med Maade; og mig har han nu taget saaledes ind i sit Venskab, at jeg næsten skammer mig, naar jeg tanker paa, hvormeget der igrunden er indeni mig, som forholder sig absolut usympatetisk til Bjørnson.» Bjørnstjernes lengsel etter *Alexandrissime,* som han kalte ham, kan tidvis ta seg ut som en ulykkelig forelskelse, skriver Hoem, aldri hundre prosent gjengjeldt, men likevel møtt med så stor sjarme og stilsikkert vennskap at den aldri gikk over.

Jeg tenker at fotografiene av Bjørnstjerne med Grieg og Kielland er en god speiling av personlighetene og relasjonene de har, og at bildene kan sies å formidle relasjonene slik de framstilles i biografisk litteratur. Bjørnstjerne lener seg en tanke mot Alexander, som kan virke litt slapp i armgrepet sitt. Arm-i-arm kan etablere og uttrykke nærhet, men også samtidig formidle et hierarki der den ene personen framstår som mer betydningsfull enn den andre.

Kunne Bjørnstjerne stukket sin arm inn i Alexanders på samme måte?

Det er ikke slik at det ikke kan ha eksistert andre versjoner av fotografiene, med større nærhet mellom Grieg og Bjørnstjerne, eller bilder der Bjørnstjerne og Alexandrissime holder større avstand. Vi har ikke tilgang til alle mulighetene som eksisterte i sammenhengene der bildene ble skapt, men poenget er at de vi har tilgang til, ikke står i motsetning til biografenes framstillinger, fotografiene tilbyr ikke motargumenter.

Familiebånd

Vi tar enda et skritt dypere inn i Bjørnsons privatliv, fra vennskapene med Grieg og Alexandrissime, og inn til familien. Dette fotografiet er fra 1887, og vi ser Karoline og Bjørnstjerne med døtrene Dagny og Bergliot.

Bjørnstjerne er sentralt plassert i komposisjonen, som er skapt av en fotograf vi ikke kjenner navnet på. Men arrangementet av den lille gruppen, bakteppet, og den høye tekniske kvaliteten tyder på at det var en profesjonell fotograf. Vi kan legge merke til Bergliots berøring av Dagny som visuell intimitetsmarkør, men også den sentralt plasserte boka, et forbindelsespunkt som skaper nærhet mellom de avbildede. Men Bjørnstjerne retter ikke oppmerksomheten mot boka. Han ser som så ofte ellers rett inn i kameraet, og gjør seg slik tilgjengelig for fotografens og betrakternes blikk. Dette skaper aktivitet og kontakt i det tredje intimitetsfeltet som jeg har kalt det, Bjørnstjernes blikk bygger nærhet til deg og meg som ser på fotografiet i dag. Denne nærheten til Bjørnstjerne Bjørnson forsterkes av de tre andres bortvendthet fra fotografen og oss.

Fotografiet er limt på en større plate av papp, og under bildet står det «fra eders:» sammen med signaturene til Karoline og Bjørnstjerne. Vi vet ikke hvem bildet ble gitt til, men denne hilsenen fungerer godt til å rette vår oppmerksomhet mot at eierskap til et fotografisk bilde kan endres, og som jeg var inne på foran, kan også overføring av eierskap fungere som relasjonsuttrykk og intimitetsmarkør.

Jeg blar videre i fotografiene, og finner fram til to portretter av Bjørnstjerne og hans seks år yngre bror, byfogd Peter Elias Bjørnson, fotografert av Ludvig Forbech i februar 1900.

Bilde 11. Karoline, Bjørnstjerne, Dagny og Bergliot, 1887. (Fotograf: ukjent / Eier: Nasjonalbiblioteket, BB1496.)

Bilde 12. Bjørnstjerne og Peter. (Fotograf: Ludvig Forbech, februar 1900 / Eier: Nasjonalbiblioteket.)

Bilde 13. Bjørnstjerne og Peter. (Fotograf: Ludvig Forbech, februar 1900 / Eier: Nasjonalbiblioteket, BB0061.)

Etter Bjørnstjernes eget ønske hadde Peter vært revisor, bank og pengeinnkrever for ham siden 1860, og disse fotografiene kommuniserer et nært forhold. I begge bildene ser vi to menn plassert tett sammen, de har kroppskontakt og er altså godt innenfor det Hall kalte den intime sonen. I det første, bilde 12, ser vi at lårene berører hverandre, men samtidig inntar Bjørnstjerne en svært plasskrevende posering. Hans sprikende beinstilling kan betegnes som en kulturelt lett tilgjengelig positur for menn, som samtidig har vært svært lite tilgjengelig for kvinner. At han krever plass på denne måten, formidler et hierarki, der Bjørnstjerne framstår som dominerende over sin lillebror, som tildeles mindre betydning i bildet.

I bilde 13 står de oppreist. Bjørnstjerne lener seg på noe, og han heller derfor litt over mot sin bror, som virker høyere og rettere i ryggen. Her vil jeg si at hierarkiet i de to foregående fotografiene settes under press. Positurene kan minne om Kielland med armlåsen, også her lener Bjørnstjerne seg svakt mot den andre personen. Men brorens høyde og hans kjekt plasserte hånd på hofta bygger opp under Peters posisjon og autoritet, og det at Bjørnstjerne «henger litt» undergraver kanskje hans anseelse? Men i intimitetsfeltet mellom personene i bildet og vi som gransker dem, kan kanskje dette bidra til større grad av nærhet til Bjørnstjerne.

I disse fotografiene ser vi at Bjørnstjernes bror Peter kunne få adgang helt inntil Bjørnstjerne, og tidligere har vi sett at Alexander Kielland kunne berøre Bjørnstjernes kropp direkte. I fotografiene med Bjørnstjerne finnes det svært få eksempler på så nær og direkte fysisk kontakt mellom menn. Men jeg finner ett til, bilde 14.

Her står en av sønnene, Bjørn Bjørnson, ved siden av sin far. Bjørnstjerne sitter i en stol, og vi ser en

Bilde 14. Bjørn og Bjørnstjerne, 1891/92. (Fotograf: Severin Worm-Petersen / Eier: Nasjonalbiblioteket, BB0795.)

Bilde 15. Karoline og Bjørnstjerne på Aulestad, 1897. (Fotograf: Vinsnes & Dahl / Eier: Nasjonalbiblioteket, blds_0159.)

malt bakgrunn bak de to. Fotografiet er fra Severin Worm-Petersens atelier, ca. 1891-92. Blikket mitt stopper ved Bjørns hånd, det kan nesten se ut som han fester et nakkegrep på sin far, men det er vel heller slik at han berører Bjørnstjernes skulder, eller har lagt hånda på stolryggen ved siden av sin fars kropp. Uansett er den svært nær og fungerer godt som visuell intimitetsmarkør.

Edvard Hoem skriver at dette fotografiet kan være tatt i Kristiania høsten 1891, da Bjørn var i opprivende skilsmisseforhandlinger med Jenny Sandberg. Bjørn og Bjørnstjerne stod hverandre alltid nær, sier Hoem, men sjelden så nær som på denne tida. Kunne denne nærheten kommet tydeligere fram i et fotografi? Hva hadde skjedd med vår forståelse av forholdet mellom Bjørnstjerne og Bjørn hvis de hadde stått på tilsvarende måte som vi nettopp så at Bjørnstjerne og Peter gjorde?

Bjørnstjerne berører andre

Bilde 15 er et av de få eksemplene på et fotografi der vi ser at Bjørnstjerne selv berører et annet menneske. Lillehammerfirmaet Vinsnes & Dahl har fotografert Bjørnstjerne og Karoline på Aulestad i 1897, et bilde som også ble produsert og distribuert som postkort. Begge vender seg avstandsskapende bort fra fotografen og dermed også oss. Men nærheten mellom de avbildede er sterk. Bjørnstjerne inntar en tradisjonell beskyttende og kjærlig positur, som bidrar til å ikke bare kommunisere intimitet, vi kan også se dette som et visuelt signal om et hierarki, en markering knytta til makt.

Et annet av de få tilfellene av at Bjørnstjerne berører noen, ser vi i bilde 16, der han sitter med et barnebarn på fanget. Noen kilder sier at det er Albert Bjørnson-Langen, men datering og barnets utseende tyder på at det er Bjørn Albert Bjørnstjerne Bjørnson, sønn av Einar og Elsbeth Bjørnson. Bjørnstjerne formidler her en annen form for hierarkisk intimitet mellom de avbildede personene, en nærhet i ubalanse fordi det er et lite barn som berøres. Situasjonen med barnet som snur seg bort fra sin bestefar, og særlig at Bjørnstjernes oppmerksomhet er rettet mot kameraet og ikke barnet, kan bidra til å skape større intimitet til oss som betrakter bildet, og undergrave vår opplevelse av intimitet mellom de to avfotograferte. Men la oss ikke glemme at i dette fotografiske intimitetsfeltet, mellom personene i bildet, var det kontakt i Halls intime sone idet de ble fotografert. Vi som ser på et fotografi, er totalt utestengt fra den intimiteten, uavhengig av hvor lang avstand det er i tid tilbake til fotograferingen fant sted.

Utenfor rekkevidde?

Bjørnstjerne sitter avslappa og henslengt oppå et bord under en markise (samme som i bilde 15, altså ser vi en situasjon fra Aulestad), til høyre i bildet ses noe av en uidentifisert person, sittende i en stol.

Bilde 16. Bjørnstjerne og et barnebarn, 1900. (Fotograf: Gustav Borgen / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB0127.)

Bjørnstjerne har blitt fotografert av sin datter Dagny. Var Bjørnstjerne klar over at han var fanget i søkeren, og at utløseren ville bli trykket ned? Kanskje, men dette fotografiet kan sies å formidle et ubeskytta øyeblikk, og jeg vil hevde at det private i situasjonen øker intimitetsgraden mellom den avbildede og oss som betraktere. Selv om Dagnys ståsted og fotografiske valg skaper en avstand tilsvarende et par–tre meter, altså utenfor Halls intime og personlige sone, over i det han kalte den sosiale sonen.

Men intimitetsgraden mellom Bjørnstjerne og oss som ser på bildet, blir økt av det private i situasjonen.

Fotografering og formidling av fotografi blir regulert av temmelig strenge kulturelle føringer, og dette innebærer at kulturelle normer og idealer kan avdekkes og undersøkes. Men fotografisk materiale har med dette også sine avgrensninger som kilde til

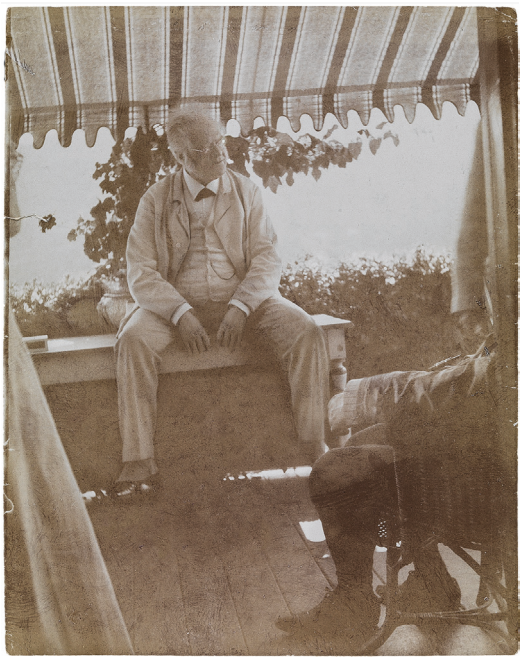

Bilde 17. Uformelt portrett av Bjørnstjerne, udatert. (Fotograf: Dagny Sautreau / Eier: Nasjonalbiblioteket, bldsa_BB0425.) Lett retusjert.

undersøkelse av intimitet. Nettopp fordi fotografi blir produsert og distribuert innenfor kulturelle rammer, inkluderer de vanligvis ikke det tabuerte, det som blir holdt utenfor kameraets søker, utestengt av konvensjoner for kulturell kommunikasjon.

Dette endrer seg imidlertid over tid. Et eksempel er fotografier av døde personer, som av Bjørnson på dødsleiet. Fotografier av nylig avdøde mennesker, *post mortem*-fotografier, også omtalt som *sørgeportretter* eller *minneportretter*, var ikke uvanlig i Norge fra fotografiets framvekst og fram til de første tiårene av 1900-tallet. Det kunne også bli fotografert like før døden, *pre mortem*-bilder. I den kjente fotografen Anders Beer Wilses protokoller fra perioden 1904 til 1938 finnes flere eksempler på oppføringer av «Lig» og «Dødsleie», inkludert «Liget av fru Eva Nansen». I dag er fotografering av døde eller døende mennesker mer uvanlig, og skjer innenfor andre kulturelle og estetiske rammer.

En annen tabuert sjanger er nakenbilder. På Aulestad fikk Bjørnstjerne Bjørnson bygd en røff dusj

i Neveråa, et styrtbad. Jakob E. Ågotnes skriver i boka *I Bjørnstjernes hus*: «Dit gikk han daglig og tok bad i sommerhalvåret. Mannlige gjester som var på besøk, måtte gjerne følge han på denne turen, og en kraftnatur som Johannes V. Jensen nøt selvfølgelig både badet og synet av B.B. under vannmassene.» I Nasjonalbibliotekets samlinger, i bildearkivet fra Gyldendal, finnes «Styrten» som fotografi. Det er Bjørnstjernes datter Dagny som har fotografert, og det vi ser, er et tomt styrtbad, uten Bjørnstjerne. Det finnes flere eksemplarer av dette bildet, og ved et som er limt inn i et av forlagets album, har noen notert: «Fot. Dagny Bjørnson. Bjørnsons styrtebad. D.B. har forbudt benyttelse.» Seinere har noen strøket over dette forbudet. Selv det Bjørnson-tomme styrtbadet har altså vært for intimt til å vises offentlig, men dette har endret seg. Når ble «Styrten»-bildet akseptabelt å vise fram?

Et annet spørsmål er om det er mulig at Bjørnstjerne faktisk ble fotografert i styrtebadet. Har det eksistert intime fotografier som har blitt holdt skjult? Raskt kasta? Eller kanskje det fremdeles finnes, et eller annet sted? Eierskap til fotografier gjør det mulig å styre hvem som får se bildene, her ligger også en mulighet for å påvirke intimitet. Nå som nakenbilder flyter i strie strømmer, kunne kanskje en naken Bjørnstjerne også ha funnet en eller annen vei ut i det digitale styrtbadet, der eierskap og kontroll tar slutt.

La oss vende tilbake til Roland Barthes og *Det lyse rommet*, som vi var innom tidligere. Etter inngående undersøkelser av fotografier hevder Barthes at i den mest utbredte typen fotografi finnes ingen uro, ingen dualitet, ikke noe indirekte, ingen interferens. Ikke noe som får «virkeligheten» til å fordobles, eller vakle. Slike fotografier kan analytisk og intellektuelt registreres med veloppdragen interesse i et *studium*, men mangler en eller annen detalj som gjør at fotografiet er «merket, pisket, flenget», noe som får Barthes til å avbryte lesningen. Han er interessert, men han registrerer bare, med ett eneste øyekast. Han elsker ikke disse fotografiene, som han kaller *unære*.

Nyhetsfotografier og reportasjefotografier mener han svært ofte er unære, selv om de kan sjokkere og «skrike», vil de ikke nødvendigvis såre. Men i dette vanligvis unære rommet hender det at en «detalj» (han skriver det slik, i hermetegn) tiltrekker ham, og den «detaljen» er *punctum,* det som treffer ham. Barthes ser opplevelsen av fotografier i *studium* som alltid kodet, noe han kan sette ord på, og som derfor ikke treffer ham: «Den manglende evnen til å benevne er et godt symptom på uro.» Ville han funnet en uro, en punkterende detalj i dette uformelle portrettet av Bjørnstjerne? Jeg tviler, og jeg merker ikke noen slik uro selv.

Roland Barthes avsto fra å gjengi et fotografi av sin mor i *Det lyse rommet*, og med det valget utestengte han effektivt alle andre fra å oppnå et intimt forhold til dette fotografiet. Eierskap til et fotografi gir mulighet for å åpne eller lukke for hvem som får se bildene, her ligger også en mulighet for innflytelse på intimitet. Var bildet av Bjørnson under markisa ment å skulle bli offentlig tilgjengelig? Antagelig ikke, men nå befinner det seg altså i bildesamlingen på Nasjonalbiblioteket, tilgjengelig for alle.

Jeg legger fra meg det siste fotografiet. Jeg har sett gjennom drøyt hundre fotografier som avbilder Bjørnstjerne sammen med andre personer. Blant disse har jeg funnet elleve bilder der én eller flere personer med en hånd berører eller er i umiddelbar nærhet av Bjørnstjerne, og fem der han berører andre – enten Karoline eller små barn. Hva kan dette si om Bjørnson som person? Opplever vi at vi forstår ham bedre gjennom å undersøke fotografiene? Jeg tar av meg de hvite bomullsvantene. Hvor intimt kan forholdet bli til fotografier når de håndteres med hvite bomullsvanter, og ligger beskytta i polyesterlommer og syrefrie arkivbokser?

Kildene det er henvist til i dette essayet er tatt fra:

Side 97: Bildetekst i *Aftenposten* fra 30. april 1910. Bildetekst i *Fyens Stiftstidende* fra 30. april 1910.

Side 101: Henvisning til Edvard Hoem fra Edvard Hoem, *Syng mig hjæm: Bjørnstjerne Bjørnson 1890-1899*, Oktober 2011, s. 183.

Side 103: Henvisning til Edvard Hoem fra Edvard Hoem, *Vennskap i storm: Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889*, Oktober 2010, s. 442.

Side 105: Henvisning til Roland Barthes fra Roland Barthes, *Det lyse rommet: tanker om fotografiet*, Pax 2001, s. 66. Henvisninger til Asbjørn Bakke fra Asbjørn Bakke, *Erik Bye*, Aschehoug 2017, bildelegg mellom s. 384 og 385, og samme bok s. 381.

Side 107: Henvisning til Frederik Hegel fra Frederik Hegel, *Erindringer 1*, Gyldendalske Boghandel, 1946, bildeinnstikk mellom s. 90 og 91. Henvisning til Alexander Kielland fra Alexander Kielland, *Gift*, Gyldendalske Boghandels Forlag (F. Hegel & Søn) 1883, s. 67. Henvisning til Tor Obrestad fra Tor Obrestad, *Sannhetens pris: Alexander Kielland: en beretning*, J. W. Cappelens Forlag 1996, s. 385.

Side 108: Henvisning til Edvard Hoem fra Edvard Hoem, *Vennskap i storm: Bjørnstjerne Bjørnson 1875-1889*, Oktober 2010, s. 237.

Side 114: Henvisning til Jakob B. Ågotnes: Jakob B. Ågotnes, *I Bjørnstjernes hus*, Stenersens forlag 1992, s. 81. Henvisning til Roland Barthes: Roland Barthes, *Det lyse rommet: tanker om fotografiet*, Pax 2001, s. 66.

Ill: Endre Barstad Grafisk ©2020

Henrik G. Bastiansen:

I nærkontakt med mediehistorien: En presentasjon av Norsk radio- og fjernsynsmuseum

Henrik G. Bastiansen
Leder i Norsk Mediehistorisk Forening
Professor i medievitenskap
Høgskulen i Volda
bastians@hivolda.no

Det er mandag morgen 3. februar 2020. Vi kjører på en grusvei på sørsiden av Selbusjøen i sørlige del av Trøndelag. Etter ni kilometer kommer vi til småbruket Eggen Østre, et gårdsbruk med velholdte bygninger og flott utsikt utover Selbusjøen. Vi parkerer og stiger ut av bilen. En dør åpnes. Ut kommer en mann med et stort smil. Det er Jan Erik Steen – mannen som har bygd opp det vi er kommet for å se. Vi er kommet til Norsk radio- og fjernsynsmuseum, og stedet er Sjøbygda i Selbu. Her, av alle steder, er store deler av den moderne norske – og internasjonale – mediehistorien samlet. Smil og håndtrykk. Det var starten på tre så interessante dager at jeg har valgt å gi noen inntrykk derfra i denne artikkelen. Norsk radio- og fjernsynsmuseum fortjener å bli bedre kjent blant leserne av *Mediehistorisk Tidsskrift*.

Utgangspunktet er at Norge aldri har hatt noe eget mediemuseum. Noe av det vi har, er museet til avisen Fjell-Ljom på Røros[1], et grammofonmuseum i Øystese og en liten filmutstilling på Filmens Hus i Oslo. Rundt omkring finnes det lokale samlere og entusiaster som har tatt vare på overraskende mye materiell fra medienes tekniske historie. En av dem er Jens Haftorn, tidligere tekniker i NRK. Han har egenhendig samlet en imponerende mengde materiale fra NRK på sin gård på Jessheim. Norsk Telemuseum, som fungerte som etatsmuseum for Telenor, har vist både telegraf, telefon, mobiltelefoner og mye annet utstyr, men for noen år siden ble museet lagt inn under Norsk Teknisk Museum. I fremtiden vil radio og TV til en viss grad bli integrert i utstillinger hos dem.

Vi har altså både samlinger og tilløp, men ikke noe ordentlig mediemuseum i dette landet. Når man tenker på hvor mange museer vi ellers har – for alle tenkelige og utenkelige formål – er det underlig at så få har sett verdien av å bygge opp et mediemuseum om de formidlingsformene vi alle bruker så mye tid på hver neste dag. Museumsformidling om medier er i Norge derfor blitt et felt for ildsjeler, men de finnes. Og er de seige og utholdende nok, kan de gjennom årelang egeninnsats oppnå nesten eventyrlige resultater. De som har bygd opp Norsk radio- og fjernsynsmuseum, Jan Erik Steen og hans kone Anne Helene, er et eksempel på det. De har bygd opp et museum som, selv etter en nøktern vurdering, må kunne kalles for landets fremste i sitt slag. Dette har de gjort med et overraskende geografisk utgangspunkt: Selbu i den sørlige delen av Trøndelag. Så hvis du vil oppleve Norges eneste ordentlige radio- og fjernsynsmuseum, er det hit du må reise. Det norske motstykket til radio- og fjernsynsmuseene som vi ellers finner i byer som New York og Los Angeles, finner vi altså på et småbruk ved Selbusjøen.

Det norske motstykket til radio- og fjernsynsmuseene som vi ellers finner i byer som New York og Los Angeles, finner vi altså på et småbruk ved Selbusjøen

Museets opprinnelse

Man kan undre seg over lokaliseringen. Hvordan har et museum for radio og TV latt seg etablere på et lite småbruk i Selbu? For å forklare det må man tilbake til ungdomstiden til Jan Erik Steen og hans kone. De var unge på slutten av 1950-årene – da rocken slo igjennom med Elvis Presley. Begge var musikkinteresserte og fulgte med på tidens nye musikk – i radio og på grammofon. Etter hvert begynte de å fatte interesse for hvor selve *lyden* kom fra, altså selve apparatene. Senere, da deres økonomi tillot det, begynte de så å samle på radioer, båndopptakere og andre musikk-maskiner utfra denne interessen.[2] Først lagret de apparatene på Byåsen i Trondheim. Etter hvert som samlingen vokste, fikk de behov for større plass. De var interessert i å overta bygningen i Elgesetergate 2, der Edda Radiofabrikk tidligere hadde holdt til, men kommunen som eide huset, avklarte aldri situasjonen, så det prosjektet måtte de gi opp. Ved juletider i 2003–2004 så de at et småbruk i Selbu ble avertert til salgs i *Adresseavisen*. Ingen av dem hadde røtter i Selbu. Likevel kom de til at stedet hadde potensial for museumsdrift, selv om husene var i dårlig forfatning. De kjøpte eiendommen. I to år arbeidet de hardt med å rehabilitere hovedhus, fjøs og bur. Og den 14. mai 2006 åpnet museet. Selve museumsdriften startet som en hobby. Så ble de enige om å holde åpent en eller to dager i uken, om noen hadde lyst til å komme. De første to årene hadde museet åpent på lørdager og søndager, med gratis inngang. Og mange besøkende kom. Det tredje året begynte de å ta inngangspenger på kr 25 per person. Folk fortsatte å strømme til. Antallet bestillinger økte. Nå fylte besøkene også torsdager og fredager og

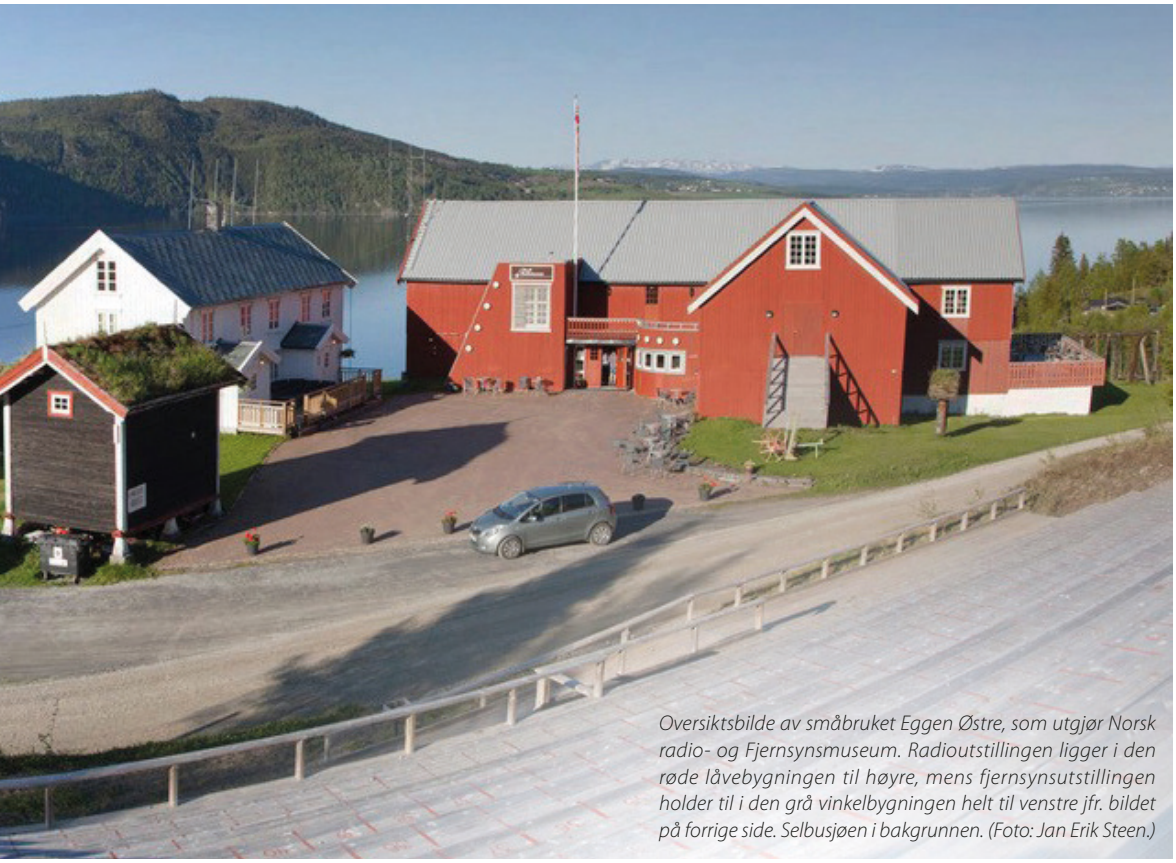

Oversiktsbilde av småbruket Eggen Østre, som utgjør Norsk radio- og Fjernsynsmuseum. Radioutstillingen ligger i den røde låvebygningen til høyre, mens fjernsynsutstillingen holder til i den grå vinkelbygningen helt til venstre jfr. bildet på forrige side. Selbusjøen i bakgrunnen. (Foto: Jan Erik Steen.)

helgedagene utover åpningstiden. Fra 2013–2014 hadde museet mulighet til å ta imot folk stort sett hver dag ved forhåndsbestillinger. Folk kom i busslaster og med båt. Besøkssesongen strakte seg fra dagene omkring 17. mai og frem til midten av september hvert år.[3]

Den store tilstrømningen økte museets plassbehov. Jan Erik Steen sørget da for å forlenge og bygge ut låvebygningen. I sin nye form rommet den 120 personer i konsertsammenheng, og det var plass nok til å bespise rundt 100 personer. For å frakte besøkende over Selbusjøen kjøpte Jan Erik Steen sjøens eneste passasjerbåt, MS Jøvra, og tok kystskippersertifikat. 90 prosent av turene med båten kom i stand for å bringe folk til museet. Egen kai rett nedenfor museet gjorde at besøket lett kunne kombineres med en båttur på Selbusjøen. I 2018 ble båten oppgradert med ny salong og full renovering. Den har nå plass til 50 passasjerer.[4]

Alt dette gjorde at Norsk radiomuseum ble en suksess. Det ble kjent som en interessant reisedestinasjon i Sør-Trøndelag. Jan Erik Steen begynte så å planlegge en egen fjernsynsutstilling. I 2013 fikk han fraktet laftetømmer fra Presthus Skysstasjon i Soknedal til museet. Han satte opp et nybygg på ca. 500 kvadratmeter og bygde der opp sin egen fjernsynsutstilling. Denne delen av museet ble åpnet i mai 2015. Museets navn ble etter hvert endret til Norsk radio- og fjernsynsmuseum. I 2016 hadde han ferdig et lagerbygg på 220 kvadratmeter, beregnet på museets bilpark – særlig kjøretøy fra NRK. I 2018 satte han opp et isolert magasinbygg på ca. 400 kvadratmeter for å lagre gjenstander som museet har overtatt fra NRKs lager på Alnabru i Oslo. Fra starten i 2006 og frem til 2019 har museet hatt omkring 100 000 besøkende.

Som vi ser, har museet hele tiden vært under

Det er når man begynner å studere radioapparater på nært hold at man oppdager hvor fascinerende de er. Alt i alt inneholder museet ca. 1000 radioapparater, pent montert med passende tidsbilder i ulike seksjoner innover i låvebygningens avlange andre etasje. (Foto: Jan Erik Steen.)

ekspansjon. Gjennom nye ideer og initiativer gjennom mange år har Jan Erik Steen skapt det museet som finnes i dag. Utviklingsarbeidet gjøres gjerne i løpet av vinteren. I besøkssesongen fra mai til september holder museet åpent hver lørdag og søndag fra kl. 13 til kl. 17. Kafeen har samme åpningstid som museet. I tillegg kan museet besøkes ellers i uken etter avtale. Museet arrangerer også egne temakvelder om radio i samarbeid med kulturlivet i Selbu og omegn – og musikk-kvelder med orkester og artister. Museet har en egen, mobil utendørsscene og et stort utendørs amfi med rikelig plass til publikum. Museet samarbeider med buss-selskaper og pensjonist-foreninger og andre når det gjelder omvisninger og arrangementer.[5]

Radioutstillingen

Radio og TV er noe de fleste av oss bruker hver eneste dag. Derfor er det lett å undervurdere hva et museum kan bidra til av opplevelser og uventede innsikter om nettopp disse mediene. Det er også lett å overse at hver av dem har sin egen opprinnelse og sine egne særtrekk – og en historie som er verdt å fortelle.

Museets radioutstilling ligger i den rødmalte låvebygningens andre etasje. Det umiddelbare inntrykket er en enorm mengde radioapparater – av ulik alder og i varierende design – plassert på en tiltalende måte i seksjoner innover i et avlangt lokale. Her finner vi utstyr fra omkring 1890 og frem til år 2000. I alt har museet ca. 1000 radioapparater. Det første eksempelet på en radiomottaker i kommersielt salg – fra USA i 1920 – står her. Produsenten var Atwater Kent. Radiorørene var her montert på en flat, avlang plate, mens en trakt i den ene enden fungerte som forsterker og høyttaler. Apparatet likner ikke en radio i det hele tatt. Denne utformingen minner oss på at konstruktørene i flere år slet med å designe radio-

apparatet. Hvordan skulle egentlig en radio se ut? Først mot slutten av 1920-årene begynte ingeniørene å plassere teknikken inne i et kabinett av trefiner. Fra da av finner vi radioapparater med høyttalere, knotter og utsmykning i et spekter av ulike former. Her står Hitlers Volksempfänger i begge versjoner – og like ved: NRKs Folkemottaker, produsert av Radionette og N. Jacobsens elektriske verksted. Vi finner også en egen avdeling for illegalt radioutstyr fra krigsårene 1940–45. I disse hyllene finner vi for eksempel den berømte Sweetheart – radioapparatet som ble sluppet ned til motstandsbevegelsen over store deler av det tysk-okkuperte Europa, og som var konstruert av nordmannen Willy Simonsen. Når vi kommer til 1950-årene – radioens gullalder i Norge – er radioapparatet for alvor blitt stuens stasmøbel nummer én med sine store, elegante, stasjonære kabinetter i finér. Treverket i kabinettet fungerte som en resonanskasse og bidro til apparatets lydkvalitet. Samtidig kom mindre og mer hendige og mobile apparater på markedet: reiseradioen. Kurér fra Radionette var den mest populære av disse. Kurér-apparatene er rikt representert fra de første med avrundede hjørner til de nyere og litt mindre, innkledd i tre.

Utstillingen viser radioapparatene til enkelte utenlandske fabrikanter, som danske Bang & Olufsen, men konsentrerer seg først og fremst om de norske radiofabrikantene. I en periode var det omkring 50 norske radiofabrikker her i landet. Radionette og Tandberg var de to største. Den første var leverandør av rimelige apparater med bred appell, den andre var en høykvalitetsprodusent som er blitt legendarisk. Til de fire store hørte også Salve Staubo AS Radiofabrikk og Edda Radiofabrikk. Alle fire er fyldig representert på museet med sine apparater, men de mindre kjente fabrikantene finnes også. En sjeldenhet er Vebjørn Tandbergs aller første radioapparat, Tommeliten fra 1933. Denne laget Tandberg før fabrikken hans introduserte de mer kjente seriene Huldra og Sølvsuper. Utstillingen har et særlig søkelys på Edda Radiofabrikk i Trondheim. Edda produserte omkring 100 000 radioapparater i sin levetid fra 1939 til 1964. Her finnes prototypene som Edda Radiofabrikk brukte for å lage frekvensoversiktene på apparatglasset. Man kan også studere en rekke historiske fotografier fra denne radiofabrikken, som lå i Elgesetergate 2 i Trondheim.[6]

Radioutstillingen danner også rammen for en fyldig Alf Prøysen-utstilling. I 2018 overtok museet en stor Prøysen-samling på ca. 3000 objekter. Den var ferdig utformet som utstilling til 2019-sesongen. Her finner vi førsteutgavene av hans mange bøker, originalmanuskripter og originalutgaver av magasiner og aviser han skrev i – og ikke minst hans meget omfangsrike diskografi i form av grammofonplater pent oppmontert på to vegger. Utstillingen plasserer ham som den sentrale radio- og grammofonartisten han jo var.[7] Men radioutstillingen har også andre tidsbilder, delvis inndelt etter tema og fabrikker. Utstillingen endres gjennom suppleringer og etter ønsker fra publikum. Det kan avspilles musikk (pop, rock, jazz osv) fra ulike perioder. Det gjelder også radioprogrammer som den populære *Ønskekonserten* og Reidar Morseths *Morgengymnastikk* som NRK sendte i mer enn 30 år.

Museet inneholder også NRKs siste analoge radiostudio, fra lokalkontoret i Steinkjer. Det er komplett gjenoppbygd med studio og kontrollrom og er fullt operativt, både til musikkopptak og til FM-sendinger. Et annet sted finner vi hele radiobutikken i Brumunddal gjenoppbygd med intakt disk, kasse og utstyr – inkludert butikkens spesialbygde reparasjonsbenk.

Radioutstillingen er altså svært rik på gjenstander. Hvis man har evnen til å se apparatenes design som uttrykk for radioens egenart som medieform, er det lett å bruke tid her. For radioapparatene forteller mye om mediets designhistorie, så vel som dets programhistorie. Utstillingen er radiohistorie, men også kulturhistorie. I tillegg viser den oss en særegen del av norsk industrihistorie i det 20. århundre. I dag – hvor Norge importerer alt teknisk materiell – er det lett å glemme at vi har hatt en stor og avansert, elektronisk radioindustri her i landet.

Fjernsynsutstillingen

Etterpå går vi ned en liten bakke til en grålmalt sidebygning. Her finner vi museets fjernsynsutstilling. Denne er oppbygd som er selvstendig museum som viser den tekniske utviklingen og deler av programutviklingen gjennom de siste 60 år. Museet har

Jan Erik Steen (f.v.) viser arkivet etter Edda Radiofabrikk til kurator Dag Andreassen fra Norsk Teknisk Museum, og til Henrik G. Bastiansen. Det består av ca. 14 hyllemeter komplett bevart korrespondanse gjennom hele fabrikkens levetid, 1939-1964. Ingen annen norsk radiofabrikant er idag like godt dokumentert som denne. Materialet har aldri vært studert av forskere. (Foto: Peter Andreas Kjeldsberg.)

Henrik G. Bastiansen (t.v.) og Jan Erik Steen på hver side av en fransk versjon av det tidlige, mekanisk skannede fjernsynet, fra 1928. Apparatet kunne gjengi et TV-bilde med 60 linjer. Selv om den mekaniske tiden ble kort, utgjør den likevel begynnelsen på fjernsynets historie. (Foto: Peter Andreas Kjeldsberg.)

sammen med Norsk Teknisk Museum i Oslo overtatt alt av historisk teknisk utstyr fra NRK, noe som i Selbu utgjør ca. 5000 historiske gjenstander. Jan Erik Steen omtaler fjernsynsmuseet som «unikt» i europeisk målestokk, med fjernsynsapparater og utstyr helt fra 1928 og fremover.[8]

Vel innenfor døren begynner vi med det første mediet for levende bilder: store, svarte kinomaskiner fra stumfilmens tid. Bilder og plakater forteller om den tidlige filmhistorien. Slik trekker museet historiske linjer fra film til fjernsyn. Et klenodium jeg aldri har sett maken til, står i et hjørne: en jukeboks som avspiller låtene som videosnutter på en skjerm. Jan Erik Steen forteller at denne audiovisuelle jukeboksen viser noe av overgangen fra radio og grammofon til fjernsyn, men at den ikke ble noen suksess. Apparatets produsenter fikk ikke visningsrettigheter fra tidens mest populære artister, og derfor tok det aldri av. Kun noen få eksemplarer ble laget av dette apparatet.

Så kommer vi inn i et rom fullt av videobåndspillere og TV-kameraer. Det er lett å glemme at videobånd begynte i det brede to-tomsformatet. De var så kostbare at NRK brukte dem om og om igjen – og dermed slettet man betydelige deler av den eldste norske programhistorien for ettertiden. Det slo meg at museets Ampex-maskin, med sitt brede videobånd, også minner om 1950-årenes store mainframe computers, som også brukte kassettbånd som lagringsmedium. Her finner vi en lite påaktet sammenheng mellom den tidligste dataindustrien og den fremvoksende TV-bransjen. Ellers finner vi flere utgaver av NRK-fjernsynets TV-kameraer utstilt her, omgitt av historiske fotografier fra fjernsynets norske pionertid.

Her et glimt fra museets fjernsynsutstilling. Her er NRK-kameraer av ulike typer, lyskastere i taket og studioseksjonen til NRK Trøndelags Midtnytt-sending. Legg merke til jukeboksen i midten. Den virker fortsatt - og lyder praktfullt. (Foto: Jan Erik Steen.)

Når vi går opp trappen til annen etasje, kommer vi til hoveddelen av fjernsynsutstillingen. Og du verden hva man her kan skue. Her finner vi for eksempel verdens første TV-system – det mekanisk skannede fjernsynet som bygde på en ide som tyskeren Paul Nipkow utviklet i 1884. Museet har en fransk versjon av dette fra 1928. Ser man inn i dette apparatet, ser man en potensielt roterende konstruksjon inndelt i horisontale linjer. Når den ble dreiet, kunne den fange opp – og siden gjengi – gjenstanden som ble avbildet, i form av et skjermbilde med 60 linjer. Like ved finner vi ett av de 246 TV-apparatene som var i bruk i New York da fjernsynssendingene startet opp der den 1. juli 1939. Det utstilte apparatet er av typen Andrea. I dag er dette et uhyre sjeldent apparat – et klenodium. Ellers rundt oss finnes mange andre fjernsynsapparater fra 1930-årene – i ulike former og størrelser. Felles for dem var at selve kassen var et temmelig stort trekabinett, mens skjermen var liten. Det skulle mye til for å fremstille et TV-bilde på denne tiden. Noen av apparatene løste dette gjennom en projeksjon, det vil si at bilderøret lå horisontalt inne i apparatet. Bildet det viste, ble fanget opp av et skråstilt speil som gjorde bildet synlig for seerne. Denne løsningen gjorde at seerne fikk en større bildeflate enn på tidens andre apparater, men bildekvaliteten ble lavere.

På samme måte som for radioapparatene kan vi studere hvordan TV-apparatets design har forandret seg over tid. De første konstruktørene slet med hvordan de skulle utforme fjernsynsapparatet. Denne type apparat fantes jo ikke fra før, og det skilte seg både fra film og radio, så hvordan skulle det egentlig se ut? Den store variasjonen i stil og uttrykk forteller den observante besøkende at TV-apparatet er en historisk konstruksjon som først fikk sin endelige form etter mange runder med prøving og feiling. På nært hold kan vi derfor skue hvordan amerikanske, franske, tyske og britiske TV-konstruktører fra 1930- og 1940-årene og fremover løste denne oppgaven.

Jan Erik Steen (t.h.) med TV-apparatet registrert som nummer 16 i Norge da NRK sendte sin første prøvesending med fjernsyn den 12. januar 1954. Apparatet er av merket Philips. Her står Bastiansen og Steen ved den norske fjernsynshistoriens begynnelse. (Foto: Peter Andreas Kjeldsberg.)

Dette er altså begynnelsen på fjernsynets historie. Vi finner også luksusvarianter der radio, TV, platespiller og båndopptaker er montert inn i ett og samme trekabinett som et gigantisk stuemøbel. Også den norske begynnelsen er representert - med TV-apparatet som var registrert som nummer 16 i Norge da NRK sendte sin første prøvesending med fjernsyn den 12. januar 1954. Det er et Philips-apparat. I et hjørne har Jan Erik Steen gjenoppbygd studiodelen som ble brukt i Midtnytt-sendingene til NRK Trøndelag for noen år siden. I taket henger lyskastere, og flere nyere TV-kameraer er stilt opp. Lenger inne finner vi en samling videospillere – fra de aller første som kom på markedet (så tidlig at de fleste i dag ikke aner at de er så gamle), og fremover til 1980- og 1990-årenes populære Moviebox. Også fjernkontrollen er eldre enn vi ofte tror – og her finnes de eldste.

På liknende måte som med radioen viser museet en rekke norske TV-apparater, både fra Radionette, Tandberg og Edda Radiofabrikk. Apparatene viser at radioindustrien omstilte seg til TV-alderen og gikk aktivt inn i den. Likevel overlevde de ikke lenge: Edda gikk inn i 1964, Radionette fikk problemer og ble tvangsfusjonert med Tandberg tidlig i 1970-årene. Deretter gikk hele Tandberg over ende i en dramatisk konkurs i 1978. Selv om Tandberg-navnet levde videre enda noen år, var det slutten på den norske radio- og TV-industrien.

Et besøk i fjernsynsutstillingen gjør store deler av denne historien konkret. Det å studere alle disse apparatene på kloss hold – stryke hånden over dem og kjenne på dem – gir en nærhet til radio- og TV-historien som man ikke får ved lesning, filmopptak eller nettsøk.

NRK

Med alt sitt materiell er Norsk radio- og fjernsyns-

museum egentlig et kringkastingsmuseum. NRKs historie står da også sentralt i museet. Museet har overtatt store mengder produksjonsutstyr fra NRK – både for radio og TV – helt fra NRKs barndom og frem til i dag. I 2016 inngikk museet faktisk en egen avtale med NRK der NRK erklærte at de ønsket å overdra deler av sitt tekniske utstyr etter hvert som det fases ut, til museet i Selbu. NRK har således lenge vist interesse for Norsk radio- og fjernsynsmuseum. «Mye av dette er rein NRK-historie», heter det i et NRK-notat om museet.[9]

Siden NRK ikke har noe eget etatsmuseum, blir Norsk radio- og fjernsynsmuseum enda viktigere, ikke minst etter at avtalen med NRK gjorde at Jan Erik Steen kan hente NRKs avlagte tekniske utstyr og bringe det til museet. Museet har i alt 16 bygninger og ønsker selv å være et nasjonalt museum for radio og fjernsyn.[10]

Hvis man vil studere NRKs materielle historie, man må altså dra til Selbu. Museet har for eksempel sikret seg NRK-fjernsynets første reportasjebuss, en Chevrolet fra 1958. NRKs viktigste krav før byggingen av denne var at den måtte komme seg inn gjennom porten til gården i stortingsbygningen. Dermed ble den så liten at NRK trengte to reportasjebusser – og det fikk de. Denne reportasjebussen skal nå tilbakeføres til mest mulig original stand. Den er allerede lakkert i de originale fargene fra 1958. I museets spesialbygde garasje finner vi også NRKs reportasjebuss fra Nord-Norge i 1970-årene (med kallenavnet Odd-Even!), så vel som NRKs første reportasjebuss med satellitt-tilknytning, som institusjonen skaffet seg i 1993.

Et helt spesielt objekt i museets NRK-samling er institusjonens mobile nyhetsstudio, anskaffet i 1983. Da stod den kalde krigen på sitt mest dramatiske. Dette var et topphemmelig kjøretøy. Alle som skulle ha adgang til den, måtte ha høy sikkerhetsklarering. Det var en buss klargjort for beredskapsoppgaver. Den skulle altså kun brukes i en nasjonal krigs- eller krisesituasjon. Bussen var hvit og umerket. Den hadde eget kontrollrom, eget nyhetsstudio og et eget rom utstyrt med fjernskrivere. Den var altså veldig godt utstyrt. I nyhetsstudioet skulle så kongen eller statsministeren kunne tale til det norske folk i krig eller krise. Det kunne altså dreie seg om angrep på Norge fra en fremmed makt – eller utbrudd av andre væpnede konflikter. Vi fikk klatre inn i dette nesten uhyggelige kjøretøyet – som jeg straks kalte for «dommedagsbussen». Inne i et av rommene lå flere kassetter ferdig merket med «beredskapsmusikk». Musikkstykker av både norske og utenlandske klassiske komponister var gjort klar til bruk. De var tydelig valgt ut for å passe til ulike krigs- eller krisescenarioer under den kalde krigen. Bussen stod i garasjen til NRK på Marienlyst fra 1983 og frem til Jan Erik Steen fikk hentet den til museet i 2019. Kringkastingsinstitusjonene i Danmark, Sverige og Finland hadde liknende beredskapsbusser under den kalde krigen, forteller Jan Erik Steen.

Andre apparater

Men Norsk radio- og fjernsynsmuseum inneholder langt mer enn radio- og TV-historie. Museet har en egen samling med sykler, både eldre og nyere. Den berømte «Veltepetter» fra 1800-tallet er representert, og den er det morsomt å studere ved selvsyn. Et sted i nærheten finner vi en samling fotografiapparater, et annet sted en samling mobiltelefoner – og stereoanlegg.

Grammofonen er også rikelig representert på museet. Den ga folk en helt ny måte å lytte til musikk på: hvor som helst og sammen med dem man ønsket. Å oppleve musikk ble nå løsrevet fra det å være til stede der musikken ble fremført. Med grammofonen kom også platene. Museet har mellom 15 000 og 20 000 plater. Også båndspilleren er rikelig representert, særlig av merket Tandberg. Museet har både fabrikkens eldre modeller fra 1950-årene og de siste som fabrikken laget – fortsatt med topp kvalitet.

Forgjengerne til disse finner vi blant de mekaniske, selvspillende musikkmaskinene fra slutten av 1800-tallet. Et slikt klenodium fra 1889 er særlig imponerende. Apparatet hadde det velklingende navnet *Symphonion*. Ved å sette inn en metallplate med hull som så skulle rotere inne i maskinen, kunne man programmere den til å avlese hullmønsteret og aktivere det innvendige spilleverket. Maskinen omdannet da impulsene til klingende musikk. Dette er verdens første jukeboks. De fleste vil bli overrasket over at et slikt apparat kom på markedet allerede i 1889.

Jukebokser er ellers en viktig del av museet. De finnes fra 1930-årene og fremover. Mange er av merket Wurlizter. En svenske ved navn Sjøberg slo seg

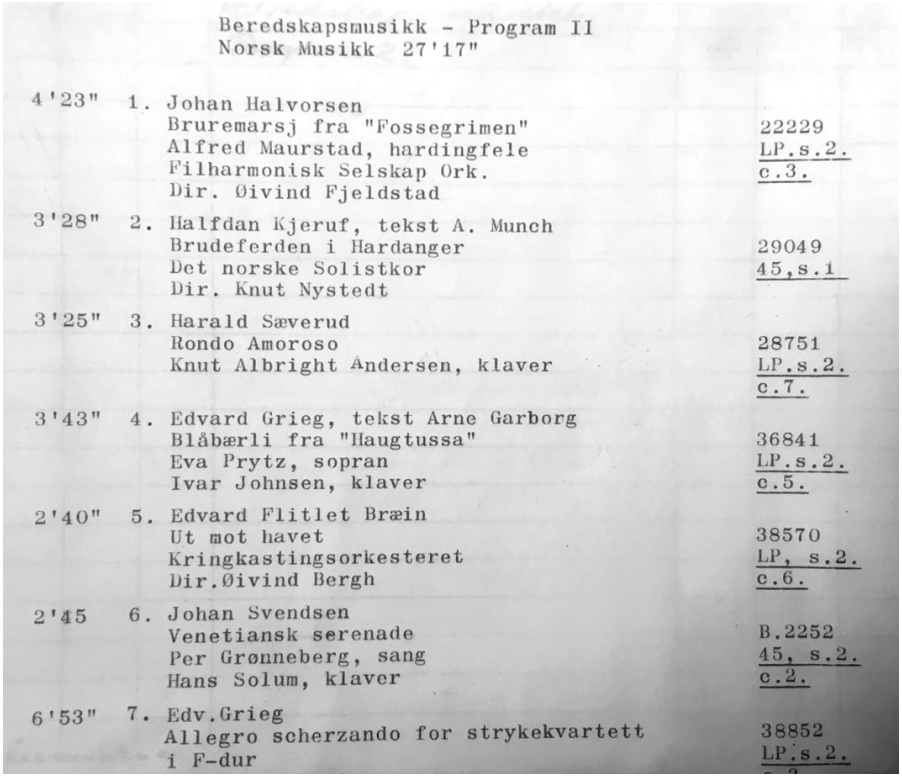

Beredskapsmusikk - Program II
Norsk Musikk 27'17"

4'23"	1.	Johan Halvorsen Bruremarsj fra "Fossegrimen" Alfred Maurstad, hardingfele Filharmonisk Selskap Ork. Dir. Øivind Fjeldstad	22229 LP.s.2. c.3.
3'28"	2.	Halfdan Kjeruf, tekst A. Munch Brudeferden i Hardanger Det norske Solistkor Dir. Knut Nystedt	29049 45,s.1
3'25"	3.	Harald Sæverud Rondo Amoroso Knut Albright Andersen, klaver	28751 LP.s.2. c.7.
3'43"	4.	Edvard Grieg, tekst Arne Garborg Blåbærli fra "Haugtussa" Eva Prytz, sopran Ivar Johnsen, klaver	36841 LP.s.2. c.5.
2'40"	5.	Edvard Flitlet Bræin Ut mot havet Kringkastingsorkesteret Dir.Øivind Bergh	38570 LP, s.2. c.6.
2'45	6.	Johan Svendsen Venetiansk serenade Per Grønneberg, sang Hans Solum, klaver	B.2252 45, s.2. c.2.
6'53"	7.	Edv.Grieg Allegro scherzando for strykekvartett i F-dur	38852 LP.s.2.

Fra NRKs topphemmelige beredskapsbuss, innkjøpt under den kalde krigen, i 1983. Ferdig innspilt "beredskapsmusikk" lå klart til avspilling, tiltenkt krise- eller krigstilstander for landet. Kassetten viser noe av utvalget av norske komponister og verk som var tenkt avspilt under slike scenarioer, før eller etter kongen eller statsministeren hadde talt til folket fra bussens radiostudio. (Foto: Peter Andreas Kjeldsberg.)

opp som produsent av jukebokser i USA under navnet Seeburg. Hans jukeboks hadde plass til hundre melodier på 78-plater.[11]

Jukeboksene tiltrekker seg snart vår oppmerksomhet. De har en fargerik og flott front, med elegante buer og linjer. Noen har boblevann i glassrør på sidene. De er estetiske og innbydende – ja, nærmest forlokkende. De fleste har platene liggende klart synlig i et frontalt vindu som inviterer til innkikk. Og så kommer alle knappene man kan trykke på for å velge låt og artist. Elvis Presley, Cliff Richard, Jim Reeves og mange andre. Populærmusikken fra 1940- og 1950-årene lar seg gjenoppleve når man setter på en av disse jukeboksene – for de virker fortsatt.

Men det er ikke bare pop og rock man kan oppleve. Museet har også en egen avdeling for trekkspill og gammeldans. En egen «Hall of fame» er bygd opp rundt artistene bak disse musikkformene, så populære var de i radioens gullalder. Denne «Hall of fame» hyller de mest fremtredende utøvere, slik som Asmund Bjørken, Arnt Haugen og Helge Grande mfl. Denne utstillingen fyller alene 120 kvadratmeter.

Ellers har museet ca. 40 hyllemeter med skjemaer og annet radiohistorisk materiale. Radiohistorisk litteratur fra 1930-årene til 1970-årene finnes også. Museet har eget bibliotek med 30 hyllemeter bøker og annen dokumentasjon av radioens og fjernsynets historie. I tillegg har museet ca. 600–700 hyllemeter med papirdokumentasjon. Jan Erik Steen omtaler selv sitt museum som «et meget sentralt element i norsk mediehistorie».[12] Og i en innstilling fra Stortingets familie- og kulturkomite den 30. mai 2017 viser komi-

Denne jukeboksen har en spennende historie. Den er av merket Wurlitzer og stod fra 1956 på en lokal diner i byen Hot Springs i delstaten Arkansas i USA. Like ved lå Hot Springs High School, hvor den unge Bill Clinton var elev. Da Jan Erik Steen kjøpte denne jukeboksen rett fra den samme dineren for ca. 20 år siden, ble han fortalt at Bill Clinton ikke bare frekventerte akkurat dette stedet – men at USAs senere president spilte på akkurat denne jukeboksen flere ganger. På jukeboksens valg A-1 stod "Rock around the Clock" med Bill Haley – og den står der fortsatt. Jukeboksen er, som vi ser, et vakkert og velholdt eksemplar. (Foto: Jan Erik Steen.)

teen til «det viktige arbeidet Norsk radio- og fjernsynsmuseum gjør for å sikre vår felles mediehistorie».[13]

Den store overraskelsen

For den intetanende besøkende som er på museet for første gang, fremstår det hele som en gedigen overraskelse. Og den vokser seg større etter hvert som variasjonen og dimensjonene går opp for en. Museumsopplevelsen blir så å si bygd ut for hver del av utstillingen man kommer til. Det er overraskelser og klenodier hvor enn man snur seg.

Den største overraskelsen for meg lå i det at så mange av apparatene fortsatt virker. Vi kan altså gjenoppleve lyden – eller mer presist: klangen – i tidligere tiders radioer, båndspillere og jukebokser. Dermed kan vi lytte til hvordan Elvis Presley og Jim Reeves egentlig hørtes ut i apparatene fra deres egen tid. Dette hadde jeg ikke ventet: Klangen fra en analog radio eller en 50–70 år gammel jukeboks er faktisk så rund, varm og fyldig at man nesten må klype seg i armen for å sjekke om det er sant. Apparatene fylte rommet med et klangbilde så klart og nært at det nærmest var som om Elvis kom ut av apparatene og var til stede i rommet. Å lytte til hans «Are you lonesome tonight?» eller «Crying in the Chapel» fra et par av jukeboksene på museet var rett og slett en stor opplevelse. Selv om apparatene var analoge – og i mono.

De fleste besøkende reagerer akkurat på samme måte, forteller Jan Erik Steen. De bemerker den utrolig gode klangen i apparatene – selv om de er gamle og analoge. Denne opplevelsen setter faktisk nåtidens digitale lydfiler i relieff: Lydkvaliteten synes å ha vært bedre før enn det vi er vant til i dag. Det er dermed ikke slik at nåtidens teknologi alltid er bedre enn fortidens. Dette demonstrerte Jan Erik Steen ved å spille musikk for oss på mange av apparatene. Han satte bare på musikken og vendte seg mot oss med et

smil – mens han lot musikken strømme ut av apparatene. Nå kunne vi høre det selv – hvilken lyd som kom. Slik ga han oss en varig – mediehistorisk – opplevelse.

Denne erfaringen kan egentlig ikke beskrives, den må oppleves. Det er verdifullt at så mange av apparatene virker og kan demonstreres for de besøkende. Demonstrasjonen av hvilket lydbilde den tidens radioer, båndspillere og jukebokser fortsatt kan gi, har for meg gitt besøket en tilleggsdimensjon. Lydkvaliteten på apparatene som gjenga Elvis for oss, bør antakelig sees som en viktig teknologisk årsak til at han – og de andre artistene fra hans tid – ble så store som de ble. Vi kan sammenlikne med Ringve museum, som viser hvordan musikkinstrumenter fra flere århundrer tilbake fortsatt kan demonstreres for publikum.

Museets mediehistorie

Med alle sine gjenstander kan vi si at Norsk radio- og fjernsynsmuseum langt på vei er et mediehistorisk museum – det eneste som synes å mangle, er aviser, ukeblader og tegneserier. Museet burde derfor interessere alle som er opptatt av mediehistorie som fagfelt. Det som er spesielt, er at mange av de medieformene som museet stiller ut, har sin opprinnelse i hundreårsperioden fra slutten av 1800-tallet og fremover. Perioden da alt dette begynte – 1850–1920 – kaller vi gjerne for «den store tekniske revolusjonen» i norsk mediehistorie.[14] Siden fortsatte utviklingen i det 20. århundre. I løpet av perioden da alle disse nye mediene vant stadig større utbredelse i Norge, fantes det ingen kunnskapsinnsamling om deres kulturelle, sosiale og politiske betydning. Vi må helt frem til 1970- og 1980-årene før vi finner starten på utforskningen av de moderne mediene her i landet. Dette har hatt stor betydning. I alle årene etterpå har vi nemlig slitt med et etterslep – i form av mangel på kunnskap og innsikt – i hva medier som radio og fjernsyn egentlig betød her i landet i løpet av de 100 årene da de slo igjennom. I vår tid er det en krevende oppgave å fylle dette etterslepet med kunnskap, fordi det hele tiden kommer nye medier som tiltrekker seg alles oppmerksomhet.

Nettopp her er det at Norsk radio- og fjernsynsmuseum kommer inn. Gjennom sin enorme samling og utstilling utfylles noe av dette etterslepet. Når de besøkende får aha-opplevelser som overrasker dem, så viser det nettopp hvordan museet kan fylle igjen noe av det vi har manglet.

Fremtiden

I 2017 omdannet Jan Erik Steen Norsk radio- og fjernsynsmuseum til en stiftelse. Den har som formål å ivareta og videreutvikle museet. Det er stiftelsen som i dag eier eiendommen og samlingene. Formålet med omdannelsen var å sikre videre drift, som et nasjonalt museum. Det er stifterens ønske at virksomheten skal drives på den aktuelle eiendommen, og at den skal være i stiftelsens eie i fremtiden, men stifteren aksepterer dog at dersom det oppstår spesielle situasjoner som gjør det hensiktsmessig å flytte samlingene til et annet sted, så åpner han for det.[15] Etter overgangen til stiftelse søkte museet om opptak i Norges museumsforbund i 2018. For sin egen del planlegger Jan Erik Steen og hans kone full drift også i 2020-sesongen, men etter det ønsker de at andre overtar. Han er nå 74 år. Foreløpig er museets fremtid et uavklart kulturpolitisk spørsmål som involverer både kommunen, fylkeskommunen, Museene i Sør-Trøndelag og Kulturdepartementet.

Sett utenfra er det klart at Norsk radio- og fjernsynsmuseum åpner mange muligheter for forskning, i tillegg til selve utstillingsvirksomheten. Apparatenes design- og sosialhistorie er for eksempel et lite utforsket felt i Norge. Her kan museet bidra. Et annet eksempel er Edda Radiofabrikk. Fra denne radiofabrikanten foreligger det omkring 14 hyllemeter komplett bevart korrespondanse med alle kunder og forbindelser gjennom hele fabrikkens levetid 1939–1964. Ingen annen norsk radiofabrikk er i dag like godt dokumentert. Her kan det skrives radiohistorie, så vel som industrihistorie, fra grunnen av. Et tredje aspekt man kan trekke frem, er hvordan radio og TV hadde en lokal og global side samtidig. De var begge uttrykk for en «glokalisert identitet, i gjensidig påvirkning mellom det lokale og det globale», påpeker Jan Erik Steen.[16] I dag regnes dette som et veldig moderne perspektiv på kultur og samfunn – og her kan museet åpenbart gi impulser til ny forskning.

Avslutning

Trenger vi så et slikt museum, kan vi spørre. Jeg håper at fremstillingen ovenfor har gitt svaret: Ja, dette museet trengs. Egentlig ikke fordi det er det eneste i sitt slag i landet, ei heller fordi det er vanskelig å finne bilder av eldre radio- og TV-apparater med et kjapt Google-søk. Museet trengs fordi det er viktig å formidle kunnskap og innsikt i hvordan de moderne mediene har fungert i den tiden vi har levd med dem. Det at vi ellers mangler et ordentlig mediemuseum i Norge, gjør Norsk radio- og fjernsynsmuseum enda mer unikt i norsk museumsverden. I Solberg-regjeringens stortingsmelding *Humaniora i Norge* heter det forøvrig: «Et samfunn som bare interesserer seg for øyeblikket og akutt problemløsning, er ikke levedyktig. Å kjenne historien og ha et kritisk forhold til den er vesentlig for en god videre utvikling.»[17] Hvis dette er riktig, så må det vel også gjelde for mediene?

Mitt beste argument for hvorfor vi trenger mediehistorie – i museer så vel som i bøker – består av to deler. For det første er den viktig i seg selv, for vår forståelse av hvordan mediene har virket tidligere. Menneskets evne til kommunikasjon er faktisk svært mangfoldig og foranderlig – og det minner fortidens former oss tydelig om. For det andre er mediehistorien viktig ikke bare for vår forståelse av fortiden for sin egen skyld – men også for at dagens mennesker skal kunne plassere seg selv i en større sammenheng. Det er utrolig mange og lange utviklingslinjer som har gjort dagens mediesituasjon mulig. Uten kunnskaper om medienes fortid blir det vanskelig å forstå hva dette betyr – og da blir vi historieløse på mediefeltet. Hvilke følger det kan få, kan vi i dag bare spekulere over. Men hvis vi tillater historieløsheten å spre seg, vil folk snart begynne å misforstå også vår tids medieutvikling. Det er allerede nok av dem som stadig erklærer det nyeste for å være «revolusjoner» i vår tid. Ofte er det misvisende eller direkte feil. Det nyeste har ofte en lang utviklingslinje bakover. Uten slike langtidskunnskaper blir det umulig å vurdere hva som er nytt ved det nyeste, og hva som faktisk er gammelt ved det nyeste. Hvor ligger egentlig de reelle innovasjonene i vår tid, og hvor har vi mer av kontinuitet? Uten mediehistorie klarer vi ikke å skille mellom disse – og da blir det vanskelig å orientere seg i medielandskapet rundt oss.

Et besøk i Selbu motvirker slik historieløshet.

Noter:

1 Pressehistorisk tidsskrift nr. 18, 2012
2 Steen 2019: 5. Jan Erik Steen har lest igjennom denne artikkelen, for å kontrollere faktaopplysningene om museet og alle de nevnte apparatene
3 Steen 2019: 5
4 Steen 2019: 6
5 Steen 2019
6 Ibid.
7 Steen 2019: 13, se også Bastiansen 2014
8 Steen 2019: 3
9 Sitert i Steen 2019: 20
10 Steen 2019: 29
11 Steen 2019: 12
12 Steen 2019: 30
13 Sitert i Steen 2019: 22
14 Bastiansen og Dahl 2019: kap. 3
15 Steen 2019
16 Steen 2019: 18
17 Meld. St. 25 2016–2017: 7

Kilder

Eget besøk, befaring og omvisning med Jan Erik Steen på Norsk radio- og fjernsynsmuseum i Selbu 3.–5. februar 2020, på oppdrag for Trøndelag fylkeskommune ved seniorrådgiver Johan Fredrik Urnes. Andre deltakere var Peter Andreas Kjeldsberg, tidligere direktør ved Ringve museum, kurator Dag Andreassen fra Norsk Teknisk Museum og TV-fotograf Øivind Olsson fra NRK Trøndelag.

Steen, Jan Erik: *Norsk radio- og fjernsynsmuseum. Prosjektrapport 2019*

Norsk Radio og Fjernsynsmuseum, informasjonsbrosjyre utgitt av museet (udatert)

Meld. St. 25 (2016–2017): *Humaniora i Norge*

Litteratur

Bastiansen, H.G. og Dahl, H.F. (2019). *Norsk mediehistorie*, 3. utgave, Oslo: Universitetsforlaget

Bastiansen, H.G. (2014): «Alf Prøysen i norsk mediehistorie», i Hans Kristian Rustad og Anne Skaret (red.): *Alf Prøysen, kunsten og mediene*, Oslo: Novus forlag

Pressehistorisk tidsskrift nr. 18 (2012), Oslo: Norsk Pressehistorisk Forening

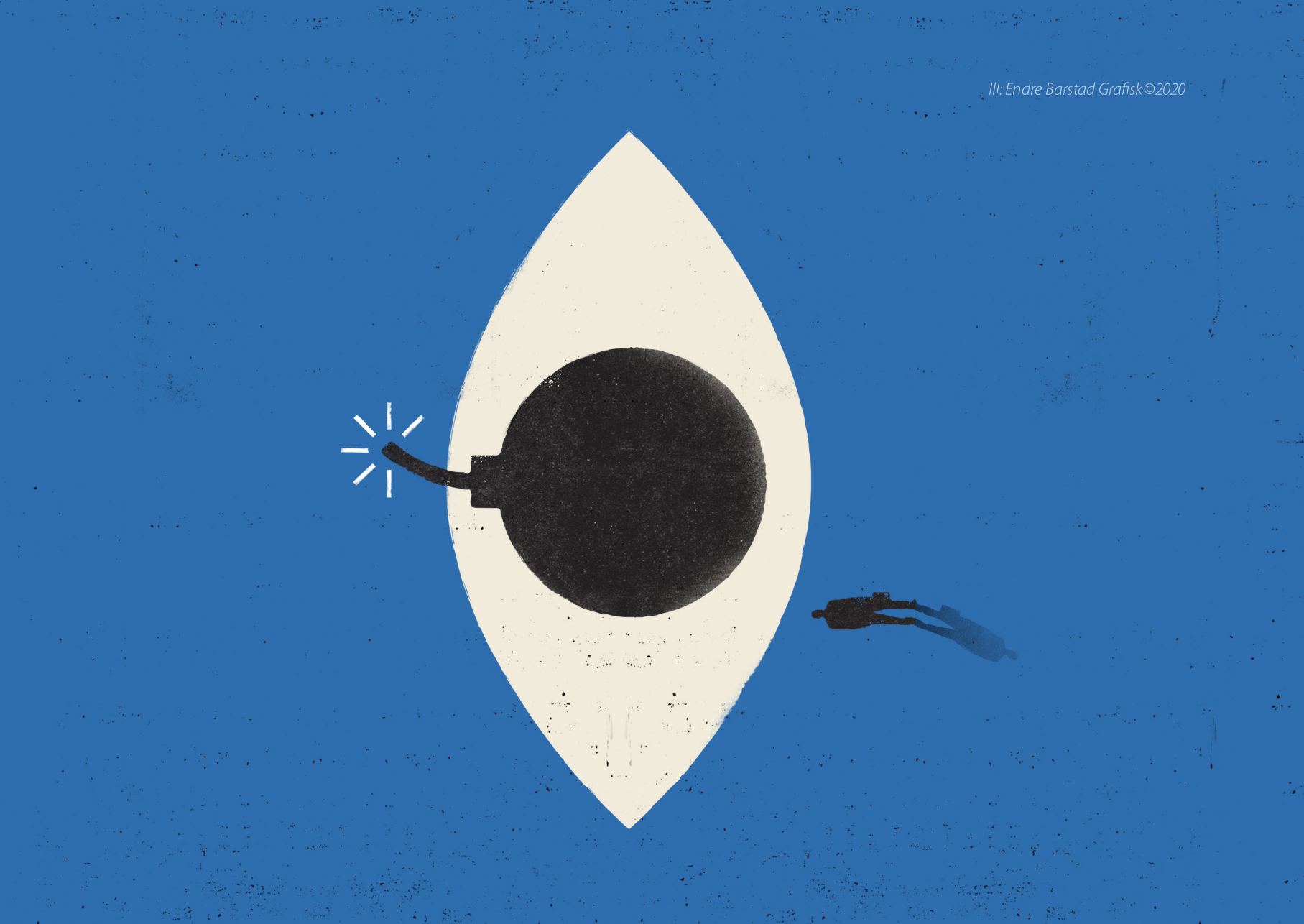
Ill: Endre Barstad Grafisk©2020

Bokessay:

Shoshana Zuboff
The Age of Surveillance Capitalism:
The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power.
Profile Books. 2019, 704 sider

Overvåkningskapitalismen

Magne Lindholm
Tidligere førsteamanuensis i journalistikk
mlindh@online.no

Mediehistorien etter årtusenskiftet er preget av konkurransen mellom tradisjonelle medier og sosiale medier. Men er konkurranse et riktig begrep for å forstå vår tids mediesituasjon? Konkurranse forutsetter en viss grad av likeverd. Etter mitt skjønn er det mer korrekt å kalle forholdet en underordning. Våre nyslåtte datagiganter er slett ikke ute etter å utkonkurrere tradisjonelle medier. Datagigantene har rett og slett vokst til dimensjoner de tradisjonelle mediene aldri har vært i nærheten av. De fyller, preger og styrer våre liv på en hittil ukjent måte. I datagigantenes verden er de tradisjonelle mediene bare en liten parentes, som leverer innhold gigantene mer enn gjerne inkluderer i sin egen virksomhet.

Overvåkningsindustrien er Reagan-/Thatcher-periodens ektefødte barn, og kanskje epokens eneste virkelige nyskapning

De tradisjonelle mediene trekker publikum ved hjelp av innhold. Det som gir makt i vår digitale tid, er slett ikke innholdet. I vår tids nettvirkelighet er brukerdataene, den overskuddsinformasjonen som en gang ble kalt *digital eksos*, den sentrale råvaren.

Skal man forstå dette, er det vanskelig å komme utenom Shoshana Zuboffs *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Boka ble umiddelbart utropt til klassiker da den ble lansert i februar 2019, i hvert fall av hennes meningsfeller. Etter hvert som flere anmeldere fikk lest de sju hundre sidene, ble det klart at boka også har svakheter. Det er likevel hevet over tvil at boka stikker seg ut i strømmen av bøker om nettets utvikling.

En åpenbar grunn er at boka er veldig tjukk. Zuboff er ute i svært mange ærend, og alle fyller de sine sider. Boka er både en historiebok med detaljert kildeoversikt, en teoretisk og filosofisk ambisiøs lansering av et nytt begrepsapparat, en politisk pamflett og et personlig essay. Zuboff skriver i en insisterende tone, som virker engasjerende på de første to hundre sidene. Når man har skjønt poenget, blir man matt. Boka bør derfor inntas i porsjoner.

Sånn må det kanskje være når man skal sammenfatte flere tiårs arbeid. Zuboff er nyslått professor emeritus fra Harvard Business School, og presenterer sitt livsverk samtidig som hun stiller samtidsdiagnoser.

Bokas røde tråd er Googles (selskapet er nå omdøpt til Alphabet) utvikling fra studentbedrift til et av verdens mektigste konsern. Google er valgt fordi selskapet har vært den viktigste drivkraften i det Zuboff kaller *overvåkingskapitalismen*. Det var Google som fant internettøkonomiens hellige gral: hvordan man skulle utnytte det som kalles *behavioral surplus*, på norsk *digital overskuddsinformasjon*, og forvandle det til kapital.

Overvåkningskapitalismen har bygd sitt system på tre pilarer: Den første er de enorme datamengdene som samles inn når selskapene overvåker våre hand-

linger på nettet. Her er det virkelig snakk om *big data*. Her opererer man ikke med utvalgsundersøkelser. Alt skal med.

Den andre er kunstig intelligens. Kunstig intelligens er helt nødvendig for å bearbeide de enorme datamengdene.

Den tredje er mangel på regulering. En forutsetning for at datagigantene kunne utvikle seg slik de har gjort, var dereguleringen av økonomien under Ronald Reagan. Dette svekket det amerikanske forbrukervernet radikalt. Overvåkningsindustrien er Reagan-/Thatcher-periodens ektefødte barn, og kanskje epokens eneste virkelige nyskapning.

Brukerdata

Da studentene Larry Page og Sergey Bryn etablerte Google i 1998, var de idealister som hevdet at en annonsefinansiert søkemotor ville bli påvirket av inntjeningskravet og gi skjeve resultater. Derfor prioriterte de å levere gode søk til akademiske miljøer.

Realitetene innhentet dem da dotcom-bobla sprakk i 2000. Google måtte tjene penger, og la inn annonser på søkesidene. Siden annonsørene bare betalte hvis brukerne klikket på annonsen, begynte Google å analysere brukernes oppførsel for å finne ut hva som skapte klikkene. De studerte hvor vi kom fra, hva vi klikket på, hvor vi gikk videre, og lagret hva vi søkte på i går og i forgårs. Slik bygde Google opp detaljerte brukerprofiler. Treffsikkerheten økte og annonsørene jublet. Google oppdaget raskt at de ikke lenger var et søkeselskap. De var auksjonsbransjen. Det de levde av, var å auksjonere bort gjennomanalyserte kunder til annonsørene. Søkene var et virkemiddel som trakk brukere, og leverte verdifulle data. Siden skjevhetene som oppsto i søkene var justert etter brukernes vaner, ble de opplevd som mer presise enn før.

Google oppdaget raskt at de ikke lenger var et søkeselskap. De var i auksjonsbransjen.

Shoshana Zuboff skildrer Googles utvikling med en bokholders raseri. Knapt noen detalj har unngått hennes årvåkne blikk, og alle lenker er lagret. Hun gjengir markedsplanene for den moderne overvåkningsbedriften, hvordan tenkningen om å forutsi brukernes handlinger utviklet seg, og hvordan Google utviklet det ene gratistilbudet etter det andre. Vi kjenner de fleste: Google Mail, Google Maps, Google drive, Google News, Google Docs, Google Calendar, Google Assistant, YouTube, Chrome, Android. Wikipedias side om Googles tjenester lister opp mer enn 170 tjenester og 43 fysiske produkter. I tillegg er nesten like mange trukket tilbake, etter hvert som de ble foreldet.[1]

Maskinlæring

For å analysere de enorme datamengdene bygde Google opp et av verdens ledende forskningsmiljøer på kunstig intelligens og maskinlæring. Brukerdata og maskinlæring går hånd i hånd: Uten intelligente datamaskiner drukner man i data. Samtidig er det nødvendig med enorme mengder data for å lære opp en datamaskin. Den som eier mest data, er kongen på haugen.

Når Google gir oss gratis tjenester med høy kvalitet, er det for å kartlegge stadig større deler av våre liv. Målet er å kunne forutsi med stadig større presisjon hva hver enkelt av oss kommer til å foreta oss i enhver situasjon. Firmaet har for lengst vokst ut av nettleserne, erobret geografien og er i ferd med å innta stuene. Google Maps forteller hvor vi er. Ved hjelp av digitale fyrtårn («beacons») på kjøpesentre og andre steder registreres våre bevegelser i det offentlige rom, og vi får tilsendt stedstilpassete annonser. Smarthøyttaleren har plassert en lyttestasjon i stua. Smart-TV er på plass for lengst, den selvgående støvsugeren har kartlagt leiligheten din, elbilen ringer fabrikken hver dag, og automatisk strømmåler er installert i alle hjem. Android styrer 86 prosent av verdens mobiltelefoner.[2] Når tingenes internett kommer for alvor, vil kjøleskapet og panelovnen fortelle hva du spiser, og når du sover.

Google var pioneren, men i dag er det mange flere som samler inn brukerdata. Alle de store teknologiselskapene har gått i Googles fotspor. Resultatet er at den digitale overvåkingsindustrien for lengst har

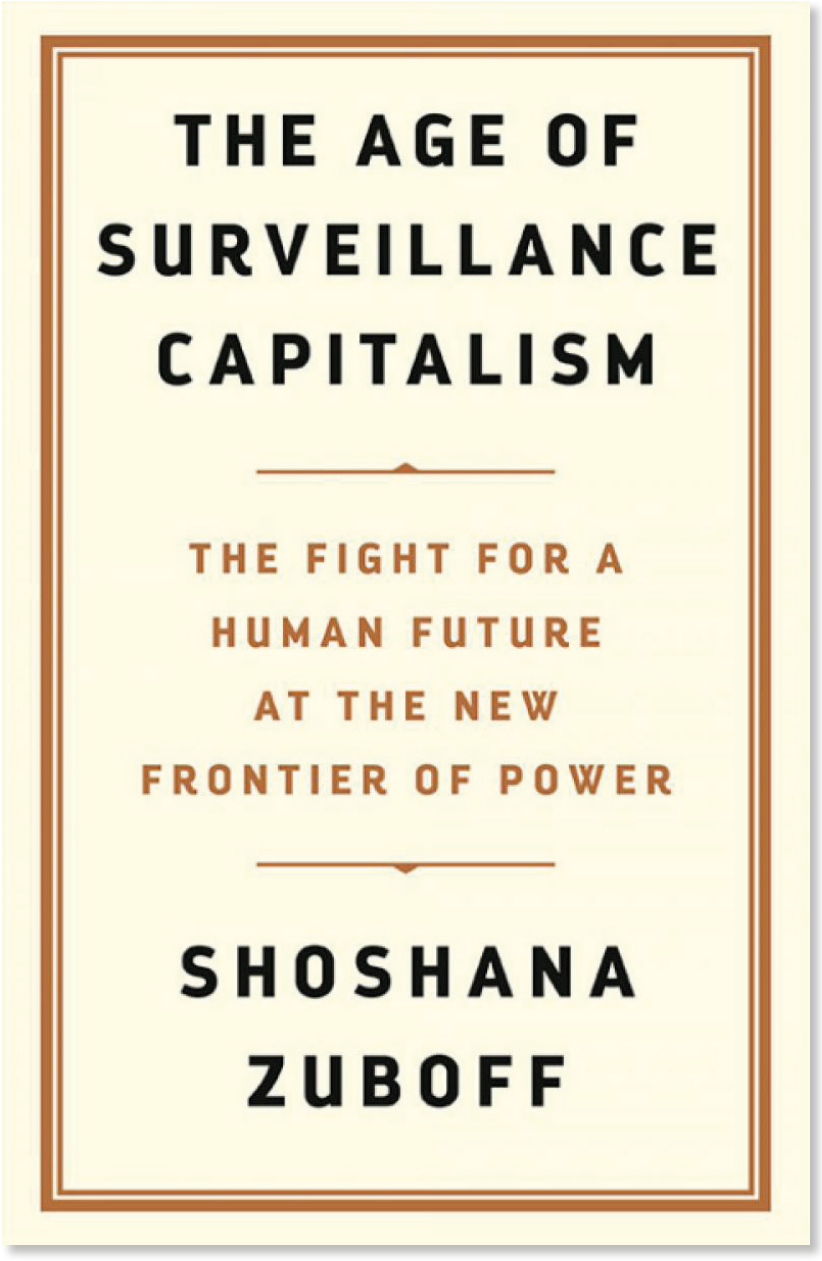

Bok: The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power.

passert olje- og bilindustrien i verdi. Kinas parallelle firmaer er i ferd med å overgå amerikanerne, i tett samarbeid med myndighetene. Datameglere selger brukerdata i bunker på hundretusener. Firmaenes analyser er grunnlaget for automatiske annonseauksjoner hver gang du åpner en nettavis. Googlesøket ditt dukker opp på Facebook etter ti minutter. Financial Times har lagt ut en kalkulator hvor alle kan beregne hva deres personprofil er verd, i 2017-priser.[3]

Prognoser

Et vanlig munnhell sier at hvis tjenesten er gratis, er du produktet. Zuboff mener det er foreldet og tilhører gårsdagens medieøkonomi. Hun hevder at overvåkningskapitalistenes hovedprodukt ikke lenger er seere og lesere, men begrunnete prognoser om hvordan hver enkelt av oss handler i framtida. Hun uttrykker det slik:

> Google discovered that *we are less valuable than others' bets on our future behavior*. This changed everything.[4]

Hvis prognosen er presis nok, kan den koples direkte til økonomiske eller politiske stimuli. Datagigantenes hovedprodukt er kontrollinstrumenter som er så nøyaktige at de treffer på individnivå. Til daglig soper de inn milliarder på annonsemarkedet, men brukes også politisk, bak kulissene.

Gjennom dette prognosemakeriet har datagigantene etablert et ekstremt makt-/avmaktforhold til brukerne. Hver gang vi gjør en handel, legger vi igjen noen opplysninger hos handelsmannen. I en vanlig butikk er det balanse mellom hva du gir fra deg, og hva du får. Slik ser det også ut på nett, når brukerne sier ja til å oppgi noen personopplysninger mot å få en bedre tjeneste. Da overvåkningskapitalistene begynte å høste, lagre og analysere persondata systematisk, ble denne balansen forrykket. Det er nesten umulig å få vite hva som skjer med våre persondata i firmaenes dataservere. Det vi vet, er at de blir lagret, de blir solgt og de blir brukt.

Den som eier mest data, er kongen på haugen

Zuboffs hovedærend er altså å diskutere makt. Hun sammenfatter maktforholdet i mantraet: *Who knows? Who decides? Who decides who decides?* Svaret er aldri brukeren. Der ligger problemet.

Politisk makt

I utgangspunktet er Zuboff sosialpsykolog, og hennes maktanalyse er preget av det. Hun har til og med studert under behavioristen B.F. Skinner, som hun tar sterkt avstand fra. Hun hevder likevel at han gir oss innsikt i hva overvåkningsindustrien driver med: De legger opp til et samfunn helt i tråd med Skinners villeste fantasier om teknokratisk adferdsregulering. Ved å legge sine prognoser så tett som mulig opp mot beslutningspunktene i nær sagt alle situasjoner, og kople dem til kalkulerte stimuli, er målet å utvikle teknikker som kan modifisere våre handlinger ut fra en kommersiell og politisk rasjonalitet andre har bestemt.

Det er intet mindre enn den personlige friheten som står på spill. For å finne et fruktbart frihetsbegrep har Zuboff forkastet liberalismens enkle frihetsteorier og gått til Hannah Arendt. Arendt beskriver frihet som muligheten til å leve et aktivt liv, med myndighet og vilje til å forme vår egen framtid. Det er nettopp dette den digitale overvåkningsindustrien arbeider målbevisst for å eliminere: makten til å bestemme vår egen framtid.

Med et slikt ærend bør det ikke overraske noen at Zuboff skriver både insisterende og essayistisk. Hun prøver å fange det uventete, avdekke skjult maktbruk, sanere den tidlige internettkulturens illusjoner og formulere nye teoretiske begreper som kan gripe utviklingen. Hun er filosoferende og normativ, og skifter ubesværet mellom historieskriving og politiske appeller.

Hvordan kunne cyberspace utvikle seg fra idealistisk dugnad til overvåkningsmareritt på bare tjue år? Zuboff peker på flere grunner. En er at det hele var uforutsett. Vi hadde ingen begreper til å begripe hva som skjedde, og klarte derfor ikke å formulere en kritikk. Videre har det viktigste skjedd i det skjulte. Google var i tillegg verdens kuleste selskap, som fløt på det tidlige nettets idealisme og tilbød gode

og nyttige tjenester. Markedet var deregulert, og ingen statlige kontrollinstitusjoner hadde makt til å se dem i kortene.

The Age of Surveillance Capitalism ble skrevet før Cambridge Analytica-skandalen sprakk. Mange vil si at debatten Zuboff ønsker seg har kommet. Det er bare delvis sant. Det skandaløse ved Cambridge Analytica var at firmaet samlet inn data uten samtykke fra brukerne. I tillegg var firmaet drevet av høyrepopulister, og hjalp Trump.

Facebook og Google gjør nøyaktig det samme som Cambridge Analytica hver dag, med dataene de samler inn *med* samtykke. Det skjer i mye større omfang, og antakelig med langt større suksess. EU er den eneste institusjonen med vilje og politisk kraft til å sette inn et regulerende motstøt, med personvernforordningen GDPR. Vi møter GDPR hver dag, når vi må klikke på samtykkeknappen på nye nettsteder. Men beskjedene i dialogrutene er villedende, og samtykkekravet skraper bare i overflaten. Det kan gi inntrykk av et likeverdig forhold mellom bruker og datasamler. GDPR er altfor svakt i reguleringen av brukerdataene etter at de er samlet inn, og endrer ikke det grunnleggende avmaktforholdet.

Who knows? Who decides?
Who decides who decides?
Svaret er aldri brukeren

Det er viktig å minne om at den politikeren som har hatt størst nytte av å bruke overvåkningsindustriens personprofiler, er Barack Obama. Det er ikke tilfeldig at Googles direktør Eric Schmidt sto på scenen sammen med Barack Obama da han forkynte valgseieren i 2012. Google har dyrket tette bånd til den politiske eliten, og kjempet for at det digitale landskapet forblir uregulert. Selskapet har et av USAs største lobbybudsjetter.

Hva så?

Shoshana Zuboff er tøff når hun dokumenterer og kritiserer, men når hun skal lansere politiske krav, er hun merkelig myk. Hun ønsker seg brukerkontroll over egne data og sterk offentlig kontroll av gigantenes databaser. Kritikere som Evgeny Morozov hevder at hennes analyse av kapitalismen er påfallende mye svakere enn analysen av overvåkningen.[5] Hun demonstrerer heller ikke dype kunnskaper om kunstig intelligens, som er grunnlaget for hele overvåkningsindustrien. Slik står hun i fare for å undervurdere teknologien som drivkraft. Kanskje er det hennes sosialpsykologiske bakgrunn som har dreid henne i en slik retning. Selv ville jeg foretrukket en mer rettighetsorientert personverntankegang.

Man kan altså ikke gå til *The Age of Surveillance Capitalism* for å finne de endelige svar. Boka er først og fremst et verk hvor man kan hente opplysning og inspirasjon. Når man leser boka i etapper, kan man også møte den med ulike innfallsvinkler. Den essayistiske stilen oppfordrer til det. Zuboffs mange nye teoretiske begreper er et godt eksempel. De *må* helt sikkert bearbeides og videreutvikles, men de er alltid inspirerende. For historikere danner de 120 sidene med kilder er en detaljert, dokumentert tidslinje, inntil lenkeråten har drept URL-ene.

Hvor er våre gamle medier i alt dette? Våre norske mediekonsern prøver så godt de kan å etablere egne digitale revir. SPiD og aID er nøkkelen til deres lokale databaser. Schibsted og Amedia overvåker oss med stor flid, og tilbyr felles annonsetjenester. De er like fullt dverger i den globale sammenhengen, og distribusjonen deres er delvis avhengig av amerikanske datagiganter. Slik blir de typiske representanter for de tradisjonelle medienes plass i overvåkningskapitalismen. De overlever på en underordnet, men godt synlig plass i systemet. Som ostebiten i musefella.

Noter

1 https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Google_products Besøkt 30. april 2020
2 https://www.idc.com/promo/smartphone-market-share/os Besøkt 30. april 2020
3 https://ig.ft.com/how-much-is-your-personal-data-worth/ Besøkt 30. april 2020
4 Zuboff 2019: 93, hennes utheving
5 https://thebaffler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov Besøkt 30. april 2020

Arne Hestenes. (Foto: Ukjent/NTB Scanpix)

Medieminner:

Fra dette nummeret gjør vi spalten Medieminner til et fast innslag. Det gjør vi delvis som en stafett, der nummerets skribent utfordrer en eller to nye skribenter (se også leder). Først ute er mangeårig Dagbladet-journalist Gudleiv Forr, med en artikkel om et maratonløp med 30 portrettintervjuer Dagbladet-kollegaen Arne Hestenes gjennomførte sensommeren 1975.

*Gudleiv Forr utfordrer **Erling Kjekstad**, tidligere politisk redaktør i Nationen.*

Briljant maraton

Da Arne Hestenes skrev 30 portrettintervjuer på 26 dager

Gudleiv Forr
Historiker og tidligere journalist i Dagbladet
gfo@dagbladet.no

Sensommeren 1975 gjennomførte *Dagbladets* Arne Hestenes en journalistbragd som trolig aldri vil bli overgått: Han skrev 30 omfattende portrettintervjuer i løpet av 26 avisdager på rad. I fire numre av avisen ble det publisert to intervjuer. Som det sto i avisen da det hele var over: «Hvordan klarte han det?»

Opplegget med intervjuene var ledd i det store, årlige arrangementet Momarkedet på Mysen. Inntektene fra markedet og underholdningsshowet gikk til det lokale Røde Kors. Mannen bak det hele var kjøpmann Knut Lie. I 1975 hadde markedet et slags 25-årsjubileum samtidig som det norske samfunnet kunne markere at det var 30 år siden frigjøringen.

Som det sto i avisen da det hele var over: «Hvordan klarte han det?

Åpningen av Momarkedet var under Lies kreative ledelse blitt et underholdningsshow av internasjonalt format, med kjente artister fra fjern og nær. Med åra var også NRK TV involvert, med Norges første store radio- og TV-kjendis, Rolf Kirkvaag, som konferansier. Innpå 30 000 tilskuere kunne være til stede under showet, som samlet hundretusener foran TV-skjermene.

Kjendistoppen

Dagbladet hadde på denne tida en ukentlig spalte som ble kalt Kjendistoppen. Den var egentlig skapt for å gjøre narr av tidas dyrking av den moderne underholdningsindustriens persongalleri, slik det ble behandlet i presse og kringkasting, inkludert *Dagbladet* selv. Men i den journalistiske utforming som spaltens skaper og juryformann, Kjell Syversen, ga den fra første stund, ble den selv en institusjon i den norske underholdningsoffentligheten. Syversen var en stor humorist og en elegant skribent, og etter hvert ble det prestisje i å bli rangert og dermed omtalt i spalten.

En av dem som gikk igjen, ofte på tiende og siste plass på ukas oversikt, var redaktør Christian Christensen, *Morgenbladets* CC, (omtalt på Kjendistoppen som «han De vet i *Morgenbladet*»), men ellers vanket det plassering både for politikere, radio- og TV-personligheter, skuespillere, journalister, artister av alle slag og idrettsstjerner. Ved juletider var det stor samling av Kjendistopp-vinnere i Tostrup-kjelleren. Det ble regnet som en av de store adventbegivenhetene i hovedstaden.

I 1975, etter at Kjendistoppen hadde eksistert i flere år med mye harselas med flokken av kjente og mindre kjente personer fra den mediale offentlighet, ble ideen om «Tidenes kjendistopp» lansert for et samarbeid mellom *Dagbladet* og Momarkedet. Mens

Arne Hestenes portretterte utallige personer fra både inn- og utland i sitt virke som journalist. Her avbildet sammen med Elisabeth Taylor under inspillingen av "Den blå fuglen" i Leningrad i 1975. Taylor ga sjelden intervjuer, men Hestenes fikk henne på tomannshånd. (Foto: Dagbladet)

arrangementet på Mysen kunne knytte opplegget til sitt eget 25-årsjubileum, kunne avisen ta utgangspunkt i at det dette året var 30 år siden landets historie var lagt i et mer normalt og fredelig leie. Kort sagt: Avisen ville engasjere sine lesere i valget av de tre tiåras fremste kjendis, og resultatet skulle offentliggjøres under åpningsshowet på Momarkedet, med travbanen som arena.

En «storjury» (et begrep som var veletablert på denne tida etter Watergate et par år tidligere) plukket ut 30 kandidater, ti fra hvert tiår siden 1945. Og avisens mest kjente portrettintervjuer, Arne Hestenes, skulle presentere alle kandidatene i spaltene. Det hele skulle være en blanding av skjemt og alvor, det skulle ifølge presentasjonen av opplegget i avisen den 2. august være « … en upretensiøs, uhøytidelig kåring, som samtidig åpner muligheten for en rask repetisjon av samtidshistorien».

Arne Hestenes var et godt valg av medarbeider til å gjennomføre presentasjonen av kandidatene. Han hadde vært ansatt som journalist i *Dagbladet* siden 1947. (I år er det for øvrig 100 år siden han ble født.) I 1975 var han altså 55, hadde markert seg som en hardtarbeidende medarbeider, en øyeblikkets mester som hadde en frapperende evne til å få intervjuobjektene til å avsløre seg selv.

Fra Matisse til Liz Taylor

Han og tegneren Gösta Hammarlund hadde gjennom 1950-, 1960- og 1970-åra portrettert utallige personer fra alle deler av det norske samfunnslivet: politikere, idrettsstjerner, forretningsfolk, professorer, skuespillere, kunstmalere, sangere og komponister. Og han hadde hatt internasjonale celebriteter på sitt journalistiske staffeli: Henri Matisse, Marc Chagall, Salvador Dali, Le Corbusier, Jean Paul Sartre,

Elizabeth Taylor, Federico Fellini, Alberto Moravia, Muhammed Ali, David Bowie og Henry Kissinger, for å ramse opp lista som journalist Fredrik Wandrup i sin tid fant fram da han skrev om Arne Hestenes i Norsk biografisk leksikon.

Hestenes hadde en helt spesiell stil, der han kombinerte skarp iakttakelsesevne med et vell av metaforer, oppfinnsomme ordkombinasjoner og morsomme ordspill og ironiske replikkvekslinger med intervjuobjektene. Nesten alle hans intervjuer var morsomme, noen kunne framskaffe høylytt gapskratt hos leseren. De var imidlertid sjelden ondsinnede, og de fleste så det nok som en ære å bli intervjuet av ham. Han hadde en hang til adjektiver, adverb og sammensatte substantiver og innskutte setninger, slik at intervjuene ble lange. Men han kunne også skrive i det korte format når han laget petiter fra dagliglivet på hovedstadens gatenivå.

Porrettene var imidlertid sjelden ondsinnede, og de fleste så det nok somen ære å bli intervjuet av Hestenes

Denne medarbeideren ble, under vignetten Plut, altså satt til å intervjue de 30 kandidatene. Og det måtte gjennomføres på 26 dager fra den 4. august til den 30. august. Det hele startet med revykongen Leif Juster og ble avsluttet med Venstres tidligere leder og stortingsrepresentant Bent Røiseland.

Alle ble intervjuet for formålet. Mange ble tatt med på de tradisjonelle restaurantene for portrettintervjuer, Bristol, Blom og 2. Etage på Continental. Noen ble gjennomført på kandidatenes hjemsteder. Røiseland ble for eksempel intervjuet hjemme i Holum utenfor Kristiansand, mens tidligere statsminister Per Borten ble intervjuet hjemme på slektsgarden i Melhus sør for Trondheim. Og noen ble intervjuet på telefon.

Natt og dag

Vi som hadde kontor i nærheten av intervjueren, fikk en solid innføring i en arbeidsdisiplin uten grenser disse ukene. Ikke alle intervjuobjektene sto klare til å avsette noen timer når det passet journalisten best. Da måtte han ta nestemann eller kvinne på lista. Etter hvert ble jo den også kortere, og tidsrammene strammere. Men han ga seg ikke, og tok både natt og dag til hjelp. Intervjuene skulle også forberedes, og da måtte han lese seg opp på det som fantes i arkivet av tekster om vedkommende. Når dette viste seg å være knapt, hang han på telefonen for å få ekstra informasjon hos folk som visste.

Jeg har gjenlest intervjuene, og ikke ett eneste ett framstår som venstrehåndsarbeid. Alle gir, så vidt jeg kan bedømme så lenge etterpå, et godt bilde av objektene. Selv skihoppere (Toralf Engan) og skøyteløpere (Hjallis og Kupper'n) skildres med stor idrettsforståelse, samtidig som de er morsomme. Intervjuene med Arnardo («– Hallo, Erre Dagbla? – Arnardo her. Erre sikkert dere betaler samtalen?») og Stabbur-Nilsen er elleville, og Erik Bye, som intervjues på telefonen fra Chicago, viser seg å ha mistet taket på tid, men ikke på sted: «– Hva i helvete mener dere med å vekke meg nå?» Åse Bye når hun blir oppringt om intervju, siteres slik: «Når? svarer hun med silketrukket fransk himmelseng i stemmen.» Eller følgende spørsmål til høyesterettsadvokat Alf Nordhus: «– Men dere tjener da til mer enn vann og brød?»

Jeg husker den dagen han var ferdig med siste intervju. Da var han så utslitt at han var på gråten. Men da showet gikk av stabelen, innslaget med «Tidenes kjendistopp» ble presentert, og Einar Gerhardsen vant, var han, som den showmannen han også var fra Chat Noir og utallige andre scener, fullt på høyde med situasjonen.

Men dagen etter gikk turen til hans andre fedreland, Frankrike, og byen som gjorde ham til æresborger, Cannes. Etter en overskuddsinnsats langt ut over normal og forsvarlig arbeidstid, var det høyst fortjent, sto det i reportasjen i avisen mandagen etter showet.

Sammendrag

Når NRK samler folket om en god sak: den norske TV-aksjonen i historisk perspektiv

Siri Hempel Lindøe

Gjennom 1960-årene hadde fjernsynet vist seg som en effektiv, men også begrenset ressurs for å samle inn penger til sosiale og humanitære prosjekter. Behovet for å finne et regelverk for NRKs medvirkning til innsamlingsaksjoner satte i gang en prosess på slutten av 1960-årene som førte til oppstarten av TV-aksjonen i 1974. Men det er ikke før i 1977 at den finner sin faste form og konsoliderer seg som en gjenkjennelig og årlig begivenhet. Troen på det gode giver-fellesskapet står sentralt i aksjonens konsept. Men måten giver-rollen kommer til uttrykk på, har gjennomgått endringer, farget av de kritiske perspektivene som melder seg i bistandsfeltet og i humanitær kommunikasjon i løpet av 1980-årene, og den posthumanitære vendingen etter år 2000, hvor ironi og satire tas i bruk i humanitær kommunikasjon.

Nøkkelord: *TV-aksjonen, NRK, innsamlingsaksjoner, giver-fellesskap, humanitær kommunikasjon, posthumanitær vending*

Nettarkivenes digitale objekter som intellektuell utfordring: Mediehistorie 2.0 og behovet for en ny filologi

Henrik Bastiansen

Denne artikkelen handler om hva som skjer når flere og flere kilder fra mediehistorien blir overført fra sin opprinnelige, fysiske form til et digitalt format, slik det nå skjer med aviser, foto, film, radio og TV osv. I Norge foregår denne overføringen i Nasjonalbiblioteket, som med dette gjennomfører et av verdens største digitaliseringsprosjekter.

Artikkelen tar utgangspunkt i at en digital kopi av en fysisk original må sees som et helt annet objekt, selv om de to likner hverandre til minste detalj.

Hva forskjellene likevel består av, er et hovedtema i denne artikkelen. Inspirert av Walter Benjamin peker artikkelforfatteren på at den digitale kopien kan sees som en «digital reproduksjon» av originalen. Slik fremtrer vår tids digitale teknologi som en forlengelse av de tekniske reproduksjonsmidlene som Benjamin var opptatt av i 1930-årene. Forfatteren argumenterer for at vår tids fremvekst av digitale reproduksjoner i arkiver og institusjoner som Nasjonalbiblioteket med tiden kan få så store konsekvenser at det er grunn til å innføre betegnelsen «mediehistorie 2.0», for å skille digitalt utført mediehistorie fra den som er utført på mer klassisk vis.

Nøkkelord: *mediehistorie 2.0, mediehistorie i en digital tid, mediehistoriske nettarkiver, digitale reproduksjoner, Walter Benjamin, Nasjonalbiblioteket*

Arbeiderredaktøren og «pengejødene»

Morten Haave

Johannes Stubberud var redaktør i en rekke Arbeiderparti-aviser, deriblant *Oppland Arbeiderblad, Kongsvinger Arbeiderblad og Fremover*. Hans aviser inneholdt ofte beskyldninger mot «pengejødene», krefter som angivelig beriket seg på norsk valutapolitikk og låneopptak, og skummet fløten av norske militærbevilgninger. Litteraturen om antisemittisme har stort sett avvist at denne typen jødefiendtlige stereotypier hadde noen plass i arbeiderpressen. Men fra sine suksessive redaktørkrakker spredte Stubberud ikke sjelden antisemittiske påstander, og fikk følge av flere partifeller. Stort sett skjedde det i 1920-årene, et tiår som har havnet i skyggen av arbeiderpressens økende syn på jøder som ofre etter nazistenes maktovertakelse i 1933. Stubberud selv

kan ikke forbindes med noen form for nazisme, han døde i Sachsenhausen i 1942. Artikkelen viser først og fremst at retorikken også fantes i arbeiderpressen.

Nøkkelord: *antisemittisme, jødestereotypier, arbeiderpressen*

«– Vi stemmer Høyre i Sandefjord» – høyreaviser i valgkamp

Roar Madsen og Per Overrein

Ved stortingsvalgene i 1981 og 1985 fungerte seks tradisjonelle høyreaviser som tydelige talerør for Høyre. Studien viser at redaksjonene ga oppmuntrende og taktiske råd til Høyres organisasjon, og at avishus kunne fungere som mobiliserende valgkampsentraler. Avisene fungerte dermed som klassiske partiaviser.

Disse funnene utfordrer påstander om at høyrepressen var avviklet da konsernene begynte å kjøpe opp norske aviser. Norsk presses historie fra 2010 bidrar også til å skape et slikt bilde ved å unnlate å omtale høyrepressen i 1980-årene.

Forfatterne har tidligere påvist i en annen artikkel i *Mediehistorisk Tidsskrift* (nr. 1 2019) at disse seks avisene i 1985 fortsatt var strukturelt tilknyttet organisasjonene i «høyrefamilien» både organisatorisk og gjennom personlige bånd.

I dette bidraget undersøkes de seks avisenes funksjonelle rolle gjennom studier av lederartikler, redaksjonelle førstesideoppslag og førstesideannonser ved disse stortingsvalgene. Undersøkelsen viser at støttefunksjonene for Høyre var tilnærmet like sterke i 1981 og 1985.

Nøkkelord: *partipresse, høyreaviser, stortingsvalgkampene i 1981 og 1985*

Abstracts

When the public service channel NRK unifies the public for a good cause: The Norwegian telethon 'TV-aksjonen' in a historical perspective

Siri Hempel Lindøe

Through the 1960s, television had proved be an effective, though limited resource to raise money for social and humanitarian projects. The need to establish guidelines for NRK's participation in fundraising campaigns sparked a process in the late 1960s that led to the first telethon in 1974, 'TV-aksjonen'. However, the concept of an annual, recognisable event did not become established before 1977. The belief in the good fellowship of benefactors plays an important role in the concept, but the ways in which the role of the benefactor has been expressed in the TV campaign has undergone changes, reflecting critical perspectives in the field of development assistance and humanitarian communication during the 1980s and the post-humanitarian shift after 2000, when irony and satire became part of that communication.

Keywords: *Telethon, 'TV-aksjonen', NRK, fund-raising campaign, fellowships of benefactors, humanitarian communication, post-humanitarian shift*

Media History 2.0 and the Need for a new Philology

Henrik Bastiansen

This article deals with what happens when sources from media history are increasingly transformed from their original, physical form into a new, digital format, for instance newspapers, photos, film, radio, television etc. In Norway, this transformation is undertaken by the National Library, in one of the largest mass digitisation projects in the world. The article argues that a digital copy of a physical original from the past should be looked upon as an entirely different object, although similar in every detail.

The nature of these differences is the main topic of the article. Inspired by Walter Benjamin, the author argues that the digital copy can be regarded as a 'digital reproduction' of the historical original. Thus, the digital technology of today can be seen as an augmentation of the technical means of reproduction that Benjamin wrote about in the 1930s. The article argues that the growth of digital reproductions in archives and institutions like the Norwegian National Library can entail such consequences that the author finds it necessary to introduce the concept 'media history 2.0', in order to differentiate between media history research based on such digital reproductions, from the more traditional ways of working with media history.

Keywords: *media history 2.0, media history in a digital age, media historical web archives, digital reproductions, Walter Benjamin, The National Library of Norway*

The labour editor and the 'money Jews'

Morten Haave

Johannes Stubberud served as editor-in-chief of numerous Labour Party newspapers, such as *Oppland Arbeiderblad, Kongsvinger Arbeiderblad* and *Fremover*. His newspapers often contained allegations against the 'money Jews', forces that allegedly enriched themselves from Norwegian currency policies and foreign loans, as well as creaming off Norwegian defence budget allocations. The literature on antisemitism has largely denied the existence of such Jewish stereotypes in the Labour press. Stubberud, however, had a tendency to spread antisemitic claims during his successive periods as editor, and was emulated by

a number of fellow party members. This happened largely in the 1920s, a decade overshadowed by the Labour press's increasing espousal of the view of Jews as Nazi victims after the Nazis took power in 1933. Stubberud himself cannot be associated with any form of Nazism; he died in Sachsenhausen in 1942. The article above all finds that this rhetoric also could be found in the Labour press.

Keywords: Antisemitism, Jewish stereotypes, Labour press

'In Sandefjord we vote Conservative' – Conservative newspapers in parliamentary elections

Roar Madsen and Per Overrein

During the parliamentary election campaigns in 1981 and 1985, six traditionally Conservative Party newspapers were clearly voices for the Conservative Party. This article shows that they gave encouraging and tactical advice for the party and could act as mobilising electoral campaign centres. They therefore maintained their classical party press role.

These findings challenge earlier claims that the Conservative press was disbanded when corporations started to acquire Norwegian newspapers. The publication 'A History of the Norwegian Press' from 2010 also contributes to this understanding, as the Conservative press in the 1980s is not mentioned.

The authors have shown in a previous issue of *Mediehistorisk Tidsskrift* (no. 1 2019) that these six newspapers had multiple organisational and personal connections with the organisations in the 'Conservative Party family' in 1985.

The article investigates the functional role of the six newspapers by studying editorials and front page content (including advertisements) during these electoral campaigns. The research shows that the Conservative Party support by these newspapers was roughly equal in 1981 and 1985.

Keywords: *Party press, Conservative Party newspapers, parliamentary election campaigns 1981 and 1985, Norwegian newspaper history*

Om bidragsyterne

Henrik G. Bastiansen
er professor i medievitenskap ved Høgskulen i Volda og leder i Norsk Mediehistorisk Forening. Han har utgitt en rekke bøker og artikler om norske medier. I 2006 tok han doktorgraden ved Universitetet i Oslo med avhandlingen *Da avisene møtte TV. Partipressen, politikken og fjernsynet 1960–1972*. Han er forfatter av *Norsk mediehistorie* sammen med Hans Fredrik Dahl, og arbeider for tiden med FoU-prosjektet «Exploring Digital Media History», som har til hensikt å trekke digitale medier og digitaliseringen av mediehistorien inn i det mediehistoriske fagfeltet. Artikkelen om «mediehistorie 2.0» i dette nummeret inngår i dette prosjektet.

Birgitte Kjos Fonn
er professor i journalistikk ved Oslo Met – storbyuniversitetet og redaktør for *Mediehistorisk Tidsskrift*. Hun er dr.philos. fra Universitetet i Oslo (UiO) på en avhandling om pressehistorie, og er ellers utdannet ved UiO og London School of Economics. Fonn er blant annet ansvarlig for Sakprosa fordypning på MA-graden i Medieutvikling ved Oslo Met.

Gudleiv Forr
er journalist og historiker. Han var ansatt i *Dagbladet* fra 1968 til 2007, men har som pensjonist arbeidet frilans for avisa. Forr har utgitt flere bøker, og har bidratt med artikler i en rekke antologier.

Morten Haave
er frilanshistoriker med mellomkrigstida og okkupasjonen som hovedfelt. Siste artikkel var «Forpliktet til Arbeiderpartiets program. Redaktørskiftet i arbeideravisa *Demokraten* i 1913» i *Arbeiderhistorie* 2014. Haave avla mastergraden i historie ved Universitetet i Oslo i 2012, med Fredrik Monsen og antimilitarismen fram til 1915 som tema.

Jens Petter Kollhøj
er cand.philol. i etnologi fra Universitetet i Oslo, og har tatt Fagforfatterstudiet på Høgskolen i Oslo og Akershus. Han har omfattende erfaring som bilderedaktør, spesielt for læremidler på trykk og nett. Siden 2009 har han arbeidet som forskningsbibliotekar i Nasjonalbibliotekets bildesamling, og er for tiden koordinator på forskningsprosjektet «Norsk fotohistorie fra 9. april 1940 til 22. juli 2011». Kollhøj har tidligere utgitt både vitenskapelige artikler og tekster for et allment publikum.

Magne Lindholm
er tidligere førsteamanuensis i journalistikk ved Oslo Met. Nå er han pensjonist og fri skribent. Han har skrevet doktoravhandling om ideologien bak norske journalistpriser (*Journalistikkens autoritet*, 2015), og arbeidet mange år som kulturjournalist i NRK. Siste bokutgivelse: *Journalistikk, verdier og menneskerettigheter* (sammen med Audgunn Oltedal, tidligere mangeårig NRK-journalist, 2019).

Siri Hempel Lindøe
er førsteamanuensis ved Institutt for nordisk og mediefag ved Universitetet i Agder, hvor hun jobber praktisk og teoretisk innen film- og medieutdanningen. Hun har hovedfag i idéhistorie og har gitt ut boken *Lidelse på TV. En kritisk analyse av fremstillinger og fortellinger i TV-aksjonen* (2019), basert på et doktorgradsprosjekt om samme tema.

Roar Madsen
er historiker og førsteamanuensis i samfunnsfag ved NTNU, leder forskergruppen Historie, politikk og samfunnsutvikling (HIPOLS) og har nyere norsk pressehistorie, etterkrigstidens norske politiske historie og irsk politisk historie etter ca. 1920 som interessefelt. Han har vært aktiv i nasjonal skolefagutvikling, og er redaktør for *Nordidactica – Journal of Humanities and Social Science Education* (Karlstads Universitet) i 2019 og 2020.

Per Overrein er historiker, statsviter og førstelektor i samfunnsfag ved lærerutdanningen ved NTNU. Han er forfatter av avisa Østlendingens historie, og har spesielt arbeidet med avviklingen av partipressen og pressen under andre verdenskrig. I lærerutdanningen har han analysert skriving i skolens samfunnsfag og hvilken betydning begrepslæringen har i faget. Han er i dag leder for Nasjonalt nettverk for samfunnsfagene i lærerutdanningene.

Forfatterveiledning

Mediehistorisk Tidsskrift er Norges eneste mediehistoriske tidsskrift. Det har åpen publisering etter open access-prinsippet, er fagfellevurdert etter double blindfold-prinsippet, og gir publikasjonspoeng på nivå 1.

Vi tar imot manuskripter av mediehistorisk interesse om både norske og internasjonale forhold. I tillegg til det fagfellevurderte stoffet tar vi blant annet imot debattstoff, bokanmeldelser, intervjuer og essays. Manuskripter sendes på e-post til birgitte@oslomet.no i Word-format (ikke pdf).

Krav til manuskriptet

- En artikkel bør være mellom 6000 og 8000 ord. Inkludert figurer, tabeller, noter og litteraturhenvisninger bør den som hovedregel ikke overstige 25 A4-sider (regnet ut fra halvannen linjeavstand, 12 punkt skriftstørrelse).
- For andre bidrag, f.eks. essays og debattstoff, avtales omfanget for hvert enkelt tilfelle.
- Notene skal oppgi den refererte forfatterens etternavn, årstall og eventuelle sidetall det refereres til. Arkivreferanser skal også oppgis i notene, etter følgende system: dokument med dato og arkiv. Der det er relevant bør også enhet, serie, arkivstykke og arkivskaper være med. (Eksempel: Innstilling fra komiteen for de vitenskapelige stillinger ved Universitetet i Oslo

1959: 2. eske, UiO/ Sentralarkivet.) Sluttnotene kan også i noen utstrekning brukes til andre nødvendige opplysninger.
- Titler på bøker, aviser og tidsskrifter settes i kursiv.

Litteraturlisten føres slik:

- Bøker: etternavn, fornavn bare som forbokstav med punktum, årstall i parentes, punktum, boktittel i kursiv, punktum, utgiversted, kolon, forlag.
  (Eksempel: Rasmussen, T. (2015). *Offentlig parlamentarisme. Politisk strid og offentlig mening 1945–2000*. Oslo: Pax).
  Artikler: etternavn, fornavn bare som forbokstav med punktum, årstall i parentes, punktum, artikkeltittel i anførselstegn, punktum, tidsskriftets navn, årgang, nummer i parentes, sidetall (fra–til), punktum, eventuelt DOI-nummer.
  (Eksempel: Alnæs, J. og Simonsen, A. H. (2016). «Den nyttige taperen – Scotts plass i norske nyhetsmediers fortellinger om erobringen av Sørpolen.» *Norsk medietidsskrift 22*(1) s. 2–19. DOI: 10.18261/issn.0805-9535-2016-01-02).

Rutine for innsendte manuskripter

- Redaktøren vurderer om et manus er aktuelt for fagfellevurdering.
- Går manuset videre, kan redaktøren foreslå en viss omarbeiding før manuset blir sendt til fagfellevurdering.
- Redaksjonen utformer en samlet vurdering basert på fagfellenes tilbakemelding. Hvis konklusjonen er at artikkelen bør publiseres, går manus så tilbake til artikkelforfatteren for eventuell revidering.
- Ferdig tekst returneres til redaksjonen.
- Teksten språkvaskes.
- Språkvask sendes artikkelforfatteren for godkjenning. **Frist: 1 uke**. Etter dette er det ikke anledning til å gjøre endringer i teksten.
- Godkjent språkvask blir brukket om til tidsskriftsider. Herfra tar redaksjonen seg av korrekturrundene.

Følgende legges ved manuskriptene, senest ved innlevering av siste versjon:

- et sammendrag på 50–150 ord, både på norsk og engelsk.
- tre–fire emneord, både på norsk og engelsk
- et forfatterportrett.
- Forslag til setninger som kan utheves i layouten, ca én for hver side eller hver halvannen side.
- en kort forfatterbyline (vanligvis: arbeidstittel/ arbeidssted og e-postadresse).
- en forfatteromtale (maks 400 tegn med mellomrom, gjerne kortere).
- bilder/illustrasjoner/faksimiler til teksten eller forslag til slike. Forfatterne må selv innhente tillatelse til å gjengi illustrasjonene. Tidsskriftet har ikke anledning til å betale for bruk av bilder, og er avhengig av å finne illustrasjoner som kan brukes fritt.

Utgaver så langt

Årgang 1:
Nr. 1/2004
Arnhild Skre: «I dag må ingen sitte hjemme». Presse og partilojalitet 1957–1973.

Nr. 2/2004
Øystein Sande m. fl.: Agitasjon og opplysning

Nr. 3/2004
Else-Beth Roaldsø: Å skrive i motvind. Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad.
Hallvard Tjelmeland: Aviser som historisk kjelde

Årgang 2:
Nr. 4/2005
Norhild Joleik: Albert Joleik – bladstyrar i brytingstid

Nr. 5/2005
Div. forfattere: 1905 – Nu gjælder det at holde kjæft

Årgang 3:
Nr. 6/2006
Anne Hege Simonsen: De der ute– vi her hjemme. Utenlandsdekningen i tre norske aviser 1880–1940
Jo Bech-Karlsen På sporet av en glemt stil. Litterær journalistikk på 1950-og 60-tallet

Nr. 7/2006
Tor Are Johansen: «Trangen til læsning stiger, selv oppe i Ultima Thule». Aviser, ekspansjon og teknologisk endring ca 1763–1880

Årgang 4:
Nr. 8/2007
Guri Hjeltnes (red): «Har de ikke journalister i Aftenbladet lenger når de sender et kvinnfolk?» Kjønnsperspektiv på pressehistorien

Nr. 9/2007
Tor Are Johansen: Hett bly og raske presser. Teknologisk endring i norsk avisproduksjon

Årgang 5:
Nr. 10/2008
Sidsel Meyer: Så brøt stormen løs. Debatten om beredskapslovene høsten 1950.
Bernt Ove Flekke: Eit historisk blikk på «Hele Norges sportsavis»

Årgang 6:
Nr. 11/2009
Henrik G. Bastiansen: Lojaliteten som brast. Partipressen i Norge fra senit til fall. 1945-2000

Nr. 12/2009
Sigurd Høst: Mye mer enn Akersgata. Norsk pressestruktur 1945 –2009. Navneendring til Pressehistorisk tidsskrift f.o.m. 11.6.2010

Årgang 7:
Nr. 13/2010
Div. forfattarar: Nordisk presse under andre verdskrigen

Nr. 14/2010
Ivar Andenæs: Halden Arbeiderblad – den siste partiavis
Arnhild Skre: «En kostbar og farlig tid». Vestvendingen i norsk presse 1947–1949

Årgang 8:
Nr. 15/2011
Leiar: 22/7 – eit pressehistorisk vendepunkt?
Birgitte Kjos Fonn: Da venstresiden ville lage DU-journalistikk
Henrik G. Bastiansen: Portrett av TV-kritikeren Sverre Evensen

Nr. 16/2011
Tor Are Johansen: Orkla Media 1983 –2006.
Et medieselskap i konserndannelsen og eier
– konsentrasjonens epoke

Årgang 9:
Nr. 17/2012
Maria Utheim: Engebret-bevegelsen
Peter Larsen: Bergens Tidendes første redaktør

Nr. 18/2012
Rune Ottosen: Pressemannen Johan Falkberget
Jo Bech-Karlsen: Referatets død og intervjuets seier

Årgang 10:
Nr 19/2013
Tor Are Johansen: Et produksjonssystem i støpeskjeen. Teknologiutvikling i norske aviser 1940 –2010

Nr 20/2013
Elisabeth Eide og Else-Beth Roalsø: Kriminelle, kulturelle, kapable kvinner
Birgitte Kjos Fonn: Ukebladene i 1913
Ragnhild Mølster: «Redaktrices». Kvinnelige redaktører frem til 1913
Gerd von der Lippe: Nanna With – et tilbakeblikk på sportsjournalistikk

Årgang 11:
Nr 21/2014
Hans Fredrik Dahl: Partipressen i Norge – fra utvikling til avvikling
Henrik G. Bastiansen: Fra konflikt til konsensus? Partipressens fall
Birgit Røe Mathisen: Fra partipresse til lokalisme, lokal journalistikk

Nr 22/2014
Rune Ottosen: Pressen og ytringsfrihtens vilkår ved og etter utbruddet av første verdenskrig
Anne Hege Simonsen: Den første verdenskrig i to norske aviser
Hans Christian Erlandsen: Rowland Kenney, britisk påvirkningsagent
Nils E. Øy: Jubileumsutstillingen 1914

Årgang 12:
Nr 23/2015
Ruth Hemstad: Propagandakrigen om Norge i europeisk presse
Odd Arvid Storsveen: Aviser som politiske aktører på 1800-tallet
Marthe Hommerstad: Politisk debatt mellom dannede elite og bøndene
Håkon Harket: 1814 og jødenes utestengelse fra Norge
Nils. A. Øy: Er slangene i § 100 borte etter 200 år

Nr 24/2015
Masoud Haidari: Når blir jeg norsk i medienes øyne?
Cora Alexa Døving: Historiens grep om samtiden
Harald Syse: Norsk presses dekning av antijødisk politikk
Margareth A. van Es: Bildet av «muslimske kvinner» i Aftenposten

Årgang 13:
Nr 25/2016
Per Overrein og Roar Madsen: Om avviklingen av partipressen
Henrik G. Bastiansen og Hans Fredrik Dahl: Svar til Overrein og Madsen.
Gudleiv Forr: Dagbladets løsrivelse fra Venstre.
Rune Ottosen: Unntakstilstanden i Trøndelag i oktober 1942
Kathrine Geard: Skjult kamp for det frie ord under krigen

Nr. 26/ 2016:
Rolf Werenskjold: Norges første lydfilmavis
Birgitte Kjos Fonn: Journalisten Vilhelm Aubert
Rune Ottosen: Klimajournalistikk under valget 2013 med historisk bakgrunn

Navneendring til Mediehistorisk Tidsskrift f.o.m. 1.9.2016.

Årgang 14:

Nr. 27/ 2017:
Østein Pedersen Dahlen: UDs hemmelige pressekontor
Rolf Werenskjold: Haakon Lie som filmskaper
Magne Lindholm: Norges første statlige PR-kampanje
Ole Bjørn Rongen: Bokseropprøret i Kina i 1900

Nr. 28/ 2017:
Åsmund Egge: Fra revolusjonsbegeistring til brobygging
Rune Ottosen: Revolusjonsfrykt og klassekamp
Birgitte Kjos Fonn: Revolusjon og folkelesning
Roy Krøvel: Garborg, Uppdal og revolusjonen
Kristian Steinnes: Sigurd Simensen, avismann og agitator
Gudleiv Forr: Karl Johanssen, liberaler blant kommunister

Årgang 15

Nr. 29/2018
Trygve Svensson: Ludvig Holbergs retorikk
Henrik G. Bastiansen: Berlinmurens fall i norske medier
Anders Gjesvik: Dekningen av homofile på 1950-tallet

Nr. 30/2018
Henrik G. Bastiansen: Fra analog til digital mediehistorie
Eivind Røssaak: Når nasjonens hukommelse digitaliseres: Kulturens ubevisste vender tilbake
Frode Weium: Inskripsjon og digitalisering
Om fonografens tidlige historie
Nina Bratland: Fotoalbum: Digital praksis og prøvelse
Magne Lindholm: Hva skjer med arkivene når de blir digitalisert?
Henrik G. Bastiansen: Hvordan skal vi plassere internett i mediehistorien?
Hans Fredrik Dahl: Bok: Krigsdrama i eksil
Gudleiv Forr: Bok: Krigsdrama i eksil
Rune Ottosen: Bok: Gatekeeper med stor makt
Birgitte Kjos Fonn: Bok: Rikholdig Presshistorisk Årsbok

Fra desember 2018 er alle årgangene av Mediehistorisk Tidsskrift tilgjengelige på medietidsskrift.no

Årgang 16:

Nr. 31/2019
Turid Borgen: Kampen om kontroll En casestudie av prosjektet «Redaksjonell posisjonering 15» anno 2012
Paul Bjerke: Bond eller Smiley i nordisk spionjournalistikk?
Per Overrein/Roar Madsen: Om partipressens korporative system – et søkelys på seks høyrepresseaviser
Henrik G. Bastiansen: Hvordan skal vi plassere World Wide Web i mediehistorien?
Audgun Oltedal: Grave i gener

Nr. 32/2019
Gudmund Hernes: Det medievridde samfunn 2.0
Terje Rasmussen: Offentlig mening som politikkens omverden, 2000–2020
Rune Ottosen: Fra kald krig til «out of area»-strategi
Anne Krogstad: Den medievridde kultureliten
Paul Bjerke/Birgitte Kjos Fonn: Er journalistikken venstrevridd?
Cristine Myrvang: Stormens øye. Om forsøket på å stabilisere Dagbladets nyere historie

Tidligere utgaver av Pressehistoriske skrifter/Pressehistorisk tidsskrift utgitt til og med 2014 koster mellom 75 og 150 kroner og kan bestilles hos Norsk Mediehistorisk Forening ved Ragnhild Holmen. Send nummeret på utgaven og antall sammen med bestillers navn og adresse til rh@mediebedriftene.no.

Hva er den norske TV-aksjonens historie? Hvilke debatter og konflikter utspilte seg da den ble til? Er en digital kopi det samme som «medieoriginalen», og hvis ikke, hvorfor ikke? Hvilken betydning får det for mediehistoriens filologi? Det er blant spørsmålene som blir stilt i dette nummeret. I tillegg presenterer vi ny forskning om jødestereotypier i mellomkrigstidens arbeiderpresse og forholdet til partiet Høyre i utvalgte aviser etter som konserneierne tok over i 1980-årene, samt et essay som utforsker fotografier av Bjørnstjerne Bjørnson. Nummeret byr dessuten på et bokessay og et medieminne, og en reportasje fra Norsk radio- og fjernsynsmuseum.

Mediehistorisk Forening har nå en egen Facebook-side hvor vi deler innhold fra tidsskriftet, intervjuer med forfatterne, relevante nyheter og arrangementer som kan være til glede for medlemmer og andre. Siden finnes på: *facebook.com/mediehistorisk*

På Twitter har foreningen foretatt samme navnebytte som foreningen: Twitter-kontoen finnes nå under brukernavnet *@Mediehistorisk*

ISSN 2464-4277

Norsk Mediehistorisk Forening

www.medietidsskrift.no